Islam & Socialism

اسلام وسوسیالزم

تالیف

علّامہ مولانا سیّد شمس الحق افغانی رحمہ اللہ تعالیٰ

ترجمہ

محمّد أنور بدخشانی

شيخ الحديث بجامعة العلوم الإسلاميّة

علّامہ يوسف بنوري تاؤن كراتشي

Islam & Socialism

تالیف

علامہ مولانا سید شمس الحق افغانی رحمہ اللہ

ترجمہ

محمد أنور بدخشانی

شَیخ الحدیث بجامعة العلوم الإسلامیة

علامہ یوسف بنوري تاؤن کراتشي

نحن قسمنا بینہم معیشتہم فی الحیوۃ الدنیا ط

اسلام و سوسیالزم

مذہبی کتب خانہ عقب قصہ خوانی پشاور

علامہ مولانا سید شمس الحق افغانی مدظلہ

محمد انور بدخشانی

استاد مدرسہ جامعہ علوم اسلامیہ بنوری ٹاؤن کراچی

فہرست

کُتبِ ذیل عنقریب بزیورِ طباعت آراستہ شدہ در میدانِ مُطالعہ

نمودار خواہد شد

۱ - "الشرح والتفصیل فی الجرح والتعدیل" اصول حدیث (عربی)

۲ - "آئینۂ اسماعیلیہ" دربیان فِرق ومذاہب وعقائد وفریب باطنیہ (فارسی)

۳ - "حیاتِ خضر" علیہ السلام (عربی)

۴ - تعلیم الاطفال ۔ مصنفۂ مولانا مفتی کفایت اللہ رح (فارسی)

۵ - "النفائس المرغوبہ فی الدعاء بعد المکتوبہ" از مفتی کفایت اللہ رح (فارسی)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

تعارف مصنفِ کتاب

نام ونسب حضرت الاستاذ علامہ سید شمس الحق افغانی از اولادِ سید جلال الدین حیدر اند، کہ سلسلۂ حسینی ایشان در کتاب اعجاز الحق قدوسی "کتاب صوفیای پنجاب" ص۵۵۱ درج است. نسب شان این است: شمس الحق بن غلام حیدر بن خان عالم بن سعد اللہ. والد محترم شان شاگردِ مولانا عبد الحلیم لکھنویؒ و جدِ شان خلیفۂ سید احمد شہید بریلویؒ بودند آن مشاهیر کہ برای نفاذِ شریعت در افغانستان و سرحد کوشیده بودند نام جدِ ایشان نیز دران فہرس مندرج است۔

(سیرت سید احمد شہیدؒ را ملاحظہ فرمائید از غلام رسول مہر)

ولادت جناب مولانا در مورخہ ۷ رمضان المبارک ۱۳۱۸ھ ستمبر ۱۹۰۱ء بمقام قصبہ ترنگ زئی تحصیل چارسدہ ضلع پشاور تولد شدند۔

تحصیل علم از ہمہ پیش تعلیم کتب ابتدائی و وسطانی را از والد ماجد خود مولانا غلام حیدرؒ حاصل کرد بعد ازان از علماء و مشاہیر سرحد و افغانستان تمام علوم و فنون نقلیہ و عقلیہ را تکمیل کرد، در ۱۳۳۹ھ مطابق ۱۹۲۱ء در دار العلوم دیوبند کہ منبع علوم و معارف است از امام العصر حضرت مولانا سید انور شاہ کشمیری نور اللہ

مرقدہ دورۂ حدیث را خواندہ سند تکمیل حاصل کردند در سنہ ۱۳۴۰ھ مطابق سنہ ۱۹۲۲ء
برای حج بیت اللہ تشریف بردند۔ بعد از حج دہ ماہ در حجاز مقدس قیام نمودہ
از کتب خانہ ہای مختلف جواہر علمی حاصل کردند۔

تدریس از سنہ ۱۳۴۱ھ مطابق سنہ ۱۹۲۳ء تا سنہ ۱۳۷۵ھ مطابق سنہ ۱۹۵۵ء در مدارس
مختلف خدمتِ تدریس را انجام میدادند۔ در مدارسِ ذیل بمنصب صدر المدرسین
فائز بودہ تشنگانِ علم را سیراب کردند۔ مدرسہ مظہر العلوم کھڈہ کراچی، ارشاد
العلوم ضلع لارکانہ سندھ، قاسم العلوم لاہور، دار الرشاد جھندہ ضلع نوابشاہ
سندھ، دار الفیوض ہاشمیہ سجاول سندھ۔ در دار العلوم دیوبند بحیثیتِ شیخ
التفسیر علوم قرآنی را نیز اشاعت کردند۔ در جامعہ اسلامیہ ڈابھیل سورت
بحیثیتِ شیخ الحدیث احادیثِ نبوی صلی اللہ علیہ وسلم را شائع کردند۔ از سنہ ۱۳۵۷ھ
مطابق سنہ ۱۹۳۹ء تا سنہ ۱۳۷۵ھ مطابق سنہ ۱۹۵۵ء (کہ تمام دہ سال و ہفت ماہ میشود) در
ریاستِ قلات وزیر معارف شرعیہ بودند۔ بعدًا در دانشکدۂ علوم اسلامیہ
کوئٹہ صدر مدرس مقرر شدند کہ بعد از آن بجامعہ اسلامیہ بہاولپور منتقل شدند
و در ہنجا تا الحال بحیثیت شیخ التفسیر در اشاعتِ دین مصروف آمدہ۔

تبلیغ و مناظرہ علاوہ بر خدمات تدریسی بذریعۂ مواعظ و تقاریر و مناظرات
خود نیز ہر باطل و تحریکِ طاغوتی را بعون اللہ بیخ کنی کردند۔ خصوصًا در سنہ ۱۹۲۶ء
برائے انسداد تحریک ارتداد شدھی بمع دیگر علماء از طرفِ دار العلوم دیوبند
فرستادہ شدند۔ در مناظرات متعدد پنڈت ہای سرکردۂ این تحریک را شکست
فاش دادند کہ از اثر آن تعدادِ کثیر از ہنود در حلقۂ اسلام داخل شدند۔

بیعت و ارشاد از سلسلۂ اربعۂ صوفیای کرام جناب مولانا را اجازت و
بیعت سہ سلسلۂ طیبہ حاصل است۔ سلسلۂ عالیہ قادریہ کہ بحضرت شیخ

عبد القادر جیلانی ؒ وابستہ است خلافت را درین از والد ماجد خود مولانا غلام حیدرؒ حاصل کرده اند ۔ سلسلۂ نقشبندیہ کہ بحضرت بہاؤالدین نقشبندیؒ وابستہ است در عرصۂ حج بیت اللہ از حضرت مولانا علاؤالدین عراقی رحمۃ اللہ علیہ بیعت حاصل کردند و اجازتِ بیعت نیز گرفتند. سلسلۂ بر ہانیہ چشتیہ کہ بحضرت معین الدین چشتی اجمیریؒ منسوب است ، منازلِ این طریقۂ عالیہ را از حکیم الامت حضرت مولانا اشرفعلی تھانویؒ طی نموده بتوسط حضرت مفتی محمد حسن رحمۃ اللہ علیہ مجاز بیعت شدند ۔ علاوه بر اشاعت علوم شرعیہ جناب مولانا در فیض رسانی طالبانِ طریقت نیز منہمک اند ۔

مبشراتِ غیبیہ: جناب مولانا بار ہا بر وٴیای صالحہ سرفراز شده اند کہ از آنہا چند مبشرات درج ذیل است : ۔

۱ ۔ ہرگاه کہ بمقابلۂ تحریکِ ارتداد آریہ سماج حضرت مولانا از طرفِ دیو بند فرستاده شد، چونکہ اولین مناظره بود لہذا قدری پریشانی لاحق شد ۔ در خواب یک مسجدِ خام بنظر آمد و در نزد آن مسجد در قریب منبر یک مرد پیر نشستہ بود آن مرد گفت کہ بگیر مرا در بالای منبر بنشان . مولانا بسیار کوشش کرد ولی آن مرد را با وجود ضعف و کمزوری بالا کردن نتوانست آخر بسم اللہ گفتہ آنرا بالا کرد و بدقت تمام آنرا بالای منبر نشانید ۔ نامِ آنرا کہ پرسید گفت نام من محمد قاسم است این خواب را مولانا نوشتہ بدیو بند فرستاد . از دیو بند جواب آمد کہ این بشارت کامیابی شما است آن مردِ بزرگ حضرت مولانا محمد قاسم صاحب نانوتویؒ بودند و ثقل ایشان توجہ علم شان بود و شما کہ آنرا برداشتید معلوم می شود کہ علم آن بشما نصیب خواہد شد ۔

۲ ۔ در ہمین سلسلہ چند عرصہ بعد بشارتِ دوم داده شد، مولانا در خواب

دید کہ بایک بزرگ در کنارۂ دریا روان است آن بزرگ بطرفِ یک قبۂ اشارہ کردہ گفت بہ بین کہ این مزارِ امام اعظمؒ است ، وقتی کہ پیشتر رفتند یک جماعت از مردم بنظر میآمدند وجہ جمع شدنِ مردم را دریافت کردند معلوم شد کہ امام غزالیؒ ارادۂ خطاب کردن دارد لهذا مردم جمع شدہ اند۔ (مولانا با رفیقِ خود) بغرض استفادہ از تقریرِ امام غزالیؒ بالای ریگ برزمین بنشستند۔ درین اثنا امام غزالیؒ از منبر پائین شد واز اجتماع بیرون آمدہ ازدستِ مولانا گرفت کہ بیا تقریر کن حضرت مولانا عرض کردند کہ اولاً تقریرِ عربی ازراہِ بی مشقی برمن دشوار است دوم اینکہ در نزدِ شما تقریرِ من سوءِ ادب است۔ امام غزالیؒ فرمود کہ تورا از تقریر مفری نیست ۔ مولانا می فرماید کہ برائ تعمیلِ حکم وقتی کہ برمنبر نشستم باران شروع شد و مجمع منتشر گشت و امام غزالیؒ رحمۃ اللہ علیہ نیز غائب شد۔

این خواب را نیز نوشتہ بہ دیوبند فرستاد جواب آمد کہ بر مسندِ تقریر نشانیدنِ امام غزالیؒ دلیل است برین کہ شمارا بطورِ وراثت از علمِ آن نیز شمارا نصیب است ۔ این ہم بشارتِ کامیابی است ۔

۳ - در زمانہ وزارتِ خود مقیم کراچی بودند کہ یک وفد از جماعتِ تبلیغی حاضر خدمت شدند وبغرضِ حصولِ ھدایت درخواست کردند کہ تقریر کنند۔ مولانا از دستِ نزلہ وزکام مبتلای تکلیف بودند ولی بازہم تشریف بردند و در تعلق سورہ والعصر تقریر فرمودند بعدًا در خواب دیدند کہ یک بزرگ سوار جمع بہ با آن ملاقات کرد آن بزرگ دستِ مولانا را گرفتہ ہر دو بطرفِ آسمان پرواز کردند۔ آن بزرگ مقاماتِ مختلف را نشان دادہ گفت کہ این مقاماتِ جنتیان است بالاخر تا صحن جنت را سیر کردند۔ حضرت میفرمایند کہ ازان روز یقین من زیادہ مضبوط شد کہ راہ جماعتِ تبلیغی مقبول و موجب دخولِ جنت است ۔

تصنیف وتألیف | با وجود ضعف بدن ومصروفیات گوناگون سلسلہ تصنیف وتالیف نیز جاریست تاحال کتب طبع شدہ درج ذیل است :۔

(۱) آئینۂ آریہ (اردو) (۲) اسلام دین فطرت است (اردو) (۳) اسلام مذہب عالمگیر است (اردو) (۴) اسلامی جہاد (اردو) (۵) ترقی واسلام (اردو) این در زبانِ بنگالی ترجمہ شدہ در مشرقی پاکستان شائع شدہ است ۔

(۶) معین القضاۃ والمفتیین (عربی) (۷) شرعی ضابط دیوانی (اردو) (۸) اثرِ مدارسِ عربیہ در معاشرۂ اسلامی (اردو) (۹) کمیونزم و اسلام (اردو) این نیز در زبانِ بنگالی ترجمہ شدہ شائع شدہ است ۔ (۱۰) علوم القرآن (اردو) بحمداللہ مترجم این را نیز در فارسی ترجمہ کردہ بہ طباعت رسانیدہ است ،

(۱۱) سوشلزم واسلام (اردو) کہ این اضافہ وترمیم شدۂ کمیونزم واسلام است ۔

دعا میرود کہ اللہ تعالیٰ این شمسِ حق را ہمیشہ طالع ودرخشان دارد ۔

احقر لطافت الرحمٰن سواتی افغانی استاذ الحدیث جامعہ اسلامیہ بہاولپور

———— ✱ ————

تقریظ

مفکر اسلام، علامہ مولانا مفتی محمود شیخ الحدیث مدرسہ قاسم العلوم ملتان. سابق وزیر اعلیٰ صوبہ سرحد وحال صدر اتحادِ ملی پاکستان

این یک امر واقعی است که اسلام بذاتِ خود یک نظام کامل و دارای تمام ضروریات و حاوی بر تمام شعبهای حیات بشری است. در حیاتِ بشری گوشۂ نیست که راجع بآن دین مقدس اسلام اصول وہدایات عالیہ صادر نکرده باشد. عصر دوصد سال است که طاقت های غربی مسلمانان را مورد غلبہ و تسلط خود قرار داده اند. تمام معاملات کشورهای اسلام و شعبهای حیات آنها را از اسلام جدا نموده در وضعی پیش می کنند که طبق ہدف خود شان باشد. آن وضع سیاسی و تمدنی واخلاقی و معاشرتی و تعلیمی واقتصادی ہرگونہ می باشد. در حصول این مقصد از سعی بلیغ نیز کار می گیرند۔

قیام وجریان نظام حیات اسلامی بدون این ممکن نیست که تمام اوضاع غربی که بر ضد اسلام است سلب نموده بجای آن مطابق اصول وہدایات اسلام یک نظام حیات کامل رائج کرده شود، نیز بعد از حصول آزادی و استقلال فریضہ اہم در پیش روی مسلمانان ملت ہمین است مگر حالات تغیر پذیر سیاسی و معاشرتی و اقتصادی طاقتهای غربی که

مقابلهٔ آن ضروری بود از میان خود یک نظام مخالف تولید کرد که آن را بنام اشتراکیت یاد می کنند حالا از نصف برّاعظم اروپا گرفته تا چین بلکه وسط آسیا حاوی شده است این نظام همیشه در سعی و کوشش است که پای خود را در مقام استعار غربی محکم کند پس باین طور علاوه از تصادم طاقت های استعماری این فتنهٔ اشتراکیت نیز مورد امتحان برای مسلمانان قرار گرفت۔

درین شک نیست که برای قیام نظام کامل و خالص اسلام چنانکه استیصال و بیخ کنی استعار و آثار تسلط آن ضروری است این نیز ضروری است که اشتراکیت را موقع داده نشود تا که بعد از فنای استعار خلای آنرا پُر کند، بلکه بعوض اشتراکیت اسلام را باید قائم کرد۔ چنانچه تیقظ و بیداری در مقابلهٔ فتنهٔ استعار ضروری است تا هر مسلمان را معلوم شود که حقیقت استعار چیست ؟ و اثرش برای اسلام چه خواهد بود ؟ نیز ازین بی خبر نباید بود که اشتراکیت چیست و برای مسلمانان چه خطرات لاحق خواهد کرد ؟ از امر اول غالباً اکثر مسلمانان واقف اند، امّا امر دوم را صحیح به حقیقتش نرسیده اند۔ کتاب زیر نظر را حضرت مولانا شمس الحق افغانی مدظله صرف برای همین مرام ترتیب داده اند تا که مسلمانان ازین فتنهٔ جدید خبردار شوند و بوقت ضرورت برای مقابله و مسدود ساختن آن تیار باشند ۔ حضرت مولانا ممدوح این کتاب را علمی و سرسری تحریر کرده آن امور را زیر بحث آورده اند که عموماً در پیش است یا در پیش خواهد آمد۔ ازین نقطهٔ نظر فائده مندی این کتاب بهر کس عیان است ۔ مزید برین بے حد ضروری است که تمام زاویه های فنی و فکری سرمایه داری و اشتراکیت را که تعلق بمسائل اقتصادی و معاشی عصر حاضر دارد در نظر داشته یک تنقید معقول تحریر کرده شود۔ افکار و نظریات داعیان قدیم و جدید اشتراکیت و تجاویز آنها را از مأخذ و منشأ اصلی و صحیح نقل کرده

اغلاط وحِیَل آنہا را نمایان کردہ شود، از طرف دیگر ہمہ گیری و برتری اصول و ہدایات اسلام را واضح نشان دادہ شود تا حقیقت اشتراکیت کہ مسائل حاضرہ را مورد اشکال نشان دادہ است بر مردم ظاہر شود۔ در تصادم موجودہ سرمایہ داری و اشتراکیت موقف اسلام در یک لباس جداگانہ و قشنگ در نزد مردم عصر حاضر نمودار شود۔ این ہدف عظیم را نیز در حقیقت علامہ ممدوح از وسعت علم و مطالعۂ خود بانجام رسانیدن می تواند۔ بعد ازین کتاب تکمیل ضروریاتِ مذکورہ از بس ضروری است۔ اگرچہ کتاب زیر بحث ہم خیلی خد و خال اشتراکیت را ظاہر می سازد و از گوشہ ہای حقیقی اسلام مردمان را خبردار می کند۔ بعد از مطالعہ این کتاب نسلِ جدید مسلمان خود را از اثرات فکری اشتراکیت خیلی محفوظ کردن می توانند

فقط محمود عفا اللہ عنہ

مُقدّمهٔ از مُترجم

بسم الله الرحمٰن الرحیم

الحمد لله الذی قسم بیننا معیشتنا فی الحیوٰة الدنیا، وفضّل بعضنا علیٰ بعضٍ فی الرزق۔ والصلوٰة والسلام علیٰ سیّد المرسلین وخاتم النبیّین، سیّدنا محمدن الذی جعل المال للوارث وکفّل العیال بنفسہٖ، وعلیٰ اٰلہ واصحابہ ومن تبعھم باحسان الیٰ یوم الدّین۔

امّا بعد!

چونکہ کتاب لاجواب "اسلام واشتراکیت" مصنفہ حضرت علامہ مولانا سیّد شمس الحق افغانی مدظلہ در افادیت واحتوای مباحثِ ضروریہ، واندراج اساسِ نظام ہای غیر اسلامی، وموازنہٴ آنہا با دینِ مقدس اسلام ونظام عادلانہٴ آن، وتنقیدِ فاضلانہ ومفکرانہ بر ہر اصلی از اصولِ موضوعہٴ آنہا، و برداشتنِ پردہٴ فریب از چشمِ مردمانِ ناواقف درین فن یک جوہری بود بیش قیمت ولی بہ نسبتِ اینکہ زبانش بہ لغۃ اردو بود از فوائد و عوائدِ آن صرف مردمانِ پاکستان وامثال شان استفادہ می توانست کرد۔ ما مردمانِ متعلقہٴ افغانستان و دیگر فارسی زبانانِ ایران وبخارا و وسط آسیا از آب زلال آن محروم بودیم. لہذا کتابِ موصوف را بزبان فارسی دری کہ متداول مردمان بدخشان است ترجمہ نمودم۔ بعد از اختتام ترجمہ معلوم شد کہ بسیاری اصطلاحات وکلماتِ دران واقع است کہ افرادیکہ با مکاتب و مدارسِ عصریہ تماس ندارند از ادراک مطالب آن کلمات و اصطلاحات قاصر اند۔ پس طبعاً معلوم شد کہ انضمام یک مقدمہ کہ

دارای تشر . اصطلاحات غریبه وکلمات مشکله، ومشتمل بر تاریخ کمیونزم وتفصیل انواع حکومت کہ راہِ عبور این نظام ہائی لادینی ست بی حد ضرورلیست، لہذا صفحات آیندہ را بطورِ مقدمہ ترتیب دادہ منضم نمودم خدا کند کہ قارئین گرامی آن را مورد پذیرائی قرار دہند و در صورتِ اغلاط بندہ را مطلع فرمایند.

تحقیق لفظ سوشلزم، کمیونزم، فاشزم، کیپٹل ازم، سیکولرازم

سوشلزم

لفظِ سوسائیٹی (society) کہ بمعنی معاشرہ است وسوشل (SOCIAL) کہ مفہومش معاشرتی ست وسوشلزم (SOCIALISM) کہ معنائی لغوی آن معاشرہ پرستی ست وسوشیالوژی (SOCIOLOGY) کہ مفہوم آن باہمی زندگی است (دراصل تمام این الفاظ از یک کلمہ لاطینی یا سیو (Socio) ماخوذ اند، کہ بمعنائی اسپ یا تربیۂ آن مستعمل می شود اگرچہ باعتبار اصل درحیوان یا تربیۂ آن استعمال می شد لیکن اصطلاحاً برای تربیہ واصلاح انسان استعمال کردہ شدہ اند.

پس مفہوم عرفی واصطلاحی سوشلزم عبارت است از یک قانون اساسی اشتراکی کہ تعلق داشتہ باشد باصلاح معاشرہ بشری و بنیادش برانکار دین سماوی وانکار خالق کائنات استوار باشد. سوشلزم (SOCIALISM) یک لفظ جدید ست کہ از ہمہ پیشتر دریک جریدۂ فرانس کہ بنام "گلوب" یاد می شد در ۱۸۳۲ء مورد استعمال اہل اردو یا قرار گرفت.

(۲) کمیونزم

دراصل از لفظ کم (COM) ماخوذ است و لفظ کم اگرچه در انگریزی بمعنای آمدن استعمال می شود مگر درحقیقت این لفظ لاطینی ست کہ مفہوم آن مشترک یا اشتراک است ازہمین سبب است کہ دولت مشترکہ را در انگلیسی کومن ویلت (COMMON WEALTH) می گویند پس مفہوم اصطلاحی سوشلزم وکمیونزم تقریباً یک است البتہ در طرز عمل فرق دارند زیراکہ ماہرین قانون کمیونزم را آخری مرتبۂ سوشلزم قرار دادہ اند گویاکہ مردمان شرقی وغربی اشتراکیت را قبل از بلوغ بپایۂ کمال سوشلزم می نامند وبعد از بلوغ کمونزم۔

اما لفظ سوشلسٹ وکمیونسٹ باصطلاح طلبۂ مدارس عربی اسم فاعل لفظ سوشلزم وکمیونزم اند کہ معنای ہردو تابعدار وپرستار اشتراکیت است یعنی کسیکہ خیالات وافکار اشتراکی داشتہ باشد آنرا سوشلسٹ یاکمیونسٹ گفتہ میشود۔

فرق درمیان سوشلزم وکمیونزم

۱۔ سوشلسٹ از نقطۂ سیاست جمہوریت را پسند نمودہ رآی اکثریت را فیصلہ کن قرار می دہد، کمیونسٹ میخواہد کہ حکومت مزدوران قائم شود تاکہ اقتدار اعلیٰ بدست ایشان باشد.

۲۔ سوشلسٹ انقلاب جمہور را پسند می کند کہ حکومت از راہ جمہوریت بدست آید۔

کمیونسٹ می خواہد کہ بذریعہ کشمکش طبقاتی وبرانگیختن آنہا بہ زبردستی حکومت را قابض شود۔

۳۔ سوشلسٹ ضروری نمی پندارد کہ بمجرد قبضۂ اقتدار موسسہای صنعت و حرفت را سرکاری کند۔ مگر کمیونسٹ می خواہد کہ فوراً بمجرد قابض شدن اقتدار وسائل پیداوار را سرکاری نماید اگرچہ بذریعۂ خون ریزی باشد۔

۴۔ سوشلسٹ خرچ آزادانہ را تا یک اندازہ کریہ نمی داند مگر کمیونسٹ می خواہد کہ این سلسلہ را بالکل ختم کند یعنی کسی باختیار خود چیزی را خریدن و فروختن نتواند۔

۵۔ سوشلسٹ میخواہد کہ تا حد الامکان قیمت اشیا را در نظر داشتہ شود کمیونسٹ می خواہد کہ ہر چیز را بدون قیمت حاصل کند۔

خلاصہ اینکہ عملاً دشمن یک دیگراند باوجودیکہ در عقیدہ و نظریۂ لادینی سگ زرد برادر شغال است۔

(۳) فاشزم

این لفظی ست کہ از یک کلمۂ لاطینی (فاسز) گرفتہ شدہ است و معنای اصلی آن قوت و اتحاد است۔ عرفاً فاشزم (FASCISM) آن نظام یا قانون اساسی را گویند کہ بہ غلبہ و زبردستی مثل جانوران جنگل زور آور مال کمزور را قبضہ کند یعنی در سلسلۂ تقسیم اموال ہیچ قانون وضعی یا اسمانی را تسلیم کردہ نشود۔ در حقیقت نظام فاشزم بدترین دشمن سوشلزم و کمیونزم است در سنۂ ۱۹۲۲ء میسولینی زعیم سیاسی اطالیا یک حزب تشکیل داد بخلاف سوشلزم و آن حزب را فاشسٹ (FASCIST) نام نہاد یعنی گروہِ کہ تقسیم قانونی را قائل نیستند۔

(۴) کیپٹلزم

این لفظ کہ مرکب است از کیپٹل و ازم کیپٹل بدو معنی استعمال میشود

یکی دار الخلافہ دوم دولت و سرمایہ و ازم بمعنی نظام و تابعداری استعمال میشود پس معنی کیپٹل ازم (CAPITALISM) تابعدار و پیرو نظام اکتنا زیت و ذخیرہ اندوزی قرار یافت۔ اصطلاحاً این لفظ یعنی کیپٹل ازم اسم آن نظام معاشی و قانون اساسی است کہ ذخیرہ دولت را بطرز حرام و ظلم و غصب و حق تلفی جائز قرار می دہد تا آنکہ غنی بمرتبۂ قارونی می رسد و غریب مصداق او "مسکیناً ذامتربۃ" می گردد۔

در سہ الفاظ گذشتہ نیز مفہوم لفظ "ازم" را مرعی باید داشت چونکہ آن ہر سہ نیز مرکب اند از لفظ سوشل وکمیون و فاشس وازم کہ مجموعہ سوشلزم، کمیونزم، فاشنزم بوقوع می آید

(خلاصہ از ماہنامہ "الحق" ص ۵۰ جلد ۱۲ شمارہ ۹)

۵ - سیکولرازم

قبلاً ذکر شد کہ "ازم" بمعنی نظام یا طرز وطریقہ یا تابعداری استعمال می شود اما لفظ "سیکولر" (SECULAR) مفہومش جدا کردن و علیحدہ نمودن سیاست است از مذہب یعنی لادینی۔ دراصل منشا استعمال این لفظ چنین بود کہ در کشورہای عیسائی کلیسا مرکز مذہب و سیاست بود کہ سیاست را جزء مذہب و دین عیسوی پنداشتہ می شد وقتیکہ سیاست از مقام خود تنزل نمودہ بمرتبۂ کذب و منافقت و مادہ پرستی و ایفای شہوات رسید مردمان سیاست مدار دیدند کہ مذہب منافی و سد راہ سیاست است لہذا یک تحریک آغاز شد برای علیحدہ نمودن مذہب از سیاست تا کہ اہل آن مقاصد مادی خود را بپایۂ تکمیل رسانیدہ بتوانند و آن تحریک را نام نہادند۔ سیکولرازم (SECULARISM) یعنی نظام لادینی بعداً ہر تحریک و جنبش کہ برای ختم نمودن قیود مذہبی از دولت آغاز شد آن را سیکولرازم گفتند۔ پس تعریف اصطلاحی سیکولرازم

چنین قرار یافت کہ ہر آن قانون ملکی و اساسی کہ پابند مذہب نباشد آن را سیکولرازم و واضعین آن را سیکولسٹ و آن کشور را سیکولر سٹیٹ (حکومت) گفتہ میشود این بود آن تخ نظام لادینی کہ دنیا را در جنگہای خون آلود مبتلا کردہ تعلیمات سماوی را از بین بردہ اند سکان بسیط زمین را در بلاک ہای مختلف تقسیم نمودہ اند و بشریت را از مقام خود نازل نمودہ بمرتبہ حیوانی رسانیدہ اندم۔ ان الدین عند الله الاسلام ومن یبتغ غیر الاسلام دیناً فلن یقبل منه.

اشتراکیت کی در معرض وجود آمد و باعث چہ بود؟

این سوال مشتمل بر دو اجزا است

(۱) ابراز تاریخ اشتراکیت (۲) محرکات و اسبابیکہ باعث وضع این نظام گردید۔ راجع باول از مطالعہ تاریخ انقلاب جہانی و جنبشہای مذہبی معلوم می شود کہ این نظام در پنجم صد ۵۰۰ م میلادی از سعی و کوشش "مزدک" ایرانی در اقلیم خسرو مورد پذیرائی قرار گرفت تا آنکہ سرایت نمودہ بوی بدش بہ روم نیز رسید درحالیکہ اہل فارس دران عصر آتش پرست بودند واہل روم متدین بدین عیسوی۔ پیشوایان و پارسایان ایران اگرچہ در قیام عدل مطابق صواب دید خود ہا تاحدی می کوشیدند مگر اصحاب اقتدار کہ از نشہ چوکی مست بودند باین تحریکات جزئی وانفرادی نمی پرداختند چنانچہ از کثرت و غلبہ مردمان اکتنازیت پرست دلدادگان اشتراکیت در مرام خود ہا نائل نشدند۔ بلکہ از دست ظلم اغنیا و سرمایہ داران غریب بحدی بہلاکت رسیدہ بود کہ نہ حفاظت آبروی خود را می توانست کند و نہ حفاظت جان خود را این ہم بہ ہر کس معلوم

ھ الملل والنحل (ج ۳ ص۸۶) از شہرستانی

است که متمدن ترین اقوام عالم در بسیط زمین همین دو فوق الذکر بشمار می رفتند چنانکه درعصر ما تو روس و امریکا را مورد تقلید قرار داده اند. بالآخر تا یک صدی این نظام خفیۃ تربیہ می یافت و سر خود را بالا کردن نمی توانست تا آنکه دین مقدس اسلام عالم را بانوار عدل و انصاف خود منور ساخت نه قصر روم ماند و نه کاخ خسرو. نه ظلم اکتناز یت را گذاشت و نه کفر والحاد اشتراکیت را حتا که مردمان از ظلم وجبر و استبداد ظالمان فراموش کردند. این سلسلہ عدل و انصاف معاشی واقتصادی وضع کردۂ اسلام تا هشت۸۰۰ھ هزار هجری و هفدهم صد ۱۷۰۰ء میلادی که درجهان معمول بود کسی را نوبت نرسید که حق دیگر را تلف کند بلکه آقا و مزدور مثل پدر و فرزند متفق بوده پیداوار را مطابق شرط وضع شده تقسیم می کردند. بعد ازین تاریخ مذکور که ظلم و حق تلفی مالکان با مزدوران و جبر و استیصال اغنیا باعزبا آغاز شد طبقۂ مزدور یک حزب اتحادی تشکیل داده بغرض ایفای حقوق خود در میدان مبارزه درآمدند. بطور جملۂ معترضه یاد باید داشت که از همه قبل این ظلم و آغاز تحریک بخلاف آن در المانیا (جرمنی) در معرض وجود آمد که نه در آنجا اسلام بود و نه قانون اسلامی. اگرچه تا اوائل نوزدهم صد ۱۹۰۰ء ی میلادی در هدف خود ها کامیابی نمایان حاصل نه کردند لیکن بعد از در میدان آمدن «کارل مارکس» ۱۸۱۸ء تا ۱۸۸۵ء و تعاون و همکاری «انجلیز» این تحریک مرده زنده شد و از زاویۂ اقتصادیات و معاشیات عروج نموده باوج مذهب و سیاست و انقلاب جهانی رسید.

چنانچه در نوزدهم صد ۱۹۰۰ء میلادی کارل مارکس در «بردسلز» بایک جماعۂ از مزدوران خفیۃ ملاقات نموده همکاری خود را تقدیم کرد و برای ایشان مشورهای بزرگ انقلابی داد این جماعه که قبلاً خود را

«اخوان العدل» می گفت بعد از بدست آوردن راه نمائی بزرگ (مارکس) نام سابق را تبدیل نموده خود را (COMMUNEST) کمیونسٹ نام کردند. دران وقت مفهوم کمیونست این بود که یک جماعهٔ که باتحاد مزدوران عالم یک حکومتِ اشتراکی قائم کردن بتوانند. دراثنائی که حزب را ضرورتِ منشور و قانون اساسی بود «انجلیز» نامی شخص که مذهباً عیسای بود و در فن اقتصادیات دسترسی کامل داشت با مارکس عهد اتحاد کرد. مارکس موقع را غنیمت شمرده فی الحال انجلیز را حکم داد که راجع بمقاصد واغراض حزب وسبب وضع وتاسیس آن یک دستور اساسی که ترجمان اشتراکیت و مادیت باشد تألیف کند مذکور چنانچه در ۱۸۴۸ء آن دستور را بنام (COMMUNEST MANIFESTO) شایع کرد، این بود بنیاد و اساس دیوار اشتراکیت و تار و پودش که از وحی آسمان مقدس ترش می پنداوند درین روزها ۱۸۴۸ء شاه جرمنی از اختشاش اندرونی مجلس شورا را برخاست کرد از روی «شر خیزد که خیرما دران باشد» نان مارکس در روغن زده بخلاف حکومت وقت و بادشاه یک جنبش آغاز کرد که مردم محصول ادا نه کنند واز حکومتِ وقت مخالفت کنند۔

باثراین بغاوت مارکس را از جرمنی فرار کردند که ازان جا رفت به برطانیا و از آنجا بفرانسه. درین عرصه حزب کمیونست را قدر و مرتبه وشهرت بین المللی حاصل شد، چنانچه یک شاخ این حزب که بنیادش در «بروسلز» نهاده شده بود نام حزب خود را «انجمن مزدوران بین المللی» نهادکه در انگلیسی بنام (INTERNATIONAL ESSOCIATION) یاد می شد و مارکس را رئیس آن حزب مقرر کردند. مارکس در ۱۸۶۴ء یک کانفرنس طلب کرد که آن اولین کانفرنس،

جهانی پیروان اشتراکیت بود مگر از اختلاف و بدنظمی کارکنان و مندوبین
کانفرنس ناکام شد که بدون وصول به یک هدف اساسی باختتام رسید.
باز در ۱۸۸۹ م یک کانفرنس عالمی دیگر منعقد کرد که این هم از اثر جنگ عظیم
که در ۱۹۱۴ م رونما شده بود به سبب اختلافات بعض شاخهای حزب ناکام
شد و بکدام نتیجه صحیح نرسید. بالاخیر در ۱۹۱۹ م یک کانفرنس بزرگ
سوم منعقد کرد که دران یک اساس محکم و بنیاد قوی برای اشتراکیت
تعمیر شد همین کانفرنس بود که پروگرام و پروجه های مستقبل را وضع کرد
و پای چوبین خود را بفولاد ظلم مستحکم ساخت (از همه قبل در کجا
اشتراکیت شکل یک قانون اساسی را اختیار کرد؟ اگرچه این تحریک
لادینی و جنبش مادیت در هر عصر و هر خطه مثل آب زیر کاه یا آتش درون
لحاف در گردش بود و می خواست که عالم را در چنگ استعمار خود قبضه
کند مگر از همه قبل قدم نامبارکش به بخارا رسید که مرکز دین واسلام و
منبع علم و علماء و سرچشمه ثقافت شرق و آسیا بود چنانچه در ۱۹۰۵ م
در مقابله زار روس و حکومتش لینن (۱۸۷۰ - ۱۹۲۴ م) یک شورش
عظیم برپا کرده بود که از اثر آن در بخارا انقلاب آمد و حزب کمیونسٹ
که اسم مقامی آن بالشویک بود بر سر اقتدار آمد. در ۷ جنوری ۱۹۱۸ م
لینن (LENIN) برطرفی حکومت و مجلس شورئ اسلامی را اعلان نموده
بر چوکی ریاست جمهور قابض شد. بعد از وفات لینن در ۱۹۲۴ م
ستالین (STALIN) به مسند خلافت لینن نشست که بعد از ان
نوبت خروشیف آمد این بود ابتدای مراحل سوشلزم در شوروی.
همسایه جغرافیای و رفیق اشتراکی و معاون بزرگ مادی آن که امروز خود را
عظیم ترین طاقت عالمی می داند یعنی چین مرتبه کمیونزم را خیلی بلند کرده

است حتاکه کشور های غربی و ریاستهای کوچک اسلامی عرب نیز ازین طوفان مادّیت و زلزلهٔ دهریت متاثر شده اند.

ما در استقصای این نیستیم که در چندین کشور های عالم این نظام نافذ است و تاکدام اندازه داعیانِ آن صادق معلوم شده اند.

راجع به جزء دوم سوال که باعث ایجاد این تحریک چه بود؟ اگرچه از ملاحظه مندرجات بالا معلوم می شود لیکن حسب وعده اگر تصریح شود زیاده بهتر باشد. باعث بروی کار آمدنِ این نظام تفاوت معاشی و ظلم اقتصادی ولعنت اکتناز یت و غفلت سربراہان کشور های اسلام بود که از یک طرف غربا و مزدور در آسیا ظلم و حق تلفی آدمی شدند و از طرفِ دیگر فرمان روایان عیش پرست و آرام طلبان دوازدهم صد هجری یک خطه مخصوصه را بنام اسلام برای خود محدود کرده در آنجا ریاست خود را بپایهٔ کمال رسانیدند دیگر بطرف تعلیماتِ اسلامی و سیاست و اقتصاد و طرزِ معاش و جنگ و صلح آن نه غور کردند و نه بدیگران رسانیدند اگر مساوات و عدل اسلامی در عالم منتشر می شد حق هر کس را مناسب و موافق تقسیم شرع داده می شد انجام سخن باین جا نمی رسید این یک تجزیهٔ مادّی بود در حقیقت از کثرت معاصی مسلمانان و ظهور فساد در بحر و برّ الله تعالی یک نظام ظلم و غلامی را بر مسلمانان مسلّط کرد اگر از روی « ان تنصروا الله ینصرکم » ما اعمال خود را اصلاح کنیم ضرور بالضرور آن وقار و عظمت گم شده ما بدست خواهد آمد.

لیکن این نصرت دین الله کار یک فرد و دو فرد نیست بلکه از روی « ولتکن منکم امة » الایة یک تحریک مذهبی مربوط و منظم درکار ست که این خواب غفلت چند ساله را دور کند.

کمیونزم از دروازۂ اقتصادی داخل میشود

چونکه اسباب ظاهری این نظام های لادینی اکثر و بیشتر لاینحل شمردنِ مشکلات اقتصادی ست لهذا اگر یک شمہ از علم الاقتصاد درج شود خالی از دلچسپی قارئین نخواهد بُود .

علم الاقتصاد

اقتصاد در لغت میانہ روی و میانہ خرچی و زندگی درمیانہ را گویند و در اصطلاح تحقیق و دریافتِ وسائل کہ معاون باشد در پیدا کردن دولت و ثروت . و راه نمائی کند در استعمال و خرچ دولت بطریقۂ صحیح و محافظ باشد از تباہی و نیست و نابود شدن سرمایہ آن را علم الاقتصاد گویند یا چنین باید فهمید کہ آن علیکہ از طریق حصول دولت و سرمایہ و طرز مصرف آن ما را آگاه میسازد آن را علم الاقتصاد و اموریکہ در مال و دولت بشمار می رود آنرا اقتصادیات می گویند۔ اگرچہ ماهرین فن اقتصاد راجع بہ تعریف و تعین موضوع اقتصادیات خیلی بحث طویل و اختلافات نظری دور از کار ذکر کرده اند لیکن ما در صدد ایفای آن نیستم . بل یکفینا هذا۔

اقسام علم الاقتصاد

اگرچہ نظر بہ زندگی بشری این علم را دو حصہ است یکی اقتصادیات شخصی یا منزلی دوم اقتصادیات اجتماعی مگر موضوع بحث مفکرین همیشہ قسم دوم قرار گرفتہ است چونکہ اصلی بنیاد زندگی و دلیل راه اقتصاد شخصی همین اقتصاد

اجتماعی ست. در جهان علم و فرهنگ مفکرین قدیم وجدید ومبصرین هر عصر بدو طریقه در حل معضلات اقتصادی کوشیده اند (۱) علمی و (۲) عملی چنانچه تا حال آن کوششها در رنگهای مختلف جاری است فلاسفر مشهور یونان افلاطون نیز در کتاب خود که نامش جمهوریه (REPUBLIC) بود راجع به این مسئله نقطه نظر خود را ذکر کرده است واز علمای جدید کیل، مل، اسمته (SMITH) دیکارد وجون نیز در حل مشکلات این فن علماً وعملاً کوشیده اند که تصانیف ایشان نمایندگی از افکار شان می کند ودر آخر کارل مارکس (KARAL MARK) در تعمیل وحل عملی مشکلات این فن کوشیده نظام اشتراکیت (SOCIALISM) را بروی کار آورد حتاکه از رنگ عملی نمودن آن در اروپا انقلابی برپا شد که نتیجه اش به تقسیم خطهٔ ارضی در دو بلاک یعنی شرقی وغربی منجر شد. و حرب های شبا روزی که درمیان کشورهای کوچک جارست از اثر همین تقسیم است که چیزی را شوروی در زیر اثر خود گرفته پشت و پناهی آن را می کند و چیز را امریکا که اسرائیل یک نمونهٔ بزرگ آن است.[1]

اقسام حکومتهای جهانی

چونکه مطابق ذکر سابق این نظام و دیگر نظامهای لادینی از دروازه اقتصاد بحفاظت و چوکی درای حکومت یا انقلاب داخل می شوند لهذا اگر از اقسام وطرز حکومت های که امروز رائج است بحث کرده شود بیفایده نخواهد بود موجوده نظام های حکومت را ماہرین سیاست سه تقسیم کرده اند (۱) بادشاہت (۲) جمہوریت (۳) اشرافیہ

---

[1] نظام اقتصادی اسلام از مولانا حفظ الرحمٰن

(۱) بادشاهت (MONARCHY)

لفظ بادشاہت آنقدر کہنہ شدہ است کہ نامش را مردم عیب می پندارند لیکن چونکہ تاحال در دنیا رائج است لہذا ازان بحث میشود۔

بادشاہت بذات خود دوقسم است (۱) بادشاہت محدود۔ (۲) و بادشاہی مطلق العنان۔ اول الذکر آن است کہ اختیارات مخصوص بہ بادشاہ داده شده است یعنی مجلس شوریٰ در ہرچیز ازان سوال کردن میتوانند بلکہ اکثر اختیارات بدست پارلیمنٹ است چنانچہ در برطانیا و جاپان رائج است قسم دوم آنست کہ تمام اختیارات بدست خود شاہ می باشد۔ بلکہ خود را درمقام « لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ » می بیند۔ مجلس شوریٰ برای نام است عزل و نصب موقوف بر صواب دید اوست ہرچہ را او پسند کند قانون است۔ چنانچہ ظاہر شاہ سابق بادشاہ افغانستان و رضا شاہ بادشاہ موجودۂ ایران و شاہ خالد سعودی عرب و شاہ حسین اُردن۔

(۲) اشرافیہ :-

در اصل آن حکومت را گفتہ می شود کہ نظام حکومت جریان و نفاذ آن بدست شرفای کشور باشد کہ آنہا از شرافت و اخلاق و عدل و انصاف دل رعیت را از خود می کنند درین عصر این قسم حکومت وجود ندارد زیرا شرفای سیاست مدار از میان رفت اشرافیہ از کجا می آید؟ بلے در نظام قبائلی سابق یافتہ می شد۔

(۳) جمہوریت (DEMOCRACY)

این لفظ آن قدر عام شده است کہ از زبان ہرکس ہمین بیرون میشود اگرچہ مصداق حقیقی آن بسیار کم است عموماً بلفظ ڈیموکریسی زیاده یاد میشود دراصل مرکب است از دو لفظ یونانی ڈیماس و کریشیا کہ معنی ڈیماس رعیت است و معنی کریشیا طاقت پس مفہوم و مرکب این شد

که طاقت عوام و رعیت پس جمهوریت آن طرز حکومت را گفته میشود که اختیار و طاقت کلی بدست عوام و رعیت باشد۔ خواه بالذات باشد یابواسطهٔ وکلای شوریٰ مراد از اختیارات اینکه حکومت بدون مرضای عوام چیزی کردن نتواند و رعیت هرگاه بخواهند بذریعهٔ انتخابات حکومت را تبدیل کردن بتوانند تقرری هر منصب دار بمطابق خواهش ایشان باشد قانون اساسی مملکت مطابق رائ ایشان وضع شود۔ از هر فرد حکومت بازپرس کردن بتوانند که تو سرمایه ملت را چه کردی؟ و برای ملت چه نفع رسانیدی؟

اقسامِ جمهوریت:-

در دنیا دو قسم جمهوریت رائج است۔ صدارتی[1]، وفاقی[2]

دراصل هر حکومت مرکب می باشد از ۳ اجزاء۔

(۱) مقننه یا مجلس قانون ساز که عبارت است از اراکین شورا۔

(۲) انتظامیه یعنی افراد حکومت که نظم ونسق وتعمیل وتنفیذِ قوانین ملی بسپرد ایشان است۔

(۳) عدلیه یعنی شعبهٔ که قیام عدل وانصاف در کشور وفیصله های حقوق و اجزا مفوّض بایشان باشد۔ اگر درمیان رعیت وحکومت تصادم واقع شود۔ هر دو بعدلیه رجوع می کنند۔ لهذا اختیارات عدلیه از همه زیاده تر باید بود۔

در نظام صدارتی که تمام اختیارات نزد صدر مملکت می باشد صدر را حقوق زیاده می رسد که مجلس شورا بدون توثیق آن هیچ فیصله کردن نمی تواند۔ درین طرز حکومت سربراه مملکت را صدر

می گویند در نظام وفاقی اختیارات اعلی بدست مقننه یعنی مجلس شوری می باشد که اگر خواهند وزیر اعظم را برطرف کردن می توانند درین نظام صدر صرف برای نام می باشد۔ حکومتهائی که بزور قوۃ نظامی در معرض وجود می آیند و پابند کدام قانون ملکی و ملی نیستند از بادشاہت مطلق العنان بدرجها بدتراند زیرا که آرای شخصی ایشان حاکم کشور می باشد نه پروای قانون آسمانی را دارند و نه قانون انسانی را لحاظ می کنند۔ از نگاه شرع و قانون حق سربراہی ندارند۔

نمونه حکومتهای وفاقی و صدارتی

---

(۱) انگلستان بادشاہتِ محدودِ وفاقی و جمہوری۔

(۲) امریکا :- جمہوری صدارتی۔

(۳) شوروی :- جمہوری اشتراکی و فاقی پارلیمانی۔

(۴) فرانسه :- جمہوری صدارتی۔

(۵) پاکستان :- جمہوری وفاقی فی الحال. صدارتی در دور ایوب خان

(۶) ہندوستان :- جمہوری وفاقی پارلیمانی۔

وفاقی ازینکه قانون اساسی باتفاق نمایندگان تمام صوبها تصویب میشود

پارلیمانی ازینکه اختیاراتِ اعلیٰ بدست پارلیمان یعنی مجلس شورامی باشد۔

جمهوریت صحیح

جمہوریت. خواہی صدارتی باشد یا وفاقی بر دو قسم است ۔
(۱) اسلامی (۲) مغربی. جمہوریت غربی را ماہرین قانون چنین تعریف
می کنند. "DEMOCRACY IS THE GOVERNMENT OF
THE PEOPLE BY THE PEOPLE FOR THE PEOPLE."
یعنی حکومت عوام بذریعۂ عوام بفائدہ و خواہش عوام. درین جمہوریت
حکومت و فرمان روائی رعیت معتبر است ہر چیزی را که دلشان بخواہد
بذریعہ حکومت جائز قرار می دہند و چیزیکه از اہوای ایشان خلاف باشد
بآن بندش صادر میکنند این است جمہوریت که امروز در شرق و غرب دنیا
رائج است و علمبرداران آن خود را در مسند عدل و انصاف می بینند در
ہمین جمہوریت ہا اگر مجلس شورا که مرتبۂ شارع را دارد قانون تجویز کنند
بجواز نکاح مرد با مرد یا تنسیخ کنند نکاح نسوان را حق دارد در جمہوریۂ
اسلامی نه عوام حاکم است در شخص منتخب کردۂ آن ہا بلکه از روی
اِنَّ الْحُکْمُ اِلَّا لِلّٰہِ حاکم اعلیٰ خدای متعال است که مجلس شورای جمہوریۂ
اسلامی راجع بطرز و طریقۂ تنفیذ احکام سماوی غور و فکر می کنند.
چنانچه مفکرین اسلام جمہوریت اسلامی را چنین تعریف میکنند.
Islamic Democracy is The Government
of God by The People For God
یعنی حکومت الہی بذریعہ عوام و رعیت برای رضامندی خدای متعال
لہذا اگر دو نیم ارب انسانان خطۂ ارضی جمع شوند و فیصله کنند که شراب
حلال است یا خنزیر نیز یا گاو حرام است، نه حرام حلال می شود و نه

حلال حرام این است اختیارات حکومت و جمہوریتِ اسلامی و آزادی جمہوریت غرب پس آشفتہ گان جمہوریت کہ پوست شیر را پوشیدہ در باغ مسلمانان درآمدہ اند از آوازشان در مقابلۂ کشورہای جمہوری دیگر شناختہ شدہ اند کہ اینہا شیر نیستند۔ پس ما مردمان رعیت لبشکل مہیب ایشان فریب نمی خوریم۔ (خلاصہ از "اذان سحر" ص۱۱۸ مجموعۂ تقاریر مولانا مفتی محمود)

موازنہ درمیان نظام شخصی و جمہوری

انسان کہ اشرف المخلوقات و مخدوم کائنات است مقتضای فطرتش ہمین بود کہ یک قوۂ قاہرہ و ہستی فوق العادہ را فرمانروا و مقتدی خود قرار دہد رہبری توحید باری تعالیٰ و انحراف از غیر اللہ جذبۂ ہمین تقاضای فطری است مگر یکی از فریب ہای شیطان ہمین بود کہ قابلیت و زہد و تقوی و عدل و انصاف و دیگر صفات حسنہ کہ از شرائط حکومت و سلطنت اسلامی و انسانی بود تماما را فراموش کنانیدہ ربط نسبی و تناسب وراثت را شرط لازم بادشاہی نشان داد۔ ثمرۂ این شجرۂ خبیثہ چنین بیرون شد کہ کسانیکہ لیاقت سلطنت و فرمان روای مسلمانان را نداشتند صرف بہ سبب وراثت و تعلق نسبی و نام شہزادگی بہ کرسی عدل و انصاف چادر ظلم را ہموار نمودہ نشستند و از دیگہ صلاحیت این خلافت الٰہیہ را داشتند در نظر ملت تحقیر و تذلیل آنہا را دریغ نہ کردند ازین غلطی نوع انسانی ہزار ہا واقعۂ دلخراش در معرض وجود آمد و ہزار ہا عزیز ذلیل شد و ہزار ہا جان ضائع شد۔ از ناحیۂ دیگر افراد ملت را از علم و عرفان و فرہنگ دور داشتند تا کہ نسل باصلاحیت و مستعد بیدار شدہ بخلاف مظالم ما آواز بلند نہ کنند۔ و از

طرف دیگر صنعت و حرفت و استخراج معادن و ارتقای مواشی را بافراد می
سپرند که دران نفع شخصی خود شان مضمر باشد پس رعیت حکومت
شخصی از دین هم محروم اند و از دنیا هم قانون سفر و تعلیم و تجارت
خارج را بحدی پیچیده و مشکل می سازند که کسی از رعایا بخارج رفته
از عیوب ایشان خبردار نشود. بلی یک خوبی دارد که جنگ و جدال
تنازع و حزب بازی، قتل و اختطاف، دزدی و بزو رگیری ہلاک
یک دیگر در نظام شخصی کم بوقوع می آید نه ازینکه بادشاه عادل است
بلکه از سختی قانون ملکی که برای تحفظ اقتدار خود چنین رویه را مناسب
می داند. کابینه و اراکین شورا در هر معامله از خدا غافل گشته پسند و
ناپسند شاه را ملحوظ می دارند اشارات شاهی را حکم قطعی تصور میکنند
جمهوریت غربی باشد یا شرقی به نهجیکه در عالم رائج است آن هم متکفل قیام
عدل و انصاف و ایفای حقوق بشری نه می تواند شد، زیرا که رعایه
حقوق بشری بدون اتکاء بدین سماوی _ امکانی ندارد چونکه
در نظام جمهوری معهود اختیارات در اول امر بدست رعیت و عوام
است که آنها مطابق مفکوره و نظریات خود یکی رأی داده آن را در مجلس
شورا ارسال می کنند و از آنجا بکرسی وزارت و ریاست میرسد درین
انتخاب و رآی دادن که فی نفسه توکیل است و باعتبار حضور و علم هر فرد
به توکیل دیگر شهادت. جذبات رعیت را ملحوظ داشته در مجلس شورای بحث
میکنند یعنی اگر رأی دهنده شراب را پسند کند وکیل آن مجبور است که
در جواز و تکثیر شراب بکوشد. اگر آن قاتل است وکیل در معاف کنانیدن
سزای قتل می کوشد. از طرف سربراه جمهوریه که آنرا صدر اعظم و یا رئیس
دولت گفته می شود با تمام کابینهٔ خود که قانوناً همهٔ رکن مجلس شورا بودن

ضرورتیست درحل وفصل مسائل ملکی وتجویز وتردید نظریات داخلی خارجی و پروجههای تعمیری کدام بنیاد واساس معقول ومفید ملت را در پیش نمی گیرند بلکه رخ رعیت را می بینند که بکدام طرف روان است و به چه چیز مائل است درین نظام عزلی که رعیت خود را متصرف حکومت و بانی آن میدانند یک مرکز صاحب اقتدار که متکا و مستند بتواند شد نیست بلکه عوام در ترصد است که کی این سربراه را انداخته حکمران دیگر مسلط کنیم ؟ درحقیقت بنیاد جمهوریتها عالمی برلادینی قائم است زیراکه در نظام جمهوری اعتبار کثرت است مذهب را درین دخلی نیست بلکه هر صاحب مذهب را حق آزادی تقریر وتحریر اجرای مجله وجرائد برای تبلیغ مذهب خود حاصل است۔ درحقیقت نظام جمهوریک تحریک است برقائم کردن دهریت اگر جمهوریت نمی بود سوشلزم و کمیونزم در شوروی و چین و دیگر کشورهای همنوای ایشان هرگز نمی آمد۔ خلاصه این که در ریگستان خوشک اگر ماهی زندگی کردن نه می تواند و در زمین شوره زراعت نمی شود و در ... یکه از هوا خالی باشد انسان زندگی بسر بردن میتواند پس در تاریکی نظام جمهوری اسلام هرگز ترقی نمی کند شاید خوانندگان گرامی در دل بگویند که جمهوری غلط شخصی غلط آخر آن نظام حکومتیکه اسلام پیش کرده است چیست وکدام است؟

نظام حکومت اسلامی نه شخصی است و نه جمهوری

جواب این سوال آنست که در دین اسلام انتخاب پیغمبر صلی الله علیه وسلم و فرمانروای آن ذات مبارک بحکم الهی بود که دران کفار هم شک نمی کنند۔ امابعد از پیغمبر صلی الله علیه وسلم خلافت صدیقی و عدل فاروقی وفتوحات عثمانی به نتیجه یک ریاست وحکومت اسلامی بود در اسلام نه شخصیت محض را اجازت

است و نه جمهوریت شرقی و غربی را گنجائش زیرا که در اول الذکر قانون اساسی و اختیارات همگی از طرف بادشاه و مطابق مرضی آن می باشد و در حکومت جمهوری تمام این چیزها از طرف عوام و مطابق خواهش آنها می باشد مگر در حکومت اسلامی که نظامش بر اساس خلافت قائم است قانون از طرف خدا و رسول می باشد تنفیذ و اجرای آن مفوّض به حکومت است پس درین نظام اسلامی رعایهٔ قانون خدای و دستور سماوی ست، حکام در جستجوی حکمی می باشند که خلاف رضای خدا و رسول نباشد و خلاف کتاب الله و سنت نباشد. نه رای شخصی را در تنفیذ احکام اسلامی دخل است و نه راى جامعه را، بلکه هر دو منقاد حکم و فیصلهٔ الهی اند نمونه های آن را خلفای راشدین پیش کرده‌اند و کلیات آن در کتاب و سنت موجود است و تا قیام قیامت حاکمان اسلام را هدایت است که مطابق آن وحی سماوی فیصله های خود را صادر نمایند. در نظام حکومت اسلامی دو رکن عظیم ضروری است که بدون آن اساس حکومت مستحکم نمی شود یکی صداقت دوم عدل و انصاف چنانچه ارشاد است "وتمت کلمة ربک صدقاً وعدلاً" البته انتخاب خلیفه در اسلام بطرز جمهوری میباشد که رضامندی اکثر اهل رای ضرور نیست.

اللهم اجعلنا من الصّادقین العادلین وسلّط علینا اهل الصّدق والعدل ولا تسلّط علینا من لا یرحمنا. آمین یا ارحم الرّاحمین

محمد انور البدخشانی (الوردوجی)

محرم الحرام ۱۳۹۸ھ

جامعة العلوم الاسلامیة نیوتاؤن کراچی پاکستان

دیباچہ

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

الحمد للہ وحدہ، والصلوٰۃ والسلام علیٰ
من لا نبی بعدہ

امّا بعد. در دنیای جدید از دست کثرتِ مواصلات و (وسائل سفر) دائرۂ تبادلِ بے حد وسیع شده است، حتی که تمام اقوامِ عالمَ افرادِ یک خاندان معلوم میشوند. این تبادله فقط در اموال محدود نیست بلکہ بر افکار و نظریات نیز حاوی است. امروز در میدان معاشی اقوامِ عالم سہ نظریہ باہم کشمکش دارند کہ آن حسب ذیل است:۔

(۱) سرمایه داری و ذخیرۂ دولت۔ (۲) اشتراکیت و مساوات۔ (۳) نظریۂ عادلانہ کہ اسلام وضع کرده است۔ در ترویج و حمایتِ دو نظریۂ اول الذکر طاقت های بزرگ عالم و تصنیفاتِ رنگارنگ و نظامِ تعلیم مخصوصِ ایشان موجود است. مزید قابلِ غور این است کہ حامیان و علمبردارانِ ہر دو نظریہ اول بر مسلک خود بیقینِ پختہ و اعتقادِ محکم دارند۔ و در زندگی ایشان آن نظریات عملاً نافذ است. مگر نظریۂ معاشی اسلام از تمامی این امور محروم است از ہمین سبب این دو نظریہ خصوصاً نظریۂ اشتراکیت بعشر و زودی در میان مسلمانان رُو بعروج است کہ از ان خطرۂ زوال وجودِ ملّی و تاریخ قومی ایشان لاحق می گردد. خوف است کہ این نظریہ بیہودانۂ کارل مارکس اثاثۂ قیمتی ملّی و مذہبی ما را

تباه و برباد نکنند۔ بنابرین من با وجودِ ضعفِ بدنی و مصروفیات بی پایان این کتاب را تحریر کردم تا که طبقهٔ تعلیم یافته درمیان این سه نظریه موازنه و مقابله نموده یک رای صحیح قائم کنند۔ به درگاه خداوندی دست بدعا ام که این کتاب را وسیلهٔ ہدایت ناظرین و ذریعهٔ نجات آخرتِ من و تمام معاونینِ این کتاب گرداند۔ آمین

وَصَلّی اللّٰہ عَلیٰ خَیرِ خَلقِہ محمّدٍ و آلہ و صحبہ اجمعین

احقر سید شمس الحق افغانی
جامعہ اسلامیہ بہاولپور

۸ صفر ۱۳۸۸ھ

تمہید

حصول ضروریات وکسب وسائلِ معاشِ انسانی در دورِ حیات سادہ وخالی از تکلف بسیار آسان بود، زیرا کہ تمدن آن وقت با مور ذیل وابستہ بود. میوۂ درخت، گوشت شکار بحری وبری، لباس سادہ، خیمہ ہای کم قیمت، کپہ ہا وعمارتِ خام، ظروف وکاسہ ہای چوبی وچرمی وخاکی. تمام این اشیاء سہل الحصول بود کہ در بدست آوری آنہا نہ سرمایۂ زیادہ را ضرورت بود ونہ حب مال وحرص شدیدا ونہ درازالۂ آن تشنگی قبضہ نمودن بر مملکت کسی ضرورت بود تا کہ نوبت تعمیر ملکِ خود وبدست آوری متاع غیر می آمد. بعد ازان طرز حیات سادہ چون تمدن شہری در معرضِ وجود آمد وآن رفتہ رفتہ شکل ارتقای دورِ حاضر را اختیار کرد کہ از سبب آن دائرہ ضروریات وحاجاتِ معاشی وسیع تر شد حتی کہ خرچ و ضروریاتِ یک انسان متمدن امروز برابر مصرف صد افرادِ دورِ سادہ وغیر متمدن گشت. ثمرہ اش این برآمد کہ بر فرد متمدن در فراہم نمودنِ سرمایہ وجمع مال از ہمہ بیش ترسی نمودن گرفت. بالآخر آن زندگی سادہ در عیاشی تبدیل شد وآن قناعت وکفایت شعاری با سراف وحرص تبدیل گشت کہ در نتیجہ سنگ بنیادِ نظامِ سرمایہ داری قرار گرفت واین زندگی عیاشانہ عمل خود را در دوائر مختلف نمودار کرد

نظامِ اکتنازیت

عیاشی و دیگر مفاسد اکتنازیت در شعبہای مختلف زندگی

(۱) در ماکولات | راجع بہ طعام تعیش و تن پروری ظہور نمودہ طعام ہای مختلف در معرضِ وجود آمد و برای آن خوراک ہا ظروف و سامانِ رنگارنگ ایجاد کردند و برای ترتیب دادن آنہا در بالای میز بہ ترتیب زیبا نوکر ہا و خادمہای ماہر و باسلیقہ را کہ بہ تنخواہ کم دستیاب نمی شوند ضرورت افتاد۔ بلکہ تنخواہ بعض آش پز ہا ماہانہ بہ پنج ہزار دالر رسیدہ است برابر تنخواہ چرچل کہ سابق رئیس جمہور برطانیہ بود۔

(۲) در مشروبات | عیش پرستی در دائرۂ مشروبات نیز وسعت را تولید کرد کہ علاوہ از شراب صدہا قسم بوتل در میدانِ استعمال آمد و رغبتِ شراب نوشی از اندازہ بیرون شد۔

(۱) سالانہ خرچ امریکا فقط در شراب پانزدہ کرور دالر است۔

راپور سرکاری نیویارک را ملاحظہ فرمائید۔ مندرجہ (میزان کوئٹہ ۱۶ رمضان ۱۹۵۲ء)

(۲) ملکہ الزبتھ (شاہ برطانیہ) در محفل تاج پوشی سی و نہم خود بقیمت سہ کرور دالر در شراب نوشی خرچ کرد۔ راپور، مندرجہ (امروز را ملاحظہ فرمائید) (۳ جون ۱۹۵۳ء)

عموماً خرچ سالانہ شراب نوشی انگلستان چہار ارب و ہفتاد و چہار کرور دالر است

(۳) در ملبوسات وغیره از برکت تمدن دور حاضر در لباس مردانه و زنانه چنان اضافگی بوقوع آمد که علاوه از انسانان سگان و دیوارهای بیجان را نیز از لباس های قیمتی آراسته کرده اند واین را یک جزو لازم زندگی و تمدن خود میدانند۔ مزید بر ملبوسات محض خرچ عطریات سالانه زنانِ انگلیسه شش کرور و هژده لک پوند است۔ (انجام ۳ اگست ۱۹۵۸ء)

خرچ سالانه کمبل سگان در امریکا و دیگر اسباب تفریح آنها ۵۲ کرور و ۵۰ لک دالر است (نقاد لاہور جولائی ۱۹۵۳ء)

در برطانیه خرچ سالانه برای تفریح یک ارب و ۲۵ کرور پوند است

(زمیندار ۴ فروری ۱۹۵۱ء)

(۴) در مسکن و دیگر ذرائع معاش غیر فطری گروه سرمایه دار برای تسکین خواہشات خود ها چنین عمارات ساختند و بر آنها آنقدر رقم خرچ کردند که ضروریاتِ حیات یک حصۂ بزرگ نو آبادی دنیا از ان تکمیل میرسید۔ علاوه برین گروه سرمایه دار برای تسکین شهوت خود آن کسبها اختیار کردند از زنا و رلّالی و رقاصی که یک طبقۂ علیا و عددٔ کثیری از صنف نازک را از کارهای ضروری معاشره جدا کرده دران پیشه های غیر فطری و مخرب اخلاق مصروف و مشغول ساختند بلکه برای ازدیاد آرام و خوشکنی سرمایه داران عالم افسانه نویسی و بیهوده گوئی و تصاویر فحش سینما نیز بوجود آمد۔ حتیٰ که مسلمانان نیز از تقلید کردنِ آنان فخر محسوس می کنند که آن فخر را دیده اقبال مرحوم ناچار می گوید ؎

وہی بت فروشی وہی بت گری	سینما ہے یا صنعتِ آزری
وہ مذہب تھا اقوامِ عہدِ کہن کا	یہ تہذیب حاضر کی سوداگری ہے

ترجمہ:۔ ہمان بت سازی وبت فروشی دور جاہلیت است خواہ سینما باشد یا کسب وکار آزر کہ بت تراشی می کرد آن (بت فروشی) مذہب اقوام سابقہ بود واین (سینما) سوداگری تہذیب وزندگی دور حاضر است۔ یعنی درحقیقت درمیانِ این وآن ہیچ فرقی نیست زیراکہ ہر دو لادینی اند۔ آمدنی و بیداوار یک مسخرہ باز مشہور "چارلی چاپلس" از آمدنی وزرا اعظم تمام ممالکِ دنیا زیادہ بود۔

(۵) درقمار بازی وسگریت نوشی ہرگاہ کہ خواہش سرمایہ داران در تمدّن قدیم خود از امور بالا پورہ نشد قمار بازی را در تمدّن جدید بانواع مختلف آن جزء زندگی قرار دادند۔ چنانچہ مطابق اطلاع سرکاری کشورہای اردیا فقط درقمار بازی قانونی ہرسال ۳۰ ہزار دالرخرچ می کنند کہ از یک کھرب روپیہ پاکستانی زیادہ است وتاچند سال کفایت زندگی تمام دنیا رامی تواند کرد۔ و قمار بازی غیرقانونی علاوہ ازین است۔

(اخبار کوھستان ۳۰ر دسمبر ۱۹۵۸ء راملاحظہ کنید)

و از برکت تمدّن دور حاضر خرچ سالانہ امریکا فقط در سگریت ۴ کھرب و ۲۳ ارب روپیہ می شود وخرچ جاپان ۹ ارب واز برطانیہ یک کھرب ویازدہ ارب وازفرانس ۳۶ ارب، واز مغربی جرمنی ۳۶ ارب واز اطالیہ ۳۶ ارب واز میکسکو ۲۷ ارب وہشتاد کرور واز کنیدا ۲۱ ارب واز کوریای جنوبی ۱۴ ارب ۳۰ کرور واز فلپائن ۱۳ ارب ۳۰ کروڑ در سگریت خرچ می شود[1] کہ (مبلغ آخری) کم از کم ۵ ارب ۵۲ کرور ۵۰ لک روپیہ می شود کہ یقیناً ضروریات تمام دنیا را کفایت می کند مگر ہمین بہ شکل سگریت نذر آتش می شود بازہم

---

[1] سندھ انجام ۱۰ فروری ۱۹۵۵ء

ایشان را عقلمند شمرده می شود نه دیوانه۔ لاکن اگر یک شخص فقط یک نوت پنجی را در آتش بسوزاند مردم بالاتفاق آنرا دیوانه می گویند۔ ع

ببین تفاوتِ راه از کجا است تا بکجا

(۶) در ملک گیری و استعمار چونکه پیداوار ملکی در اخراجاتِ شیطانی نظام سرمایه داری کافی نبود لهذا این نظام استعمار و ملک گیری را تولید می کند تا که بر پیداوار کشورهای دیگر قبضه نماید و آن اخراجات وی پوره شود. علاوه برین خریداری مصنوعاتِ ایشان در ملک خود شان کم و محدود است لهذا کشورهای سرمایه دار برای فروخت نمودن مصنوعاتِ زیادتی خود در کشورهای دیگر جستجوی مندیهای تجارتی می کنند تا که از تجارت نفع بخش مصنوعاتِ خود ضروریات عیاشانه ایشان بکمال رسد چونکه هر کشور سرمایه دار درین کوشش مصروف است لهذا هر حکومت می خواهد که کشورهای دیگر را بصورتِ استعمار در زیر تصرف خود آورده تجارت خویش را فروغ دهد و کشورهای مقبوضه را برای مصنوعاتِ خود مخصوص گرداند۔ همچنان محصولِ درآمد ممالک دیگر را زیاده می کنند تا که قیمتِ اشیای درآمد شده قدری زیاده معلوم شود۔ و محصول مصنوعاتِ خود را بالکل برای نام و کم مقرر می کنند تا که از راه ارزانی بمقدار زیاد آنرا فروخت کردن بتوانند. از سببِ همین کشمکش مقاصد استعماری بسا اوقات نوبت بجنگ میرسد که اقوام استعمار پسند در میان خویش تصادم می کنند بالآخر استعمار مفضی بجنگ می شود که بعد از ان طاقت های استعماری بسرعت در تیاری آلاتِ حربی می کوشند و آن سرمایه که برای ضروریات حیات بود در جنگ صرف می شود

(۷) صرف دولت در تیاری آلات حرب مطابق نظامِ اکتنازیت هر ملک در اضافه نمودن قوتِ خود می کوشد تا که دولت های دیگر در مقاصد استعماری

ـــه ملک گیری و ازدیاد آبادی خود ۱۲ فیروز اللغات

آن خلل نرسانند. نتیجه‌اش آخر همین می برآید که اکثر حصهٔ خزانه و دولتِ مملکت بشکل گوله باری در خاک مبیده می شود و ازان حالتِ معاشی اقوام عالم کمزور می گردد

درین عصر حاضر مصارف جنگی حکومت های استعماری بلیشمار است مگر آن اخراجات جنگی که شانزده سال قبل بود آن هم چندان کم نیست. در سنه ۱۹۵۲ء بودیجهٔ جنگی امریکا نود کهرب دالر بود[1] که ضروریات آبادی انسانی تا صدها سال ازان پوره می شد. امریکا همین دولتِ کثیر را در مقاصدِ خیالی و استعماری خود صرف نموده نذرِ آتش کرد. اگر شخصی بجای نود کهرب دالر فقط نود روپیه را برباد کند مردم آنرا دیوانه می گویند مگر امریکا که نود کهرب دالر را برباد می کند کسی آنرا دیوانه نمی داند بلکه آنرا همه عقلمند می شمرند

ازین بیان چنین نباید فهمید که صرف کردنِ روپیه برای سامان جنگ غلط است بلکه مقصدِ ما این است که در جنگ ظالمانه دولت خرچ نباید کرد زیرا که چنین جنگ یک جرم بزرگ انسانی است. نه جنگ برای اقامتِ عدل که آن یک خدمت عالیهٔ انسانی است بلکه رازِ تحفظ حقوقِ عالمی دران مضمر است.

جنگ شاهانِ جهان غارت گری است — جنگ مؤمن سنتِ پیغمبری است

جذبهٔ نظام اکتنازیت و سودخوری

در زیر سایهٔ نظام سرمایه داری امروز آن وسعت که در کاروبار سودی بنظر می آید نظیرش در هیچ تاریخ انسانی دیده نشده است. نظام سرمایه داری کاروبار سود را یک جزو لازم زندگی قرار داده است. حتی اینکه در ممالکِ سرمایه دار

---

[1] کوثر ۵ اپریل سنه ۱۹۵۲ء

یک فرد محتاج را پنج روپیہ ہم بطور قرض حسنہ بدون سود دستیاب نمی شود۔ حالا ما آن نقصانات و تباہی سرمایہ داری واکتناز یت را مختصرًا بیان می کنیم کہ از سبب این نظام آن نقصانات بشکل جراثیم مہلک در معاشرۂ انسانی پیوست شدہ است۔

خسارۂ اکتنازیت از نگاہِ مذہب

(۱) زوال محبّتِ الٰہی روح دین ہمین است کہ محبتِ خدا در دل راسخ و مضبوط شدہ قلب بخاطر جمعی بطرف اللہ متوجہ شود و سرِ تسلیم را خم کند۔ نتیجۂ این سر خمی این است کہ در دل رنگِ عظمت خدا و شفقت بر مخلوق پیدا می شود و ازان جذبۂ تحفظِ حقوق خدا و بندہ بوجود می آید و تمام زندگی در قالب ہدایاتِ الٰہی می درآید مگر (بعکس این) رخ محبت سرمایہ داران بزیادتی مال و سرمایہ مائل است و تمام زندگی ایشان در اضافہ نمودن سرمایہ وقف می گردد۔ رشتۂ محبتِ خدا و مخلوقِ آن کندہ میشود بلکہ مثل حیوانات بدون قبول کردن کدام پابندی ہر آن فعل کہ سبب اضافۂ دولت باشد آن را می کنند، خواہ آن سود باشد یا رشوت یا غصب و قماربازی۔ گویا کہ سرمایہ برای آن سبب نفرت از دین می گردد۔ كَلَّآ إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰٓ أَن رَّءَاهُ اسْتَغْنَىٰٓ۔ چنین نیست بلکہ انسان از قانون خدا باغی میشود۔ وقتیکہ خود را غنی می بیند

(۲) زوال محبتِ انسانی از برای تکمیل انسانیت ارتباط با خدا و با انسانان دیگر ضروری است کہ بنیادش بر محبت با ہر دو قائم است لاکن ہرگاہ محبتِ زر غالب آید محبتِ خدا و محبتِ دیگر انسانان را ختم می کند و از سبب آن احساسِ ذمہ داری حقوق الٰہی و انسانی ہر دو فنا میشود و رشتۂ محبت فرد از جماعت کندہ شود و از غلبۂ مفاد شخصی مفاسد بی شمار در معاشرہ پیدا شدہ آن مفاسد روز بروز اضافہ

می شود. فلسفہ تقابلی محبت ہمین است کہ چقدر محبتِ یک چیز زیادہ می شود بہمان تناسب محبت از ضدّ آن کم می گردد بلکہ بتدریج محبتِ آن چیز فنا می شود. اگر یک شخص دو زن دارد وقتی کہ محبت بایکی آنہا زیادہ شود محبت دیگرش یقیناً کم میشود از روی این فلسفہ بر سرمایہ دار حب ذات و مال غالب می آید وحب انسان مغلوب می گردد حتیٰ کہ اگر محبت انسان وقتی در دل آن پیدا شود از آن سبب پیدا می شود کہ بآن انسان کدام غرض ونفعی وابستہ است گویا این یک محبت بالواسطہ است. در حقیقت محبت آن انسان عمومی نیست بلکہ حبِّ ذات است کہ بآن ذات فائدہ را وابستہ دیدہ است ورنہ دلِ آن بغیر از مفاد ذاتی بدیگر طرف نمیرود نہ بطرف خدا ونہ بطرف بنی نوع انسان. پس در حقیقت قلب قلب نماند چونکہ کار قلب و دل واپس شدن است۔ ؎

وما سمّی الانسان الّا لانسہ   وما القلب الّا لانہ یتقلّب

ترجمہ:۔ انسان را از وجہ انس و الفتش انسان نامیدہ اند و دل را از وجہ تبدیلی قلب نامیدہ اند۔

ہر گاہ کہ انس ومحبت ومیلانِ دل بطرفِ مفادِ دیگران باقی نماند دراصل آن انسان انسان نمی ماند۔ اگر چہ صورتش صورت انسان باشد۔ چنانچہ اسپ کاغذی باوجودی کہ تصویر اسپ دارد لاکن مستحق نیست کہ آنرا اسپ حقیقی گفتہ شود۔

بقول عارفِ رومی رح ؎

آنچہ می بینی خلافِ آدم اند   نیستند آدم غلافِ آدم اند

(۳) اثرِ اکتنازیت در اخلاق

ازین نظام اخلاقِ فاضلہ ختم واخلاقِ رذیلہ مستحکم میشود۔ بنیاد اخلاق

بلند در انسان امورِ ذیل است :-

(۱) ایثار یعنی مفادِ خود را در مقابلہ مفاد دیگران فدا کردن ۔

(۲) رحمت و شفقت ۔ یعنی از حاجت و دردمندی دیگر انسانان متأثر شدن و بمطابقِ آن تأثر عمل کردن ۔

(۳) ہمدردی ۔ کہ آنرا در عربی نصیحت گویند ۔ معنایش آنکہ نفع و نقصانِ دیگران را نفع و نقصانِ خود شمردن و بمقتضای آن عمل پیرا شدن ۔

(۴) شجاعت ۔ یعنی بہادری کہ از وجہ آن برای مقاصد بلندترین انسانان جان را قربان کردن ۔

(۵) سخاوت ۔ برای حاجت برآری نوعِ انسان مال خود را قربان کردن ۔

امور مذکورۂ بالا ہمان بنیادِ اخلاق اند کہ بر حسن و خوبیٔ شان تمام اقوامِ عالم متفق اند و آنان را بکمالات فطری انسان تعبیر توان کرد ۔ این اخلاقِ مذکورہ آن خوبیہای روشن اند کہ لبِ لبابِ ہدایاتِ متفقۂ انبیاء علیہم السلام اند ۔ از نظام سرمایہ داری انسان در یک قالب می افتد کہ دران اخلاق پنجگانہ را ہیچ گنجائش باقی نمی ماند ۔

۱ - ایثار ہرگاہ دولت دار بہ برادرِ خود یک پیسہ را بدونِ سود نمیتواند داد پس ایثار دران از کجا آید ؟ بلکہ بجای ایثار و قربانی نظامِ سرمایہ داری در دلِ آن تخمِ حرص و مفادِ شخصی را کاشتہ است ۔ مقتضای جذبۂ حرصش آنست کہ فقر و افلاس، محتاجی و مصیبتِ آن دوچند شود تا کہ کاروبار سودِ آن خوب درخشان گردد ۔

۲ - شفقت و رحمت و سرمایہ داری شخصی را کہ نظامِ سرمایہ داری بسود خوری عادی کردہ باشد و آن از زیادتی دولتِ خود مست نیز باشد و کامیابی خود را دران

منحصر میداند که تعداد فقراء و حاجت مندان روز بروز اضافه شود تا که بازارِ سود خوب گرم شود و از محتاجی مردم فائده گرفته دولتِ خود را اضافه کردن بتواند. ممکن است که در دلِ دزد و رہزن یک وقت جذبۂ رحم و شفقت پیدا شده دزدی و راہزنی خود را بگذارد ولی ممکن نیست که سودخور تائب شده از سودخوری خود باز آید. خصوصاً ہرگاه که در قانونِ وقت دزدی جرم نباشد۔ لهذا دلِ سودخور از رحمت و شفقتِ انسانی خالی است۔

۳۔ ہمدردی و خیرخواہی | آن سرمایه داری که روزی و نفعش موقوف و وابسته بمصیبت و غربت و افلاسِ دیگران باشد در دلِ آن جذبۂ ہمدردی چطور پیدا خواہد شد. مفہوم ہمدردی اینست که انسان نفعِ دیگران را نفعِ خود و ضررِ دیگران را ضررِ خود شمار کند۔ مگر اینجا سرمایه دار مطابق قولِ متنبی مصیبتِ دیگران را فائدۂ خود میداند ؎

مصائب قوم عند قوم فوائد

"در مصیبتِ یک قوم فائدۂ قوم دیگر است"

۴۔ شجاعت و سرمایه داری | شجاعت آن است که یک انسان از برای منفعتِ عامّه و مصالحِ عالیۂ انسانی جانِ خود را قربان کند مگر یک سرمایه دار ہرگاه که برای حاجت برآری یک محتاج پنج روپیه را ہم بدونِ سود دادن نمیتواند پس او جانِ خود را کی قربان میتواند کرد؟ از ہمین سبب است که اقوام سودخور سخت بزدل و بے شجاعت اند. چنین اقوام وقتی که فوج را بجنگ آراسته می کنند بذریعه شراب نوشی در ایجادِ شجاعتِ مصنوعی می کوشند۔ مگر حقیقت ہرگز تبدیل نمی شود. از ہمه روشن ترین دلیل بر ثبوتِ این دعویٰ جنگ حکومتِ امریکا است که از بزرگترین سرمایه دارانِ دنیا شمرده می شود. آن جنگ از چند سال

گذشته تا اکنون جاریست. با وجود وسائل بی شمار خود یک ریاستِ کوچک پسمانده که کوریای شمالی و ویت نام شمالی است هرچند که تمام قوتِ خود را خرچ کرد هیچ یکی را شکست دادن نتوانست نه ویت نام شمالی را نه کوریای شمالی را و نه شکست خواهد داد. این دو جنگ ثابت کرد که اقوامِ سرمایه دار تاجر از شجاعت خالی اند. و این نیز معلوم شد که بذریعهٔ طاقتِ مشینی بدون بهادری فیصله نمی تواند شد. بلحاظِ اخلاق امریکا صفر است اکنون دیده شود که آلات سائنسی جنگ و دولت که قلعهٔ حفاظتی خود میداند این قوم صفر را تا کی محفوظ میدارد. غالباً وقتی که حرفتِ اسلحه سازی اقوام سرمایه دار در اقوام تنگ دست نیز منتقل شود اگر ایشان برابرِ امریکا و اُروپا نباشند آنوقت وقت زوال این ممالک سرمایه دار خواهد بود. در جنگ میانِ انسانان هر قومیکه دارای اخلاقِ عالیه باشند یقیناً آنها فتحمند خواهند شد.

نقصانات اقتصادی نظام سرمایه داری

۱- **نقصان اول اقتصادی** حالت اقتصادی یک قوم در انوقت بهتر میتواند شد که تمام افراد قوم را ضروریاتِ زندگی میسر باشد و هیچ فرد از ضروریات حیات خود محروم نباشد. لیکن اگر دولت و ضروریاتِ حیات در نزد چند افراد محدودِ آن قوم ذخیره وار باشد و اکثر افرادِ آن قوم از ضروریاتِ زندگی خود محروم باشند این از نگاه اجتماعی انحطاطِ اقتصادی شمرده می شود نه ترقی. خاصهٔ نظام سرمایه داری این است که دولت را در چند افراد و خاندان محدود می دارد. با وجود اخراجاتِ مسرفانه و مصارفِ شیطانی آن دولت را ختم کردن نمی تواند و باقیماندهٔ قوم مفلوک الحال می ماند. وسعت دائرهٔ غربت و افلاس بقدر وسعت نظام سرمایه داریست کشورِ سرمایه دار بکدام اقوام و ممالک که قابض می شود خواه بالذات باشد یا بالواسطه

اکثریتِ آن ممالک مفلوک الحال و فاقہ مست میشوند۔ نظامِ سرمایہ داری در جذب کردن خونِ دولت مانندِ شلکِ[1] طاقتور است۔ درجائیکہ اثرش رسید خون دولت آنجا را مکیدہ ختم کرد۔ امروز در اکثر حصۂ دنیا بالذات یا بالواسطہ اثرِ ممالکِ سرمایہ دار باقی است۔ لھذا اکثر آبادی تمام دنیا در فاقہ مبتلا اند۔ اگرچہ بذریعۂ آلات مشینی برای زراعت و وسائلِ سائنسی برای آبپاشی دراز دیا د پیداوارِ زمین بجد کوشش کردہ اند و ہنوز کوشش جاریست۔ لاکن باز ہم در دور کردنِ قحط کہ نظام سرمایہ داری زائدہ بود ایشان را کامیابی نصیب نشد، دلیل قوی و واضحش اطلاع معاشرتی اقوام متحدہ مندرجۂ انجام کراچی ۱۷ مئی ۱۹۵۲ء است، دران مندرج است کہ :-

"نصف حصۂ آبادی دنیا از فقر دنبودن ضروریاتِ زندگی در بیماری مبتلا اند"

معلوم شد کہ در نصف آبادی دنیا نزد ایشان نہ روپیہ برای خوراک است و نہ برائے ادائیگی قیمت دوا۔ چونکہ از سبب نظام سرمایہ داری مجموعی دولتِ زمین بقدر ضرورت در حصۂ تمام انسانان نیامدہ است بلکہ در دست چند تاجر و کارخانہ دار سودخور بند شدہ است۔ دولت برائے زندگی اجتماعی چنان ضرورت است کہ خون برائے زندگی شخصی اگر خون حاصل شدۂ بدن در یک عضو بند ماند برای نشو و نمای دیگر اعضا چہ می ماند و درین صورت باقی اعضا را چہ حال خواہد بود، ہمچنیں انسانیت نیز یک بدن است و طبقات مختلف بمنزلہ اعضائے مختلف اند۔ اگر طبقۂ واحدہ کہ امرار اند بر مادۂ حیات انسانی کہ وسائل رزق است قابض شوند پس محرومی طبقات دیگر یقینی است قرآن مجید مال را مادۂ حیات انسانی قرار دادہ است :-

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا۔

شما مال خود را بدست نادانان میدہید کہ زندگی شما با آن قائم است۔ امروز بر

---

[1] کرمی است در آب کہ در کام حیوانات چسپیدہ خون ای مکد۔

اموال انسانی تقریباً سفہاء قابض اند کہ آن را بیجا خرچ می کنند چنانچہ در آئندہ بیان می کنیم۔ مادۂ حیاتِ زندگی اجتماعی مال است چنانچہ خون مادۂ حیات شخص است۔ پس بند بودن مادۂ حیات درچند افراد خاندان نامعقول است بلکہ بمثل خون گردش وحرکت آن ضروریست۔ قرآن مجید در سلسلۂ تقسیم مالِ غنیمت بتمامِ فوج فرمود کَیْ لَا یَکُوْنَ دُوْلَۃً بَیْنَ الْاَغْنِیَآءِ مِنْکُمْ۔ تاکہ مال صرف در دست طبقۂ دولت مند شما چکر نزند بلکہ افراد دیگر نیز ازان متمتع شوند

۲۔ نقصان دوم اقتصادی درنظام سرمایہ داری بسبب کمائی ناجائز مثل رشوت، قمار بازی، عقود فاسدہ، غصب، غارتگری، درآمد کردنِ مال بطور ناجائز وغیرایں امور دریک طبقۂ خاص افراط زر پیدا می شود کہ ازان قیمتِ اشیایِ ضروریاتِ زندگی زیادہ می شود عوام ازدست عاجزی وضعف مالی ضروریاتِ خود را خرید کردن نہ می توانند لہٰذا درغربت وافلاس وفقروفاقہ مبتلا می شوند فقط یک طبقہ قلیل خوشحال میباشند وبس حالتِ عوام قابل رحم می شود۔ لہٰذا حالت اقتصادی عوام ناہموار می گردد۔

نقصان سوم اقتصادی وقتیکہ رعیت بعد از محنت نیز ضروریاتِ خود را خریدن نہ تواند چونکہ افراط زر وقیمت بودنِ اشیای ضروری ایشان را عاجز کند و با وجود برداشتِ مشقت درگرسنگی و افلاس مبتلا شوند پس نوبت بمظاہرہ واحتجاج می رسد تاکہ تنخواہ زیادہ شود لیکن ہرگاہ از مظاہرہ نیز مقصد ایشان پورہ نہ شد پس در جذبۂ عمل وجوشش محنت کمی پیدا می شود کہ بسبب آن تحریکِ کسب وپیدا وارِ مال کمزور می شود و از تعطیل برآمد عمومًا حالاتِ معاشی خراب می شود، در ممالک سرمایہ دار روزمرہ این امور بمشاہدہ میآید۔

ل‍ہ زیادہ شدن سکہ۔

نقصانات سیاسی سرمایہ داری

نقصان اوّل سیاسی حکومت مستحکم را این ضروریست کہ رعیتِ آن مطمئن باشد ودر میانِ ایشان تعصب وخصومتِ طبقاتی ومنازعت نباشد۔ مگر خاصہ سرمایہ داری ہمیں است کہ روز بروز غنی غنی تر وغریب غریب تر شدن می گیرد تا آنکہ ازیں جنگ طبقاتی برپا می شود۔ ہرگاہ بہ عوام معلوم می شود کہ سبب اصلی ایں جنگ وخستہ حالی ہا خود حکومت است کہ محافظ این نظام وقائم دارندہ آنست پس رخِ نفرت عوام بطرف حکومت می گردد کہ درنتیجہ درمیان رعیت وحکومت کش مکش پیدا شود وازروی "بہ تنگ آمد بجنگ آمد" یک سلسلۂ طویلِ تصادم درمیان رعیت وحکومت قائم می شود۔

غلام گرسنہ دیدی کہ برکشید آخر تبارشاہ کہ رنگین زخونِ ما بودہ است

وآواز ضمیرِ دہقان وزمیندار این میباشد ؎

جس کھیت سے دہقاں کو میسر نہ ہو روزی
اُس کھیت کے ہر خوشۂ گندم کو جلا دو

ترجمہ :۔ از زراعت کہ روزی وآرزوی دہقان حاصل نہ شود ہر خوشۂ گندم آنرا باتش بسوز۔ در ممالک کہ سلسلۂ بغاوت واحتجاج بنظر شما میاید آن ہمہ نتیجۂ ایں نظام معاش ناہموار است کہ حکومت نیز غیر مستحکم وکمزور شدن می گیرد۔

۲۔ نقصان دوم سیاسی نظام سرمایہ داری رعیت را در دو حصہ تقسیم می کند ، (۱) مالدار (۲) غریب۔ ہرگاہ کہ در اغنیا بزدلی پیدا می شود چنانکہ نتیجہ لازمی مال است، ودر غربا از نظام غلط حکومت بددلی پیدای شود دریں صورت در نزحکومت برای دفاع وتحفظ حکومت خود چیزی باقی نہ می ماند، چونکہ اغنیاء از بزدلی از دفاع حکومت محروم می شوند وغربا از حکومت متنفر اند کہ بدفاع دلچپی نہ

می گیرند۔ حفاظتِ حکومت بدون جذبۂ قربانی و جاں نثاری ممکن نیست ۔ لہٰذا حملہ آور خارجی بہ بسیار آسانی چنین مملکت قابض می تواند شد ۔ جنگ ویتنام برین دلیل ظاہر است ۔ آن بہادری را کہ عوام ویت کانگ ثبوت می دہند عوام امریکا از آن جذبہ محروم اند نتیجہ این است کہ امریکا باوجود بروی کار آوردن تمام وسائل جنگی بے شمار در مقابلۂ یک ریاستِ کوچک کامیابی نصیبش نشد بلکہ در شکست است سبب این شکست اینکہ آلات حرب در میدان جنگ بذات خود مقابلہ کردن نمی توانند بلکہ قوۃ انسانی آن آلات را استعمال می کند ۔ مدار فتح و شکست بر قوت قلبی کہ شجاعت است و بر جفاکشی و جذبۂ عمل وابستہ است و این چیزہا در عوام امریکا صفر است فی الحال آلات حرب سائنسی و دولت قدری آنرا ستر کردہ است مگر وقتیکہ این آلات عام شود در آن لحظہ انحطاط امریکا نمایاں شدہ پردہ اش چاک خواہد شد ۔

۳۔ نقصان سوم سیاسی | برای یک نظام سیاسی محکم این ضروری است کہ تمام افراد قوم و مملکت متحد و منظم باشند تفریق و کش مکش طبقاتی در میان ایشان نباشد، ورنہ شیرازۂ نظام سیاسی درہم برہم می شود ۔ و از سبب کمزوری داخلی قوم و مملکت ضعیف گشتہ ختم می شوند ۔ در نظام سرمایہ داری بالضرور این کش مکش میباشد و از دست ہمیں کمزوری با حملہ آور خارجی ہرگز مقابلہ نمی تواند کرد و خیال ادیب و مورخ عیسائی جرجی زیدان ہمین است کہ قوتِ اسلامی حکومتِ روم و فارس را ازین سبب شکست داد کہ از نظام سرمایہ داری انہا عوام و رعیت بدول بودند و چشم براہ بودند کہ انصاف اسلامی کی خواہد آمد ۔ این سخن اگرچہ کلیۃً درست نیست لکن بالضرور نظام عدالتی و معاشی اندرونی مملکت اسلام مقابلۃً معقول و مستحکم بود

۴۔ نقصان چہارم سیاسی | برائے استحکام سیاسی کشور ضروری است کہ افراد

مملکت باوصاف ذیل متصف باشند صحتِ بدن، پختگی کردار، اخلاق حسنہ، محنت کش واز قتل وغارت بے خوف باشند تاکہ واقعات تلخ زندگی را بہ ہمت واستقامت کامل مقابلہ بتوانند کرد۔ مگر نظام سرمایہ داری کدام قسم زندگی عیاشانہ راکہ پیدا می کند آں خلاف ایں صفات است۔ آں اشیا کہ قوت اخلاقی و پختگی سیرت را تباہ می کند حسب ذیل است:

شراب نوشی۔ سگریٹ، لواطت واغلام۔ زنا۔ وزدی۔ اکنوں در زندگی اخلاقی ممالک سرمایہ دار را ملاحظہ فرمائید۔

۱۔ شراب نوشی در انگلستان سالانہ ۴ ارب ۴، کرور روپیہ شراب صرف[۱] می شود۔ ایں خرچ شراب قبل از چہل سال است۔

باشندگان امریکا سالانہ در شراب ۱۹ ارب ۱۵ کرور دالر خرچ می کنند، اگر قیمت یک ڈالر پنج روپیہ پاکستانی باشد مجموعہ خرچ شراب از روی سکہ پاکستان ۹۴ ارب ۵، کرور روپیہ می شود[۲]۔ صرف ملکہ الزبتھ در رسی و نہم مجلس تاجپوشی خود بقیمت ۴۴ کرور روپیہ شراب خرچ کرد۔ (امروز ۲ر جون ۱۹۵۳ء)

۲۔ سگریٹ مطابق اطلاع مندرجۂ انجام کراچی ۱۰ر فروری ۱۹۵۵ء ہشت خاص در ہشت ممالک سرمایہ دار سالانہ بر سگریٹ پنجاہ ارب و پنجاہ لک روپیہ خرچ می کنند

۳۔ زنا مطابق اطلاع مندرجۂ نوای وقت لاہور ۲ر اکتوبر ۱۹۲۵ء در جنگ عظیم گذشتہ افواج امریکائی از زنان جاپانی علاوہ از خفیہ واسقاط حمل ۲۰ لک فرزند حرام زادہ گذاشتند بعکس افواج مسلمان کہ اکثر حصہ دنیا را فتح کردند. ولی یک واقعۂ زنا ہم پیش نیامد۔ در امریکا یک نوجوان ۱۲ سالہ دختران دوشیزہ ہفت مرتبہ زنا بالجبر کردند (پاسبان کوئٹہ ۴ر مئی ۱۹۵۳ء

---

[۱] سچ۔ ۷ر مئی ۱۹۲۷ء [۲] میزان کوئٹہ ۱۶ر جولائی ۱۹۵۲ء

تاکنون در تاریخ انسانی زناہی مرد را با عورت جبراً شاید شنیدہ باشید لاکن مجبور کردن زنان مرد را بزنا یک واقعۂ عجیب است در این عصر ترقی و تہذیب جدید) در ۱۳ اگست ۱۹۴۵ء بجوش د خوش وقتی شکستی و اسلحہ انداختن جاپان "درسان فرانسسکو" افواج خوب شراب نوشیدند، دکان ہارا چور کردند، دختر ہای دوشیزہ را بے پردہ کردند، و درمیان سرک آن عاجزان را لچ و برہنہ کردند۔

" نوائے وقت لاہور ۲۶ اگست ۱۹۵۳ء)

در برطانیہ تعداد آنکہ عضو تناسل ایشاں لچ است بہ پنج لک می رسد۔

" نوائے وقت ۲ مئی ۱۹۵۳ء)

۴۔ لواطت و اغلام | منصب دار بزرگ و رئیس محکمۂ تمیز (عدالت عالیہ) امریکا دو لک تصویرہای عاری و گندہ را دیدہ گفت نیویارک سدوم و عمورا گشتہ است و در آئندہ نیز خواہد گشت (سدوم و عموریا نام آن دیہای است کہ قوم لوط علیہ السلام در آن جا بجرم لواطت تباہ شدہ اند) (صدق جدید ۲ دسمبر ۱۹۵۳ء)

اغلام بازی (بچہ بازی) یک جز تہذیب فرنگ گشتہ است

لندن ٹائمز ۲۶ دسمبر ۱۹۵۵ء)

در ۴ جولائی ۱۹۶۷ء در دار العوام و دار الامراء انگلستان در مقابلہ ۱۴ رضا نامہ باکثریت ۹۴ رضا نامہ در جوش آواز جک زدن این قانون تصویب شد کہ مردانِ بالغ با رضامندی از یک دیگر تلذذ بالمثل حاصل کردن می توانند۔ بر آن دستخط ملکۂ الزبتھ نصب شدہ است اکنون جواز لواطت یک قانون قومی در کلیسا و دیرو مجلس شورا بلکہ در تمام شعبہ ہا لواطت عام است (صدق جدید جنوری ۱۹۵۶ء)

سرقت | مطابق اطلاع محکمۂ تحقیقاتِ امریکا در ہر ثانیہ در امریکا یک جرم بزرگ بوقوع می آید۔ و در ہر ۲۴ ساعت ۴۶۳ موتر دزدیدہ می شود۔

(پاسبان کوئٹہ ۴ جنوری ۱۹۵۰ء)

در تقریب و دعوت صدارتِ صدر کینیڈی کہ در واشنگٹن برپا شدہ بود۔
یازدہ ہزار پیالہ، شش ہزار ظروف شیشگی، شش صد رومال و یک مشین بزرگ
دزدیدہ شد، این مشت نمونہ خروار است، (ترجمان اسلام ۱۲ اپریل ۱۹۶۱ء)
ازین شما اندازہ کردن می توانید کہ مرتبہ اخلاقی اروپا در بے لجامی تاکدام حد رسیدہ
است انحطاط اخلاقی کہ ازیں امور پیدا می شود آن ظاہر است

نظام سرمایہ داری و بے اطمینانی خاصۂ این نظام این است کہ رشتۂ
محبت خدا از قلب و ضمیر انسان منقطع گشتہ صرف بفوائد مادی مربوط می شود۔
ازاں سبب در اشخاص و افراد یکہ خواہشمند این نظام مادی اند باندازہ
بے اطمینانی و بے آرامی یافتہ می شود کہ باوجود فراوانی سامان مادی از زندگی
خود بیزار شدہ باختتام آن آمادہ می شوند، چنانچہ دولت مند ترین کشورها پیرو
این نظام مادی کہ امریکا است حالش قراریکہ از یک اطلاع ظاہر می شود۔
این است کہ در امریکا از یکم جنوری ۱۹۶۳ء تا یکم نومبر ۱۹۶۳ء یعنی در دوران دہ ماہ
دہ لک افراد خودکشی کردہ زندگی خویش را ختم کردند کہ این در تصدیق کلام ما کافی
است (ملاحظہ کنید اطلاع مندرجۂ روزنامہ پاکستان ۲۳ نومبر ۱۹۶۳ء)
لیکن در ہیچ دور نظام معاشی اسلام یک واقعۂ خودکشی مؤرخی را بدست نمی آید
کہ الزاماً پیش تواند کرد

سرچشمۂ اصلی نظام اکتنازیت یہود است نظام سرمایۂ داری کہ امروز در
زیادہ تر از نصف دنیا نافذ است مفاسد و نقصاناتش مختصراً بیان شد۔ سرچشمۂ
اصلی این نظام و بربادیہای پیدا شدۂ ازاں در اصل قوم یہود است۔ اول مرکز
ایشان فلسطین و جزیرۃ العرب بود کہ کاروبار سودی ایشان تمام قوم عرب

مندرجہ اعداد مردم شماری، مئی ۱۹۲۶ء حسب ذیل است۔

در ملکِ انگلستان چہارم حصۂ آبادی تقریباً یک کرور است کہ بہ ناداری و فقر زندگی بسر می کنند از طرف دیگر یک کرور چنین است کہ در حالت نیم فاقہ کشی روز خود را می گذارند و از نام و نشان آسایش ہم واقف نیستند و بہ پرورش مواشی ہم قدرت ندارند ہرگاہ در انگلستان برای فقرا، و مساکین از خزانہ حصہ مقرر کردہ شد مردم گفتند کہ الحال افلاس کم شد۔ این سخن را شنیدہ "ڈیلی ہیرلڈ" نوشت کہ ہنوز چنیں خانداں ہا موجود اند کہ از گوشت نیز محروم اند۔ و از سبزی علاوۂ کچالو دیگر چیزی ایشان را میسّر نیست۔ از یک طرف این افلاس و از طرف دیگر طبقۂ خوشحال و مست سالانہ ۳ ارب و ۴، کرور روپیہ را در شراب خرچ می کنند۔ ضبط تولید از سبب ہمیں فقر بوجود آمد۔

(سچ لکھنو ۵ رفروری ۱۹۲۶ء)

این حال آن کشور سرمایہ دار است کہ "از دست کشادگی" در سلطنت آن آفتاب غروب نمی کرد۔ سالانہ در امریکا اوسطاً یک لک راہ زنی و پنج لک دزدی بوقوع می آید کہ سبب عظیم این فقر و افلاس است

(سچ ۱۱ راپریل ۱۹۲۶ء بحوالہ ڈیلی ایکسپریس پانیر الہ آباد)

از دست فقر شمارۂ آمادہ شوندگان بخودکشی صرف در یک انگلستان سالانہ ۵ ہزار است

اشتراکیت زادۂ اکتنازیت است | از نظام غیر فطری اکتنازیت، و سرمایہ داری مفاسد بے شمار بوجود آمد کہ یکی از ان جملہ اشتراکیت است کہ برائے شکست و ازالۂ این نظام نامعقول از شکش نظام حرام زادۂ اشتراکیت پیدا شد۔ از شکش پیدا شد ازیں سبب گفتیم کہ موجد و بانی این ہر دو نظام (سرمایہ داری و کمیونزم) غیر فطری یہود بودند بانی کمیونزم یا اشتراکیت

را مفلس و قلاش ساخته بود. قرآن مجید نیز سرمایه داری و اکتناز یت ایشان را مذمت شدید نموده ارشاد فرمود:

وَالَّذِيْنَ يَكْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُوْنَهَا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ آنانکه طلا و نقره را ذخیره می کنند و در راه خدا خرج نمی کنند پس خبر ده آنها را بعذاب دردناک۔

در بخاری کتاب الزکوٰۃ از حضرت معاویہ رض روایت است که این آیت در حق اہل کتاب است۔ در سرزمین عرب خصوصاً در مدینہ طیبہ از اہل کتاب یہود زیاده آباد بودند و آنان مرتکب جرم سرمایہ داری و اکتناز یت نیز بودند۔ وقتیکہ اسلام غالب شد یہود در مقابلۂ اسلام الیستاده شدن نتوانست بلکہ از عرب بیرون شده در اروپا بعد ازان در امریکا منتشر شدند، کاروبار سودی و نظام سرمایہ داری خویش را با خود بردند و آن نظام خود را در تمام اروپا و امریکا شائع کردند۔ الحال نیز یہود دعوی دارند کہ چہل حصۂ دولت فی صد در قبضۂ ایشان است۔ از ہمیں سبب یہود نصف دنیا در جہنم کدۂ نظام سود و سرمایہ داری می سوزند۔ و این نظام یہودانہ یک حصۂ بزرگ دنیا را بشکل استعمار غلام قرار داده است کہ بعد از بیدار شدن در حصول آزادی با قاعده جنگ جاری است در قیام استعمار و حصول آزادی ازان چقدر خون کہ ریزانیده شده و یا می شود تمام نتائج نظام یہودانہ است۔

رعیت دولتہای سرمایہ دار ہمیشہ مفلس میباشند آن نتائج مہلک کہ برای این نظام ناہموار و غیر متوازن بیان نموده ایم عقلی و منطقی محض نیست بلکہ واقعی و تجرباتی است۔ آبادی برطانیہ در سنہ ۱۹۲۹ء ۴ کرور و سہ لک بود و آمدنی فی کس ہفتاد روپیہ بود۔ مگر درین تعداد بزرگ کلی صرف ۵۴۳ افراد بودند (المقطف مصر نومبر سنہ ۱۹۳۰ء) گویا کہ در مرکز اسراف ہمیں چند اشخاص آسوده حال بودند۔ حال باقی افراد مطابق اطلاع

این سہ اشخاص بودند، شوپن ہار المانی، کارل مارکس ولینن۔ این ہر سہ افراد نسلاً و مذہباً یہودی بودند۔ (تفسیر الجواہر طنطاوی ص۱۲۰ ج ۲۔ را ملاحظہ کنید) این دو تحریک یہودانہ تمام دنیارا در دو شعبہ تقسیم کرد۔ شعبۂ شرقی واشتراکی، شعبۂ غربی و سرمایہ داری۔ جنگ و دَوِ اسلحہ سازی درین ہر دو شعبہ جاری است و از کشمکش این دو نظام لکہا و کرورہا جان ضائع شدہ است ومی شود و مہلک ترین سامان کہ ایتم بم است آئن شٹائن یہودی برای این مقصد ایجاد کردہ بود

بانی کمیونزم نیز مثل بانی سرمایہ داری یہودی بود

این فتنہ مادی عالم کہ دنیارا در دو حصہ تقسیم کردہ است و در ہر دو حصۂ آن کم یا زیاد ہمیشہ جنگ جاری است این فتنۂ یہودی است۔ این قوم ملعون این دو نظام را تشکیل دادہ بزور قلم خود در عالم آنرا مقبول کنانیدند۔ امروز تمام دنیا در دو آسیا سنگِ یہودی (سرمایہ داری و کمیونزم) آردمی شوند۔ این قوم لعین صرف علم بردار این فتنہ معاش نیستند بلکہ سرچشمۂ تمام فتنہ ہائے دینی نیز بودہ اند۔

توحید عیسائی و پولوس یہودی

توحید کہ دین اصلی حضرت عیسیٰ علیہ السلام بود پولوس یہودی بطور منافقت در عیسائیت داخل شدہ آنرا بشکل تثلیث وکفارہ والوہیت تبدیل کرد کہ از سببِ آن مسیحیت اصلی ویران شدہ شکل صنمیت جدید را اختیار کرد۔

برائے تفصیل "الجواب الفصیح لما لفقہ عبدالمسیح" را باید ملاحظہ فرمائید وبعد از فراغت از بحث نظام سرمایہ داری اکنون در نظام اشتراکیت بحث می کنیم:

نظام اشتراکی

محرکات تاریخی کمیونزم | در تقسیم منصفانۂ اسبابِ معاش و وسائلِ رزق مشعلۂ نظریاتِ کمیونزم تا یک حدی در دَورِ قدیم نیز بنظر می آید۔ افلاطون کہ در چہارم صد قبل از مسیح گذشتہ است ، جارج سول در کتابِ مشہور خود — "نظریاتِ معاشی عظماء" ص۵ نظریۂ معاشی آں را نقل می کند باین طور کہ افلاطون مناسب نمی دانست کہ طبقۂ حکمران جائیداد زائد از ضروریاتِ روزمرہ خود را قابض باشند۔ خیال افلاطون این بود کہ اصول شرکت ملکیت در تمامی جائیداد عام باید بود۔ ارسطو در مقابلۂ پیش رَوِ خود افلاطون زیادہ مبصر و ہوشیار بود ، نظریات کہ ارسطو از مشاہدۂ خویش پیش کردہ است آں در نظریات ابتدائی سائنسدانانِ دورِ جدید روشنی می اندازد۔ ارسطو قرض لسود را لبسیار گندہ و ناپسندیدہ قرار داد۔ برعکس افلاطون نظریۂ ارسطو این بود کہ ملکیت مشترکہ در جائیداد نہ ممکن العمل است و نہ بطبائع انسانی کدام مناسبتی دارد "معاشیات جارج سول ص۵ و۶"

سلطنت روم | وقتیکہ اتحاد سلطنت روم منتشر شد نظام جاگیرداری در تمام اروپا قائم شدہ جاگیرداران در طبقات مختلفہ تقسیم شدند کہ در پیداوارِ زمین لبقدر مرتبۂ خود شریک بودند۔ ہر جاگیردار بزرگ از جاگیردار خورد حصہ مقررہ وصول می کرد۔ از غلامان و مزدوران کار گرفتہ می شد۔ درین نظام جاگیرداری لطبقۂ کمزور از حد زیادہ ظلم می کردند کہ ازالہ آنرا صورتے نبود چونکہ اقتدار در دست جاگیرداران بود و فائدہ مشترک از آں حاصل می کردند ۔ کلیسا اگرچہ بر تمام اروپا اختیار حاصل بود و با حکمرانان دنیوی در حصول اختیارات مقابلہ نیز شروع کردند۔ بخلاف دورِ سابق کہ روپیہ صرف ذریعہ مبادلہ

است یعنی روپیہ برای ایں است کہ آزادادہ جنس دیگر حاصل کردہ شود نہ اینکہ آزا جنس قرار دادہ در پیداوار دولت استعمال نمودہ ذریعۂ حصول آں قرار دادہ شود۔ پیشوای کلیسا کہ قبل ازیں سود را مذمت می کرد در معاشیات اروپائی مندرجہ ذیل سودگیری را جائز قرار داد۔

۱۔ قرض دہندہ روپیہ اگر از نفع محروم شود۔

۲۔ اگر قرض دہندہ را نقصان عائد شود

۳۔ خطرہ نقصان در صورت کہ روپیہ قرض را ادا کردن نتواند۔

۴۔ تاخیر در مدت واپسی قرض از مدتِ مقررہ۔

ایں فتوی مذہبی کاروبار سود را در اروپا خوب رائج کرد کہ ازاں بر طبقۂ غریب اثر محکم واقع شد۔ قبلاً از کمال ثقل نظام سرمایہ داری در زیر آں آرزمی شدند۔ اکنون حملۂ سودخوری نیز شروع شد۔

انقلاب صنعتی وقتیکہ ببرکت سائنس در اروپا انقلاب صنعتی بروی کار آمد کارخانہا و شرکت ہائے بزرگ تاسیس در آن عرصہ جاگیرداران صنعت را زیادہ نفع بخش دانستہ دولت را در شرکت ہا صرف کردن گرفتند۔ بایں طور تا یک اندازہ نظام جاگیرداری بنظام صنعتی تبدیل شد ایں نظام غیر متوازن برابر جاری بود و از اشیاء تیار شدۂ کارخانہ بقدر قوت لایموت مزدوران را می رسید۔ و باقی مصنوعات تیار شدۂ محنت آں ہارا مالکِ شرکت خود منضم می کرد۔ چونکہ بانی ہمیں شرکت در دار الحکومت بر سر اقتدار بود لہٰذا اثر نفع اندوزی آن نہ صرف طبقہ بلکہ متکبرانہ و جابرانہ نرخ مقرر نمودہ اشیاء ضروریہ روزمرہ را از قیمت اصلی زیادہ فروخت می کردند کہ ازیں طرز عمل نہ صرف مزدور بلکہ معاشی

حالت تمام عوام متأثر می شد۔ ہیگل کہ استاد مارکس بود بخلاف این بے انصافی آواز بلند کرد و افراد دیگر نیز کوشیدند کہ قیمتِ مصنوعاتِ شرکت ہا غیر از مصرف اصلی، باید کہ باقیماندہ درمیان مزدور و مالک برابر تقسیم شود۔ مگر دراں نقار خانہ آواز طوطی را کہ می شنید؟ آخر نتیجہ اش این برآمد کہ شکم سرمایہ چناں ورم کرد کہ فطرۃً پیدا شدن یک فرزند حرام زادہ کہ کمیونزم است ناگزیر بود۔ چنانچہ آں تحریک نظریاتی تحریک عملی بلکہ سیاسی اختیار کرد۔ خود ہیگل موجد این فلسفہ است کہ مثبت یک دعوی است و منفی جوابِ آن۔ وبعد از مرتبۂ مثبت و منفی مرتبۂ تطبیق آغاز می شود۔ این نظریہ در خیال ہیگل بر تمام شعبۂ زندگی از مادیات و روحانیات و عقائد و اعمال حاوی است۔ سرمایہ داری فرد را حق داد و لی حق جماعت را انکار کرد۔ کمیونزم ملکیت شخصی و انفرادی را نفی کرد و حق جماعت را ترجیح داد۔ بقول ہیگل بعد ازین دو نظریۂ متناقض سوم نظریۂ تطبیق ضرورت است۔ من می گویم کہ آن نظریۂ تطبیق و اعتدال نظریۂ معاشیاتِ اسلام است کہ در آئندہ ان شاء اللہ تعالیٰ آن را تفصیلاً بیان خواہم کرد۔

کارل مارکس این از بزرگ ترین خدا ہشمندان و داعیان اشتراکیت جدید بود و لہٰذا نام دوم اشتراکیت جدید مارکس ازم است۔ مطابق قول جارج سول مادر و پدرش یہودی بودند۔ در ۱۸۱۸ء در جرمنی پیدا شد و در زیر نگرانی ہیگل سندِ دکتوری حاصل کرد۔ در ۱۸۶۷ء جلد اول کتاب خود را کہ نامش داس کیپٹل بود شائع کرد۔ جلد دوم و سوم این کتاب بعد از وفات مارکس در ۱۸۸۳ء شائع شد۔ مارکس روزِ خود را بہ بسیار خواری می گذرانید چونکہ بے حد تنگ دست بود۔ اگرچہ کہ اینجلز او را چیزی مالی امداد می کرد۔ با وجود اینکہ اکثر

پیشگوئیہا مارکس در متعلق مزدوراں و سرمایہ داران غلط برآمد لیکن بازہم یک جماعۂ طاقت ور را باخود ہمنوا ساخت۔ این نظریات اگرچہ در دور آن صورتِ یک حکومت عظیم اختیار نہ کرد مگر آں نظریات رایک داعی دیگر کہ آں ہم یہودی بود در روس (شوروی) جامۂ حکومت کیمونزم پوشانید و آں مخالفت دین را صرف از ہمین سبب در نصب العین خود شامل کرد کہ طبقۂ خواہشمندِ کیمیونزم و بر سر اقتدار تعداد ارکان ایشان از ۳۶ لک زیادہ نبود۔ لہٰذا این احساس و خطرہ برایشں لاحق شد کہ مبادا طبقۂ دین دار کہ تعداد شان زیادہ است بنابر اکثریت خود انقلاب برپا کردہ حکومت و اقتدار از ما بگیرند لہٰذا تمام وسائل محکمۂ تعلیم و نشریات را بروی کار آوردہ در مخالفت دین پروپاگندہ شروع کرد۔ در بعض مقامات از ظلم و جبر نیز کار گرفت تا کہ نسل موجودہ اگرچہ پورہ کمیونسٹ نبودند مگر از وسائل بے شمار حکومت کار گرفتہ نسل آئندہ را چناں تربیت دادہ شود کہ از دین بیگانہ شدہ کاملاً در قالب کیمونزم داخل شوند و اقلیت نظریاتِ اربابِ حکومت در اکثریت تبدیل شود۔ اگرچہ بنام حمایتِ مزدور در حکومت حاصل کردہ آن برائے مزدوران از صد روپیہ سہ روپیہ آمدنی ملک را قرار دادند۔ و باقی نود و ہفت روپیہ خود حکومت قابض بود و در اجرتِ مزدور نیز برائے نام چیزے اضافہ کردند لاکن بر اشیاءً صرف و ضروریات روزمرہ خود حکومت قابض بود کہ قیمت آنہا اضافہ کرد گویا کہ آنچہ بنام زیادتِ تنخواہ برای مزدور مقرر کردہ بودند بریں بہانہ از دست دیگر آں را گرفتند کہ قیمتہا زیادہ کردند از یک دست دادند و از دست دیگر گرفتند۔ دلیل بریں دورہ روس (شوروی) وفد بھارتی (ہندوستان) است کہ صدر شں کستور بھائی لال جی بودوی در مجلس شورئ ہند یک بیان دادہ بود کہ در جریدہ نوائے وقت اشاعت لاہور ۳ جنوری ۱۹۵۵ء درج است رئیس وفد این دورۂ روس

گفت کہ معیار زندگی در روس بسیار پست است چونکہ قیمت یک پوند
سکہ ۲۱ روپیہ است وقیمت یک کرتہ یک صد و بیست روپیہ است
قیمت یک سائیکل ہفت صد و ہشتاد روپیہ۔ لہٰذا بسیار افراد کم بائیسکل دارند
زندگی یک فرد ہندوستانی کہ ماہوار ہشتاد روپیہ تنخواہ دارد از زندگی یک ہزار
روپیہ معاش دار او بدرجہا بہتر است۔

نقصانات کمیونزم

خونریزی | بنیاد ابتدائی این تحریک بر قتل وتباہی انسانان نہادہ
شدہ است۔ چنانچہ در روس برائے قیام کمیونزم ۱۹ لک افراد را
سزاے موت دادہ شد، و ۲۰ لک دیگر را بانواع عذاب و سزا مبتلا کردہ شد
و ۵ لک را جلاوطن و فرار کردند۔ ستالین برای قیام کمیونزم پنج کرور مسلمان
را قتل کرد۔ کوہستان ۱۳ر نومبر ۱۹۶۷ء۔

در ۳ر دسمبر ۱۹۵۱ء نمائندہ چینی در مجلس شوریٰ اتحادی فرانس یک اعلامیہ
پیش کرد کہ چین بغرض قیام کمیونزم یک و نیم کرور زمیندار را بدار کشید۔
رالپور مندرجہ انجام ۵ر دسمبر ۱۹۵۱ء۔

نقصان معاشی | مقصد این تحریک نجات دادن انسانان عالم بود از ظلم
سرمایہ داران۔ لہٰذا حکومتہائے کمیونسٹ بذرائع معاش قبضہ کردند۔ مگر در
حقیقت آنان تمام سرمایہ داران را ختم نمودہ ذرائع معاش را بدست
یک سرمایہ دار دادند کہ آن حکومت است۔ گویا سرمایہ دارانِ متعدد را بہ یک
سرمایہ دار تبدیل کردند کہ آن حکومت کمیونسٹ باشد۔ در صورت سرمایہ دارانِ
متعدد عوام را ہمین فائدہ و آسانی بود کہ اگر از یکی برایشان ظلم می شد بدیگر

رجوع نموده برای خود مزدوری ونوکری تلاش می کردند لاکن وقتیکه سرمایه داریک شد که آں حکومت است، پس رعیت در وقت ظلم بکجا رجوع کنند؟ برای ازالۂ مظالم سرمایه داران علوام بحکومت و عدالت رجوع می کردند تاکه آن ظلم را انسداد بتوانند کرد مگر وقتیکه خود حکومت یک سرمایه دار واحد گشت برای محفوظیت از ظلم آن هیچ راهی باقی نه ماند. برائے حصول نجات از مظالم سرمایه دار وسائل نشر و اشاعت را بروی کار آورده بشکل احتجاج و مظاهره در عوام جذبۂ اتحاد پیدا کرده ظلم را ازاله کردن میتوانستند مگر حکومت کمیونسٹ که خودش یک سرمایه دار واحد است، ازان این صورت ممکن نیست چونکه ذرائع نشر و اشاعت همه در قبضه حکومت است و تمام احتجاج و مظاهره خلاف قانون است بذریعۂ احتجاج مزدور حق خود را از سرمایه دار وصول کردن میتوانست لیکن وقتیکه نان بدست حکومت است آنجا از احتجاج سوالی پیدا نه می شود چونکه در صورت احتجاج مظاهره کنندگان از کجا نان می خورند؟ بظاهر این تحریک را تحریک مزدور نام نهاده اند، مگر مزدوران را از کمائی ایشان صرف ۳ فی صد میسر می شود باقی نود و هفت حصّه سرمایه در قبضۂ حکومت کمیونسٹ است (ملاحظ فرمائید ص۵۳ سرمایه داری و اشتراکیت)

بندش در ارتقای معاشی

این تحریک فطرةً در راه ترقی معاشی یک بندش است. تعلق و وابستگی ترقی معاشی بر جذبۂ منفعت شخصی است ترقی معاشی از محنت و جوشِ عمل بوجود می آید که آں در فطرت انسان سبب اضافگی ملکیت شخص و منافع و فوائد آن است، هر انسان فطرةً خواهش دارد که محنت نموده منافع زیاده حاصل

کنند اموال مملوکہ خود را اضافہ کند. اگر آن جذبہ را ختم کردہ شود وکمائی ذریعۂ معاش کہ از محنت پیدا کردہ بود بران دولت حکومت یا ریاست قبضہ کند درین صورت اگرچہ ازبرای تعمیل محکم حکومت آن شخص محنت می کند مگر این محنت ازان محنت کہ بخوشنودی وشوق اضافۂ ملکیت می کرد کم است باوجودیکہ حکومت مصارف وضروریات زندگی محنت کش را ہم پورہ کند، چونکہ محض جذبۂ ضروریات حیات محرک اکتساب دولت وجدّ وجہد معاشی نیست بلکہ محرک اصلی جذبۂ اضافۂ ملکیت است۔ ازہمیں سبب نظام کمیونسٹ این غلطی را احساس کردہ در نظریاتِ سابقۂ کمیونزم ترمیم کردو یک اندازہ ملکیت شخصی را اجازت دادکہ برقرار باشد۔ انجام تحریکہای غیرفطری ہمیں است

کمیونزم سلب شرف انسانیت است اصلی شرافتِ انسان در حریتِ فکر وعملِ اوست۔ اگراین حریت ختم شود انسان ازمقامِ شرفِ انسانیت افتیدہ یک حیوان تیار جورمی شود زندگی حیوانی چہ چیز است۔ حیوان مثل گاؤ، اسپ وغیرہ راہیچ اختیاری نیست بلکہ آنہا مطابق اختیار ما زندگی بسری کنند۔ کدام کاریکہ ما بخواہیم صرف آن را انجام می دہند بعدازان ما آن را علف ودانہ می خورانیم کمیونزم ہم ازعوام ہمیں طور کار می گیرد کہ انسان از حیوان می گرفت پس ازان بندوبست طعام ولباس آن را می کند در مقابل حکومت کمیونزم آزادی فکر وعمل انسان وقوتِ ارادیت اوبکلی ختم می شود۔ قصدِ زندگی انسان صرف ہمیں می ماند کہ خواہش ومنشاء ریاست را تکمیل کند۔ درین صورت او بصورت انسان بودہ کار حیوانی را برای حکومت می کند تاکہ منشاء وغرضِ آن تکمیل یابد۔ ودر عوضِ آن نان وپوشاک بدست می آرد۔ کمیونزم خدائے حقیقی را انکار کردہ خدائے چند افراد برسراقتدار حکومت کمیونسٹ را تلقین نمود کہ این یک صورت بغاوت است

از خدائے حقیقی و اطاعت گذاری یک خدائے مصنوعی است کہ آں ہم مانند خودش عاجز است۔ درمیان این دو خدا زمین و آسمان فرق است، خدائے اصلی جان و روزی می دہد و خدائے مصنوعی نان دادہ جان را می گیرد مراد از جان شرف انسانیت است

آں خدا نانی دہد جانی دہد — این خدا نانی دہد جانی برد

آں خدا یکتا است و این صد پارہ — آن ہمہ چارہ و این بے چارہ

بنیاد کمیونزم قائم بر نفی است نہ بر اثبات حالانکہ بمحض نفی تسکین قلب حاصل نمی شود تا کہ ثبوت خدائے اصلی نشود کہ سبب قوتِ تمام دلہا است۔ اگر این اعتماد ختم شود برای زندگی انسانِ ضعیف پر آلام و مصائب دیگر ہیچ سبب قوت و اعتماد نمی ماند۔ حال کمیونزم این است بقول اقبال ؎

کردم اندر مقاماتش نگاہ — لاسلاطین لاکلیسا لا الٰہ

فکر او در تندباد لا بماند — مرکب خود را سوئ الّا نراند

اگر بنظر عمیق دیدہ شود این سہ ستون منفی کمیونزم نیز غلط است۔ "لا الٰہ" نکار خدای اصلی و قادر مطلق است مگر در کمیونزم بجای ذات قوی منکر بجدائی ذات عاجز و ضعیف و فانی معترف است۔ ہمچناں در "سلاطین" از بادشاہان خورد انکار است مگر بہ بادشاہی یک بادشاہ بزرگ کہ منصب داران حکومت است اقرار دارد۔ مطابق مثال مشہور مارہای خورد را ختم نمودہ بجائش یک اژدہا بزرگ قائم کردن است یعنی از مذہب اصلی و خدائی انکار است مگر بمذہب مصنوعی و خود ساختہ انسان اقرار کہ در اصول کمیونزم شامل است و آں اصول را از مذہب بالاتر داشتہ از لائحہ زندگی خود گردانیدہ اند۔

کمیونزم جنگے است بخلاف فطرت انسانی | خلاصۂ نظریاتِ مفکرین اشتراکیت قیام مساوات مصنوعی است درمیان افراد۔ اگرچہ این نیز یک پردہ باگندہ

است وخلاف حقیقت در رپورٹ مندرجہ پاسبان کوئٹہ ۲۰ دسمبر ۱۹۵۵ء
کہ از رسالۂ فرسٹ فریڈم گرفتہ شدہ است این است کہ "سالانہ آمدنی
اسٹالن ہشت لک روبل "سکۂ روسی" بود کہ تقریباً ۹ لک روپیہ پاکستانی
می شود۔ و اشیاء ضروریہ او را از اصلی قیمت ہشتاد فی صد کم بدست می آمد
یعنی اگر قیمت چیزی صد روپیہ می بود سٹالین بہ ۲۰ روپیہ آن چیز
را می خرید" لبقیہ اخراجاتش سرکاری بود" آیا ہمیں رعایت تمام افراد
شوروی را حاصل است ؟ این است حال حکمرانان شوروی کہ مدعی مساوات
اند۔ مگر خلیفۃ المسلمین ابوبکر الصدیق باوجود اصرار مسلمانان بزیادتی معاش تنخواہ
سالانہ آں از دو ہزار درھم زیادہ نبود کہ برابر پنج صد روپیہ پاکستانی است
سلطان عالمگیرؒ خزانہ را حق رعیت دانستہ تنخواہ نمی گرفت بلکہ بعد از فراغت از
مصروفیاتِ حکومت در اوقات فارغ قرآن نویسی کردہ روزی خود را حاصل می کرد
لکن اگر ایں دعوی مصنوعی غیر فطری و واقعی سوشلزم را براصول فطرت انسانی منطبق
کردہ شود سراسر از اصول فطرت خلاف است۔ ذریعہ حصول رزق و مال دو است
یک قوت فکری یعنی قوۃ دماغی دوم قوت عملی یعنی طاقت بدنی۔ اہل قلم،
وکلاء، وزراء، مدبرین وغیرہ از قوت ذہنی و دماغی مال حاصل می کنند۔ مزدور
زمین دار وغیرہ از قوت بدنی۔ خالق کائنات ایں دو قوت را در افراد انسانی
برابر پیدا نہ کردہ است بلکہ مطابق کدام حکمتے" کہ از ادراک او ما قاصریم" ہر دو را
متفاوت پیدا کردہ است نہ تمام افراد انسان در ذہن و عقل و قوۃ دماغی
برابر اند و نہ در قوت بدنی۔ وقتیکہ در علت اکتساب رزق فطرۃ تفاوت
است۔ پس در آثار و نتائج آن نیز تفاوت ضروری است۔ کس کم کمائی
می کند و کسے زیادہ۔ از ہمیں سبب در تاریخ انسانی از اول تا آخر مانند دیگر

امور فطری در افراد انسان تفاوت مالی نیز یافته می شود ۔ بسا اوقات دو برادر جائیداد آبائی را برابر تقسیم می کنند مگر بعد از چند سال از یک برادر اصل سرمایه هم نمی ماند و از برادر دیگر علاوه از سرمایه نفع و کمائی هم دو چند می شود، این تفاوت نیست مگر ازان فرق فطری است که درمیانِ هر دو برادر موجود است از سبب همین تفاوت فطری مساواتِ موروثی برقرار نماند ازین معلوم شد که مساوات مصنوعی معاشی با تفاوت فطری رفتار کردن نمی تواند بلکه فطرت بزودی آنرا پاره پاره می کند۔

پس معلوم شد که مساواتِ مصنوعی اشتراکیت درحقیقت جنگ است بخلاف فطرتِ انسانی اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ ط (القرآن الکریم)

ترجمہ ۔ ببین چه گونه فوقیت داده ایم بعض را بر بعضِ دیگر در رزق۔

این نیست مگر تفاوت فطری که از طاقت انسانی بالاتر است، زیراکه خلق وسائلِ رزق بقدرت واختیارِ ما نیست بلکه استعمال آن از مقدوراتِ ما است که درکدام راه خرچ کنیم ، ازین سبب در استعمال بی جا مواخذه است اما در تقلیل رزق گرفت نیست ۔

اشتراکیت جنگ است بخلاف اخوتِ انسانی

اشتراکیت وکمیونزم درمیانِ دو طبقۂ انسانی تخمِ عداوت و دشمنی پایدار دامی کارد و یک گروه را با دیگر می جنگاند که ازان اخوتِ انسانی و معاشرہ پارہ پارہ می شود۔ محبت باہمی افراد انسانی بعداوتِ باہمی تبدیل می شود و طبقۂ راکہ قوت حاصل می شود ریزانیدنِ خونِ طبقۂ دیگر را عملِ نیک می داند۔ در دورِ حاضر نیز آن دو نظریۂ خلافِ فطرت "سرمایہ داری وکمیونزم" آبادی انسانی را در دو شعبۂ عظیمہ تقسیم کردہ است و ہر حصہ در اسلحہ سازی از دیگر سبقت کردن میخواہد۔ اگر درین دورِ ایٹمی درمیانِ این ہر دو بلاک جنگ واقع شود چنانکہ ناگزیر است اکثر آبادی انسانی تودۂ خاکستر خواہد گشت و تعمیرات صدہا سال قبل از جنگ پیدا کردۂ این دو نظام غیر فطری تودۂ خاک گشتہ میماند۔

سوشلزم در آئینۂ مذہب واخلاق

(۱) سوشلزم و مارکسیث ازین سبب قائم کردہ می شود کہ انسان را با مذہب جنگانیدہ شود۔ چنانکہ در "واٹ کمیونزم از ویب" صـ۸۱۴ درج است کہ رکن کمیونزم بجز آن شخص کہ از صدق دل صاف صاف این سخن را اعلان کند کہ آن دہری و منکر خدا است دیگر کس نمیتواند شد۔

(۲) انجلز می نویسد کہ طبقۂ کمیونسٹ حزب باشعور اند و برای آزادی مزدور میکوشند چنین حزب از جہالت پیدا کردۂ اعتقادات مذہبی غافل نمی باشند مقصد بنیادی

همین است که فریب خوردگی مذهبی را دور کرده شود (اینجلز ص۸)

(۳) برای نجات دادن از فریب مذهب گروه خلاف الوهیت (خدائی) قائم شد مقصد آن گروه و الفاظ آن این بود که (نعوذ باللہ) بادشاهِ آسمانی را نیز از عرش پایان کرده میاندازیم چنانکه پادشاهان زمینی را از تختِ شاهی پایان پرتافتیم یعنی جمهوریت قائم کردیم (حاشیه اشتراکیت و اسلام مسعود عالم ص۲)

(۴) مارکس بر معامله انفرادی مذهب تبصره نموده گفت که "ما یک قدم پیش رفته ضمیر انسانی را از اقتدار مذهب آزاد کردن میخواهیم.

(۵) تنقید بر مذهب مبدا تنقید بر علم است. مارکس سوشلزم نمبر ص۱۹۲

(۶) مذهب در حق عوام بمنزلهٔ افیون است (بحواله سابق)

(۷) مذهب بازگشت نظام غلامی ازمنهٔ قدیم است.

(تشریح کمیونسٹ مینوفیسٹ دفعه ۵ از ریزنیوف)

(۸) ضابطه اخلاق که از خارج اجتماع انسانیت گرفته شده است نزد ما هیچ قدر و منزلت ندارد. این یک فریب است بلکه ضابطهٔ اخلاق ما در تصادم طبقاتی مضمر و تابع مفادِ آن است (لینن)

ازین جواباتِ مختصر شاید اندازه کرده باشید که سوشلزم محض یک تحریکِ معاشی نیست بلکه یک مذهبِ جدید است که خلاف تمام ادیانِ سابقه و تعلیماتِ الهیه و اخلاق پسندیده و خلاف سرچشمهٔ دینِ حق یعنی ذات خداوندی است. مقصدِ این دینِ جدید یا مذهب یهودی اینست که از راهِ زندگی رفقای کمیونسٹ خواه هر قسم بندش را دور کرده شود. دین سوشلزم که دشمنِ انسانیت است بانی آن ۳ نفر یهودی شوپن بار مارکس و لینن بودند. قول شان این بود که ما بر حیواناتِ بی زبان سواری کردیم اکنون درین عصر وقت است که انسانان را سواری خود بسازیم تا که آنان

رامثل جانوران ہر قسم استعمال کنیم ا۔ طنطاوی تفسیر الجوہری ص۱۲۸ ج ۲
محرک تمام جنگ ہا در زیر پردہ ہمین سہ یہودی بودند، پس خلاصۂ سوشلزم
پرستی عبارت است از بریدن تعلق از تمام تاریخ بشری و تعلیماتِ آسمانی و
از خدا و وابستہ کردن زندگی خود است بہ لائحۂ حیات وضع کردہ یا دین
نفرِ مغضوب کہ با قوم یہودی تعلق داشتند۔ باقی ما در متعلقِ سوشلزم گفتیم
کہ این یک دین است کدام سخن تخمینی نیست بلکہ ترجمان حزب کمیونسٹ
ڈگلس ہائیڈ نوشتہ است کہ پرستارانِ اشتراکیت کتابِ کارل مارکس و اینجلز را درجۂ
صحفِ سماوتی می دھند۔ ہمچنان در چنین کتاب سرخ ماؤزے تنگ را تلاوت
نمودہ پائلٹ چینی طیارہ را پائین می کند۔ این اظہار جذبۂ مذھبی است
لہذا والیٹر گفت اگر خدا نیست ما رایک خدا مقرر کردن می باید این آن
خدای عاجز و مصنوعی است کہ بجای خدای حقیقی پرستاران سوشلزم
می پرستند۔

سوشلزم در آئینہ کاشتکاری و مزدور نوازی

در تحریکِ سوشلزم جہت تبلیغی کم و جہت جبری زیادہ است۔
لھذا اولاً قائدینِ این تحریک نعرۂ خوش حالی مزدوران و کاشتکاران
را بلند می کنند۔ وقتی کہ آنہارا با خود کردہ یک جماعت طاقتور تشکیل کردند
پس بذریعۂ ایشان حکومتِ وقت را برہم زدہ حکومتِ خود را بنام حکومت
مزدوران و زمینداران قائم می کنند۔ چونکہ درین دینِ جدید اخلاق و ملکیت
را حقیقتے نیست چنانچہ قبلاً بیان کردیم لھذا حکومت اکثر حصۂ زمین را از زمینداران
و کاشتکاران بزور گرفتہ بنام زراعت قومی در قبضۂ خود می گیرد۔ صرف ظاہر

چند جریب زمین را بنام ملکیت شخصی زمینداران حواله می کند. اگر زمیندار در وقت قبضه کردنِ حکومت بر زمینها مزاحمت کند ظلماً خونشان ریزانیده میشود گویا بعد از قیام سوشلزم جنگ حکومت بجای سرمایه داران با زمینداران و کشتکاران شروع می شود. آن زمین که نزد کاشتکاران می ماند پیداوار آن را هم حکومت بقیمت ارزان خریده از ایشان می گیرد وقتیکه ضرورت پیش آید آن حاصلاتِ خود شان را بآنها بقیمتِ زیادی می فروشد. همچنان دیگر ضروریاتِ حیات که حکومت بران قابض است بقیمتِ زیاد از نرخ روزمره بایشان فروخت می کند و از ان حالتِ معاشی و معیارِ زندگی آنان از حد افزون پست می شود.

سوشلزم و حکومت اشتراکی مزدوران را مانندِ حیوانات در حرکت با بکار مقرر می کند. از محنتِ آنها چقدر پیداوار که حاصل می شود خود حکومت بآن قابض است. و بر آنها مصنوعاتِ پیدا کردهٔ خودشان را به نرخ زیاد فروخت می کند بظاهر اجرتِ مزدور را به نسبت کشورهای دیگر زیاده مقرر می کند تا کم اسباب پرو پاگنده بدست آید. مگر از آن اُجرتِ حاصل کرده آن اشیای ضروریه را می خرند که بران قبضه خود حکومت است حالانکه آن چیزها از محنت خود شان تیار شده است. مگر حکومت به بسیار قیمت زیاده ایشان را میدهد. باین طور حکومت چقدر زیاد تنخواه که از یک دست داده بود دو چند آن بلکه بعض وقت از دو چند هم زیاده از دست دگر واپس می کند. گویا که دادگی از یک دست را بدست دیگر واپس گرفت. از همه سخت ترمصیبت اینکه اشیائی که بران مدارِ زندگی است در روس کم تیار می شود. لهٰذا به نسبت دیگر ممالکِ غیر ترقی یافته اشیاء ضروری در روس کم یافت می شود. از همین سبب در کشورهای خارجی سامان ضروری در روس به نسبت جاپان وغیر آن کم یافته می شود یعنی

در دیگر ممالک آن اشیا به نسبت روس زیاده بدست می آید۔

سوشلزم در آئینہ مساوات کشورهای علمبردار سوشلزم اگرچه بظاهر مدعی وخواهانِ مساوات نظر می آیند گویا که هیچ فرق طبقاتی درمیانشان نیست مگر واقعات خلافِ دعوی ایشان است۔ دعوی این است که ملکیت شخصی چیزِ خوب نیست لیکن واقعات تردید این می کند برای ثبوتِ امور مندرجۂ بالا چند حوالۂ سوشلزم مطبوعۂ ۱۹۶۷ء را پیش می کنیم۔

۱۔ مساحت تمام سرزمین شوروی ۲ کرور و ۳۰ لک مربع میل است که در ۶۰ لک مربع میل آن صرف روسی النّسل آباد است و درباقی یک کرور ۷۰ لک مربع میلِ آن غیرروسی آباد است۔ تعداد تمام باشندگان روس ۲۲ کرور است که ازان جملہ ده کرور روسی ودیگر غیرروسی است ازجملہ آنها پنج کرور مسلمان است که ازقتل محفوظ مانده اند۔ درمحنت وکار دبارِ عسکری وقومی مشکل غیرروسی مقرراست۔ افراد غیرروسی را درعلاقه های دور و دراز برائے محنت پریشان ومنتشر کرده اند۔ منصبهائے عالی همه بدست روسیها است که ازان حقیقتِ دعویٰ مساواتشان خوب معلوم می شود که تاکدام حدّ درست است۔

۲۔ قوی ترین و زرخیزترین زمین روس ازصد نود وهشت ونیم حصه (۹۸½) درقبضۂ حکومت است۔ صرف نیم حصّه ۲½) ازصد در دست زمین داران است۔ لکن آمدنی این زراعتِ شخصی به نسبت مجموعۂ آمدنی و پیداوارِ روس ۶۸ فی صد حساب کرده می شود۔ ازین ثابت می شود که در ملکیت شخصی حصول منافع وبرتری زیاده است۔ واین نیز درتمام رقبۂ

روس باوجود دعوی دور درازِ ایشان در ملکیت و قبضۂ زمین داران صرف نیم جریب است از صد و باقی را حکومت بزور کشیده گرفته است دران کتاب صراحتًہ موجود است کہ آن مقدار زمین کہ بنام زراعت اجتماعی از مزارعین بزبردستی گرفتہ شده است دران یک کرور انسان قتل شده است۔ خود سٹالین در جنگ عظیم گذشتہ در موقع کانفرنس بالٹا چرچل (وزیر اعظم برطانیہ) را گفت " درین جنگ آنقدر جانها تلف نہ شده است چقدر کہ در حصول زراعتِ اجتماعی ما تلف کرده ایم "

۳ ــــــ در رقبۂ کہ غیر روسی سکونت پذیر است مساحتِ آن ۹۵ لک کیلو میٹر است کہ از رقبۂ امریکا زیاده تر است زیراکہ رقبۂ امریکا ۹۳ کیلو میٹر است ۔ مگر باوجود این، کمائی آنها بخود شان ہم صرف میشود و اکثرش در دست روسیان نیز میباشد

۴ ــــــ عوام در قیمتی حیران کن مبتلا اند۔ رئیسِ وفدِ بھارتی کہ نامش کشور ابھائی لال بود وقتیکہ از دورۂ روس پس گشت در مجلس شورای بھارت این بیان را پیش کرد کہ در اخبارات ہم شائع شده بود۔

"معیار زندگی در روس بسیار پست است۔ یک پوند مسکہ ۲۱ روپیہ و یک کرتہ ۱۲۰ روپیہ و یک بائیسکل ۸۰۰ روپیہ قیمت دارد۔ یک نوکر و ملازم ہندوستان کہ ہشتاد روپیہ ماہوار تنخواه دارد ازان مزدور روس کہ ماہانہ یک ہزار روپیہ تنخواه داشتہ باشد زیاده خوشحال است (نوائے وقت ۳ / دسمبر ۱۹۵۵ء)

۵ ــــــ مساوات را ازین اندازه کنید کہ تنخواه سالانہ سٹالن ۸ لک بیست ہزار روبل روسی بود کہ تقریبًا ۹ لک روپیہ پاکستانی می شود۔ مزید برین یک لک روبل برای ۳۰ کوتی و چہار موٹر تقریبًا یک لک و ده ہزار مبلغ برای خرچ روزمره اش مقرر بود

وتمام اشیاء ضروریہ روزمرہ را از قیمت اصلی ہشتاد فی صد کم خریدی کرد" (یعنی صد روپیہ چیز را بہ ۲۰ روپیہ می خرید) (رسالہ فریڈم فرسٹ پاسبان کوئٹہ ۲ دسمبر ۱۹۵۲ء)

مگر بادشاہان اسلام نورالدین زنگیؒ کہ تمام اروپا را شکست دادہ بود تمام ترکہ آن دو دوکان برآمد کہ کرایہ اش ۲۰ دینار یعنی برابر ۵ روپیہ ماہوار پاکستانی می شد۔ برای جہاد اسپ نداشت عاریۃً از مردم می گرفت وبعد از واپس شدن از جہاد آن را بمالک حوالہ می کرد۔

آن مسلمانانکہ میری کردہ اند
در شہنشاہی فقیری کردہ اند

سوشلزم و آزادی آزادی بنیاد شرافت انسان است، حیوانات ازین شرافت محروم اند کہ انسان از آنہا کاری گیرد و علف شان می خوراند۔ تحریک سوشلزم در اول بذریعہ مزدوران وجماعت زمینداران ہرکاری کند مگر وقتیکہ حکومت قائم می شود نتیجہ حکومت سوشلسٹ در عمق زندگی چنان می در آید کہ تمام افکار وعقائد در خیالات قائدین سوشلزم گم شدہ فنای گردد۔ آنہا محنت می کنند مگر قائد چہ طور کہ بخواہد ایشان را خوراک می خوراند۔ اگر کوہ ظلم را بر سر آنہا شکستہ شود اُف کردن نمی توانند، زیرا کہ نہ آزادی تقریر و تحریر دارند ونہ آزادی جلوس واجتماع۔ مظاہرہ یک کارکلان است آں را کیٔ میتواند کرد چونکہ ضروریات زندگی ایشان ہمہ در قبضہ حکومت است۔ مطبع در دستِ حکومت، تعلیم نیز در زیر اختیار آن، سامانِ خورونوش در زیر تصرف آن۔ چنیں باید دانست کہ رقبہ وسیع ممالک سوشلزم یک قید خانہ است وچند رفقاء کمونسٹ خواہ مامور مجبس آں۔ ایم۔ وائی در اشتراکی ۱۹۳۶ء می نویسد کہ در روس تنخواہ ماہوار مزدور از ۱۱۰ تا ۴۰۰ روبل روسی است یک روبل تقریباً یک روپیہ وچہار آنہ پاکستانی (دو دوازدہ روپیہ افغانی)

است۔ منصب دارِ درمیانہ تنخواہش ماہانہ از سی صد تا یک ہزار روبل است و تنخواہ منصب دار کلان از یک و نیم ہزار تا دہ ہزار روبل است و بسیار منصب دار بزرگ از بیست ہزار تا سی ہزار تنخواہ دار۔ و اکثر شان روسی اند۔ سٹالین در جواب زیادہ نمودن تنخواہ مزدوران گفت مارکسزم (نظام معاشی مارکس) دشمن مساوات است (مارکسزم ص۱) نتیجہ این نظام غیر فطری است کہ روس و چین ہر دو بہ تجربہ ثابت کردند کہ عمل برین اصول سوشلزم کہ در تمام زمین زراعت اجتماعی باید بود ممکن العمل نیست و دست اندازی در ملکیتِ شخصی سبب تباہی زراعت است۔ بلکہ سوشلزم جوش و جذبہ کار را ختم می کند۔ لہٰذا این نظام در پیداوار صنعتی و زراعتی یک سد و بند بزرگ است۔

ملاحظہ فرمایند رپورت ہای سرکاری روس و چینی را مندرجہ سوشلزم از ص۲۷ تا ص۲۸۴۔ بقول اقبال مرحوم ؎

اگر تاجِ کئی جمہور پوشد ॰ ہمان ہنگامہ ہا در انجمن است
ہوس اندر دل آدم نمیرد ॰ ہمان آتش میان مرزغن است

زمامِ کار اگر مزدور کے ہاتھوں میں ہو پھر کیا
طریقِ کوہکن میں بھی وہی حیلے ہیں پرویزی

ترجمہ:۔ اگر زمامِ کار بدست مزدور رود چہ خواہد شد، در طریق کندن کوہ نیز ہمان حیلہ ہا در کار است ای پرویزی! (تخلص شاعر)۔ کوہ کن در اصل لقب فرہاد است کہ کوہ را بعد از شرط کردنش با شیرین می کند تا کہ آب را برارد۔) وقتیکہ ارتقاء تاریخی در نظامِ سوشلزم و مادیت یک امر طی شدہ است پس برای سوشلزم محنت و خون ریزی و قربانی پنجاہ سالہ را چہ ضرورت بود؟ زیرا کہ ظہور ارتقاء مسلمہ لازمی است۔ معلوم می شود کہ انقلاب اثرِ

عامل بیرونی است که آنرا مشیت الٰہی گفتہ می شود۔ ہمین مشیت الٰہی محرکِ تمام تبدیلیہا۔ وعمل ماوراءالطبیعۃ است۔ بہر حال ہرکس کہ از باطن سوشلزم واقف باشد مزدور زمین دار ہر ملکِ غیراشتراکی در نظرِ آن آزاد و خوشحال معلوم می شود۔ جادوی پروپاگندہ را دیدہ بدون اختیار بعض فرقِ شیدائی اُسوۂ روس وچین باالضرور می گردند۔ لکن بعد از موازنہ نتائج حقیقت منکشف خواہد گشت کہ بسیار چیز از دست می رود و ہیچ چیز بدست نمی آید۔ وَاللّٰہُ الْھَادِیْ اِلٰی سَبِیْلِ الرَّشَادِ۔

اشتراکیت نام آن جبر و تشدد لامحدود است کہ نہ قانون بر آن پابندی عائد کردن می تواند و نہ اخلاق۔

در اوّل امر از مرد و زن ہر دو جبراً محنت و کار گرفتن شروع کردند بعدہٗ کروڑہا خاندان را جبراً از وطنِ اصلی خارج کردہ در علاقہ ہای دور و دراز برائے محنت و کاریگری رسانیدند۔ بعد اشاعت ۲۶ جولائی ۱۹۵۵ء روداد این قانون را اعلان کردند کہ مظاہر کنندگان را ۱۵ سالہ سزای قید است وہمچنین مزدوریکہ ۲۰ دقیقہ تاخیر کند سزاش ۳ ماہ بندی خانہ است۔ بایں طور تشدد را یک عمل مقدس قرار دادند یعنی صاف اعلان کرد کہ شما خیال مکنید کہ من در تلاش انصاف ام۔ اکنوں انصاف را ہیچ ضرورتی نیست۔

بحوالہ لنا یوٹانگ صد ۲۱ و ۲۲۔

اشاعتِ اشتراکیت نتیجۂ ظلم است۔

چونکہ بنیاد اشتراکیت بر بغض و عداوت و جنگ طبقاتی قائم است لہذا این نظریۂ را مقبولیت حاصل شد۔ نہ ازین سبب کہ دراین نظریہ کدام صداقت و فائدہ مندی است۔

ظلم بر غربا درابتداء علمبرداران اشتراکیت مزدوران و زمینداران را باغہای سبز نشان دادند و بخلاف طبقۂ امراء و ارباب اقتدار در دلشان نفرت وعداوت پر کردہ بغضِ آنان آمادہ کردند۔ چونکہ در ہر ملک غریب زیادہ میباشد لہذا این مقابلہ با اکثریت بود۔

نتیجۂ فطری چنین مقابلہ ہمین است کہ اکثریت کامیاب می شود پس این (کامیابی کمیونسٹ) نتیجۂ کدام صداقت نہ بود وقتیکہ اشتراکیت را حکومت حاصل شد و اقتدار بدستش آمد در آن وقت حقیقت اصلی این تحریک و حقیقت الیفاء وعدہ اشتراکیت برای عوام منکشف نگشت۔ زیراکہ در مضبوط کردن اقتدار این انقلاب جدید کانی وقت در کار است چون حکومتِ اشتراکی مستحکم شد پس داعیانِ اشتراکیت جنگ دوم با زمینداران آغاز کردند برای گرفتن زمینہا و املاک موروثی۔ چنانچہ قبلاً نقل کردیم مطابق اقرار اسٹالین کہ در صـ ۴۵ سوشلزم مطبوعہ ۱۹۶۷ء درج است یک کرور زمینداران را قتل کردہ شد۔ این اقرار خود اسٹالین بود ممکن است کہ اصلی تعداد ازین ہم زیادہ باشد۔

علاوہ برین در تسلیم کنانیدن اشتراکیت روس ۱۹ لک افراد را سزای

موت داده است۔ ۲۰ لک را از وطن فرار کرده است و پنجاه لک دیگر را سزای مختلف داده است (برای حواله کتاب سرمایه داری و اشتراکیت صد ۵۲ را ملاحظه فرمائید)

ظلم بر زمینداران نمائندهٔ چین در اتحاد مجلس شوری منعقده ۳ر دسمبر ۱۹۵۱ء در پاریس (پایتخت فرانس) یک راپور پیش کرد که اشتراکی چین یک و نیم کرور زمیندار را بدار کشیده است (ملاحظه کن راپور مندرجه انجام ۵ر دسمبر ۱۹۵۱ء

در اخبار کوهستان ۱۳ر نومبر ۱۹۶۶ء است که استالین برای قیام کمیونزم پنج کرور انسان را قتل کرد۔ این ظلم و تشدد محدود بر نفس و مال نبود بلکه عقیده فطری دین نیز برای علمبرداران این تحریک ناقابل برداشت بود

ظلم بر عقیدهٔ دینی در اخبار چینی "تن بات باؤ" ہانگ کانگ ۱۱ر نومبر ۱۹۶۷ء و هفته وار ایشیا لاهور ۲۴ر دسمبر ۱۹۶۷ء یک پیغام پیروان صدر چین ماؤزی تنگ و دیگر قائدین چینی بنام مسلمانان درج است و متن آن این است:۔

"اے مسلمانان! بگوش و هوش بشنوید که بعد از امروز هرگز اجازه نیست که شما نقاب دین را در چهرهٔ خود انداختن بتوانید ورنه شما را فراروا نیست و نابود خواهم کرده شد۔ بعد از امروز اجازت نیست که شما گوشت گاو را بخورید۔ بلکه شما را باید که گوشت خنزیر بخورید این را هم اجازت نیست که شما وقت خود را در نماز ضائع کنید و نه شما را اجازت است که قرآن کریم را تلاوت کنید۔ چنانچه شما مقدس می پندارید۔

اے مسلمانان خوب بغور بشنوید که شما را از مساجد و مدارس خود دست

شستن می باید۔ واز تعلیمات کفارہ کش باید شد و نماز را خیرباد باید گفت و از ختنہ بکلی اجتناب باید کرد۔"

درین شک نیست کہ "چین دوست جمہوریہ پاکستان است و روس نیز۔ خصوصاً از روی تجربۂ سابق دوستی چین قابل اعتماد است۔ مگر مقتضای دوستی صرف ہمین است کہ درمیانِ ما و اینہا تعاون اقتصادی، تجارتی، صنعتی و فنی باشد بلکہ با تمام ممالک ہمسایہ چنین باید بود۔ برحسب ضرورت از ایشان اشیاء ضروری و مادی درآمد کنیم و اشیاء خود را برآنہا برآمد کنیم۔ لٰکن درآمد افکار و خیالات ایشان باعث تباہی پاکستان می گردد۔ چنین اخبار و جرائد کہ مشتمل بر خیالاتشان باشد فضاء پرسکون پاکستان را درہم برہم کردہ ریشۂ آن را کاواک می سازد۔ واز اشاعتِ افکار و خیالات آنہا چنین اذہان تیار خواہد شد کہ از برباد کردن اصول اسلام و اخلاق شریفانہ آن ہرگز دریغ نمی کنند۔ امن و امانِ ملک درہم و برہم می شود۔ ورثۂ قیمتی چہاردہ صد سالہ ما کہ در سلسلۂ تحفظ آن در ماضی نیز جان و مال را قربانی دادہ ایم و در وقت تاسیس پاکستان نیز دادہ ایم نام و نشانِ آن باقی نمی ماند۔ ما چقدر کہ از اشتراکیت خلاف ایم ہمانقدر از سرمایہ داران نیز خلافیم۔ من درین کتاب نتائج تباہ کنِ نظام سرمایہ داری امریکا و اروپا را تفصیلاً بیان کردہ ام برای نجات حاصل کردن از تباہی این دو نظام اصلی علاج در رائج کردن نظامِ معاشی اسلام است کہ من خاکہ و خلاصۂ آن را درین کتاب خود پیش کردہ ام درینجا صرف وضاحتِ این سخن مطلوب است کہ در اشتراکیت فائدۂ منزلی و ربطِ زندگی انسانی یافتہ نمی شود بلکہ این نظام سراسر خلاف فطرت است و این یک تحریک فساد انگیزِ کارل مارکس و شوپن ہار یہودی است کہ فطرتِ

انسانی برای قبول کردن این هرگز تیار نیست ۔ بلکہ محض بہ جبر و زور آوری قائم است ۔ اگر امروز در کشور ہائیکہ سوشلزم رائج است استصواب رای آغاز شود بجز چند رفقاء کمیونسٹ خواہ دیگر کسی در حق آن رای نمی دہد ۔ چیزیکہ فی الحال نوشتہ شدہ است آن ازراہ اعتدال است ۔ باقی نظام اشتراکیت و سرمایہ داری ہر دو یک نظام غیر فطری وجذباتی اند ۔ لہذا بعد از تجربہ روز بروز در آن تبدیل و ترمیم کردن شروع شدہ است ۔ اگر بالفرض تا یک حدی دعویٰ علمبرداران این دو نظریہ را تسلیم کردہ شود باز ہم اختیار کردن آن و گذاشتن دین فطرت و صداقتِ ابدی خود و خیرباد گفتن ورثۂ تاریخی خود و منقطع شدن از ماضی باوقار برائے مسلمانان یک موت است ۔ تتمہ و دُم شدنی برای یک شعبہ از شعبہ ہای طاقتور دنیا برای ما یک موت عظیم است

ادغام در شعبہ شرقی یا غربی موت است | بقول اقبال مرحوم ؒ

دین ہاتھ سے دیکر اگر آجائے حکومت ؛ ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسارہ

ترجمہ :۔ اگر بعد از رفتن دین حکومت بدست آید در این تجارت مسلمانان را نقصان عظیم است ۔ مگر در صورت سوشلزم بدست آمدن حکومت را بگذار کہ داشتہ حکومت ہم از دست می رود ۔ تہذیب ما در تہذیب مغربی بحدّ زیادہ مدغم شدہ است ۔ الحال اگر افکار نیز اشتراکی شود تہذیب قبلاً از دست رفتہ و مغربی شدہ است ۔ خدانخواستہ خوبی ظاہری و باطنی مسلمان ہر دو ختم می شود

طریقہ مسلط کردن کمیونزم | چونکہ نظامِ کمیونزم ضدّ تمام نظریات عقلی و دینی و فطری است لہذا مسلط کردن این بر باشندگانِ یک ملک

یا برافراد یک قوم محض جبراً و بذریعۂ فوج می شود نہ کہ بذریعہ تبلیغ و تفہیم۔ دلیل قوی برین آنست کہ در دورِ پنجاہ سال گذشتہ کمیونزم و سوشلزم در کدام حصہ زمین کہ نافذ شدہ است صرف بذریعۂ خانہ جنگی و تشدّد فوجِ سرخ پوش بران خطہ مسلط کردہ شدہ است۔ در تاریخ این تحریک یک قریہ یا شہر چنان یافتہ نمی شود کہ برضا و رغبت این نظام را قبول کردہ باشند۔ اولین اقدام کہ برای مسلط کردن این تحریک کردہ می شود آنست کہ مال دار و غریب، مزدور و سرمایہ دار، مزارعین و دہقان را بایکدیگر جنگانیدہ می شود۔ غربا را برای فریب طمع و باغہای سبز نشان میدہند۔ وقتیکہ بامداد غریب قبضۂ سوشلست محکم می شود بزور فوج سرخ پوش بر مردمان علاقۂ مقبوضہ نظام سوشلزم را مسلط کردہ می شود۔ واگر مردمان آن علاقہ قبول نہ کنند فی الحال آنہا را ختم می کنند نتیجہ اش صرف برای طبقۂ مالدار المناک نیست و بس بلکہ برای مزدور و زمیندار نیز تباہ کن است۔ فی الحال محسوس می کنند کہ اگرچہ تحریک سوشلست ما را از ظلم سرمایہ داران و زمینداران نجات دادہ است۔ مگر در اصل ما را در زیر پنجہ تحریک سرمایہ دار کلان و طاقتور فولادی و زیر جنگ آہنی یک زمین دار آر کردہ است۔ روزی تمام ما وابستہ باقتدار این حکومت جابر و بے رحم و ناخدا شناس و کمیونسٹ شدہ است۔ اگر ما در احیانی مصائب آر کنند

بخلاف این حکومت حرف زدن نمی توانیم و نہ ما زبان خود را شور دادن می توانیم و نہ شکایت کردن می توانیم و نہ شکایت ما را کسی گوش می کند۔ و در زیر این زندگی ظالمانہ کدام مصائب و آلام کہ پیش آمدہ است از ان ہیچ راہ نجات نیست۔ و در ان مصائب مرد و زن، با لغ و نا بالغ ہمہ شریک اند۔ چونکہ سوشلزم و آمریت و جبر و تشدّد لازم و ملزوم اند۔ وقتیکہ عوام را برین فریب احساس می شود کہ بواسطۂ این نظام ما

تمام ورشتہ انسانیت خود را قربان کردہ ایم و درضمن این فریب کلام قیمت کہ ما
ادا کردہ ایم سلطنت تمام کرۂ زمین درمقابلۂ آں ہیچ است ۔ گویا سوشلزم از ما ہر چیز
گرفت صرف ما را خوراک داد آ؛ ہم بمقدار یک مالک بعد از کار اسپ خود را میدہد
برابر نیست ۔ کیمونزم ہر چہ کردہ است تفصیلش حسب ذیل است :۔
(۱) انکار خدا (۲) مذہب (۳) اخلاق (۴) آزادی انسان و ملکیت شخصی (۵)
عصمتِ عورت ۔

(۱) **خدا** مسٹر ازدیب در کتاب خود "داٹ کمیونزم" (کمیونزم چیست)
ص۱۴۳ مینگارد کہ رکن کیمونزم بجز آن کس کہ اعلانِ دہریت و انکار خدا را در مجمع
عام کند دیگر ہیچ کس نمی تواند شد

(۲) **اینجلز** کہ از رفقار کار مارکس و بانیانِ کمیونزم است می نویسد کہ :۔
"ما شاہان آسمان را از عرش گرفتہ زیر انداختیم ہمچنانکہ بادشاہان زمین را از تخت
پایان کردیم " (اشتراکیت و اسلام از مسعود ندوی ص۵)

خیال پرستان (یعنی قائلین بخدا) در واقعاتِ دنیا عقل کل یعنی خدا را حکمران
میدانند ، مگر حوادث و واقعات و مظاہر و اشکال مختلفہ مادہ متحرک اند کہ بروح آفاقی
یعنی خدا حاجت ندارند ۔ (فلسفۂ مارکس باب دوم ص۲۳)

مذہب (۱) اصول مذہب در نظر یک اشتراکیت پرست آوازِ بازگشتِ
نظامِ غلامی از منۂ قدیم است ۔ (۲) مذہب برای عوام بمنزلہ افیون (تریاک)
است (۳) انجلیز می نویسد کہ مخالفتِ مذہب نزد ما یک امر فطری است

(اشتراکیت و مذہب ص۲۳)

(۴) مارکس می گوید کہ مقصدِ ما پیش قدمی نمودہ آزاد کردن ضمیر انسان است

(سوشلزم مارکس ص۱۹۲)

(۵) انجلیز در کتاب خود ص۱۵ اعلان می کند مقصد اصلی ما این است که برای ازالهٔ فریب مذہبی و نجات دادن ازان یک حزب خلاف الوہیت در معرض وجود آید۔
(اشتراکیت و اسلام ص۲ را ملاحظہ فرمائید)

(۳) **اخلاق** در نظر پرستاران اشتراکیت اخلاق کدام حقیقی ندارد۔

(۱) لینن می گوید کہ آن ضابطۂ اخلاق کہ برای معاشرۂ انسانی از ہستی مافوق القدرة یعنی خدا گرفتہ شدہ است، نزدِ ما کدام قدر و منزلتی ندارد چونکہ این یک فریب است۔ بلکہ اخلاق ما وابستہ و تصادمات طبقاتی یعنی جنگانیدن امیر و غریب است و در این مفادِ خود را مضمر میدانیم۔

(۲) مارکس می گوید کہ اخلاق ایجاد کردۂ خود انسان است و زندگی حقیقی انسان پرتوِ تعاون خواہشات آن است۔

۳۔ اخلاق اشتراکی وابستہ بر فوائد مادی است کہ در حصول آن دروغ، دزدی، فریب، و خیانت تماماً جائز است (تمام این مضامین را در اشتراکیت و اخلاق ص۹۵ و ص۹۹ باید دید)

(۴) مصنفِ کتاب کمیونزم می نویسد کہ نیکی و بدی، خیر و شر یک اصول رائج است و بس، ہر کاریکہ مددگار اشتراکیت باشد خیر است و ہر کاریکہ مزاحم آن باشد شر۔ اشتراکیت و اخلاق ص۹۹ را باید دید)

ملکیتِ شخصی و آزادی مقصد سوشلزم ختم نمودن زمینداران و مالکان شرکت ہای متعدد است و بعداً حوالہ کردن ہر چیز بہ یک زمیندار کلان و مالک شرکت بزرگ کہ آن حکومت کمیونسٹ و اشتراکیت خواہ است۔ و مقصد دوم آن مقرر نمودن کاروبار است بصورت اجتماعی برای مرد و زن، ۔ و مقصد سوم حصول خوراک و پوشاک است بذریعہ دیپو (ملاحظہ فرمائید سوشلزم مطبوعہ ۱۹۶۶ء

اکنون ظاہر و ہویدا است کہ درین صورت شرافت انسانی و آزادی آن ختم می شود و انسان بمنزلۂ یک مشین و آلۂ دستِ کمیونسٹ می گردد۔ گویا اختیار سوشلزم فروختن انسانیت و دست بردار شدن از شرافتِ آن است۔

(۵) **عصمت** (۱) ہر مرد و عورت از یک دیگر منفعتِ جنسی و شہوانی حاصل می توانند کرد ہرگاہ کہ بخواہند چونکہ ازدواج ہمین را گویند۔

۲۔ در الفاظ و لغت اشتراکیت لفظ حرام زادہ نیست بلکہ حرام زادہ از اولاد نکاحی و نسبی زیا مقدس و محترم شمردہ می شود، چونکہ درین روح وافرِ اشتراکیت موجود است (اشتراکیت، مذہب و اخلاق صـ۸ و صـ۹۹ را ملاحظہ باید کرد)

(۳) در کتاب کارل مارکس صـ۱۲۱ خودِ مارکس می گوید کہ در تعلقات ازدواجی خواہر و برادر کدام عیبی نیست و نہ در صحت کدام نقصان می رساند (کتاب بالا صـ۹۹) از روی این اصول کشور ہای کمیونسٹ را تماما یک کنچنی خانہ (فاحشہ خانہ) باید شمرد۔ لہٰذا دران ممالک برای طوائف مختلف کدام انتظام علحدہ نیست۔ در صـ۹۹ اشتراکیت واقعہ سید مظفرالدین ایم۔اے (مصنف شانزدہم فارغ) درج است وقتیکہ آن در مکتب حبیبیہ معلم بود سفارت خانۂ روس (شوروی) سید موصوف را دعوت داد۔ ہنگامیکہ مذکور در سفارت خانہ داخل شد، چند دختران دوشیزہ آن را استقبال نمودہ شراب پیش کردند۔ مردِ موصوف از تناول شراب انکار کرد۔ بعداً کہ ازان دختران استفسار کرد کہ ایشان کہ بودند؟ در جواب گفتہ شد کہ این ہا دختران نوجوانِ مسلمانانِ ترکستانی روسی اند کہ بذریعہ طیارہ برای ایفای خواہشِ عملہ سفارت خانہ آوردہ شدہ اند۔ تا مدتِ ۱۵ روز تمام عملہ سفارت تسکین جنسی خود را ازینہا تکمیل می کنند و بعد از ۱۵ روز این ہا را واپس کردہ دیگر دختران مسلمانان را بہ ہمین طریقہ می آرند و این سلسلہ ہمیشہ جاری است۔ یک رہنمای بالشویک (رکن مجلس

کمیونسٹ) زمین داران راخطاب کرده می گویند" ما مواشی وجانوران شمارا گرفتیم، اکنون می خواهیم که زن وبچه شمارا نیز مشترک کرده با خود متفق کنیم" (صبح سمرقند ص۱۰۵) بنام محبت آزاد در مقامات مختلفه باغات ساخته اند که در آنها بنام شبهای افریقه دختران را استعمال می کنند. اخبار اشتراکی "پردا" می نویسد چقدر که شما از انسانیت خود دور شوید همان قدر اشتراکی می شوید۔ (اشتراکیت مذهب و اخلاق ص۵۵ و ص۱۰۳)

نتائج این امور پنجگانه (۱) در وسط آسیا که اکثریت مسلمانان بودند هیچ مسلمان باقی نماند (۲) مساجد را اولاً دفترگاه حکومت کمیونسٹ ساختند وبعداً مکتب های که سبب الحاد بود در آن مساجد قائم نمودند

(صبح سمرقند ص۲۵۱)

(۳) ازدواجی کمیون یعنی اباحت مطلقه هر مرد با هر زن هرگاه که دلش بخواهد صحبت جنسی میتواند کرد، جلسه وانجمن برای این تحریک در مساجد منعقد می شد۔

(۴) اختلاط جنسی مرد وزن بطور آزادانه (صبح سمرقند ص۲۴۲)

رائج شد (صبح سمرقند ص۲۸۷)

(۵) عقائد دینی را خرافات قرار دادند۔

(۶) حکومت روس در وسط آسیا تمام مدارس مذهبی را بند کرد۔ (ص۲۳۴)

(۷) مسلمانان پابند اسلام را از رزق وروزی محروم کرده شد (ص۱۹۲)

(۸) در شهرهای جدید وقدیم تعمیر مساجد را بند کردند۔

(۹) در سٹالین آباد یک مسجد هم نیست۔ (ص۲۳۴)

(۱۰) از صد زن چهل آن را در کارها سخت مقرر کردند (ص۱۸)

(۱۱) مسلمانان را بطور تحریک وتبلیغ از دین منحرف کردند ص۱۸۱)

(۱۲) باوجود تمام این واقعات مسلمانان را غیر از گرسنگی و فقر دیگر چیزے میسّر نشد۔

(۱۳) خان و بیگ را بیدریغ قتل کردند (مذہب و اخلاق ص۹۳)

ویب در کتاب خود "اشتراکی روس" ص۱۱ می نویسد کہ برای تباہ کردن مسلمانان ترکستان از قوت و زور آوری کار گرفتن نہایت ضروری است۔ این باربوسا در کتاب خود "روسی ایشیا" ص۲۰۲ می نویسد کہ برای کمیونست ساختن شہر بخارا این ضروری است کہ در پشت و پناہی کمیونسٹ آیندہ مسلمانان ترکستان را فنا کردہ شود و یا کہ تمام را نظربند کردہ شود۔ در حمایتِ اشتراکیت اگر جوبہای خون بریزد ہرگز پروا مکنید و ہیچ چیز را از ان دریغ مدارید۔ در اشاعت اشتراکیت ۳ لک مسلمانان یمنی و ۳۰ ہزار مسلمانان مصری از دست خود مسلمانان بقتل رسیدہ اند (کتاب مصر و یمن ص۹ را ملاحظہ باید نمود)

پرستاران اشتراکیت در اندونیزیا برای تبلیغ اشتراکیت مسلمانان را با یک دیگر دشمن ساختند کہ مقصد ایشان ۱۱ کرور آبادی مسلمانان را در کمیونسٹ تبدیل کردن بود، درین تحریک املاک و جائیداد یکہ از مسلمانان ضائع شدہ است حسابِ آن را برآوردن مشکل است۔ مگر درین فتنہ جانہای گرانمایۂ دہ لک مسلمان ضائع شدہ است" شمارش کمیونسٹ در اندونیزیا "ص۲۳ را ملاحظہ باید کرد۔

این انقلاب را مسلمانان نوجوان و غیور ناکام ساختند تقریباً تمام این ماجرا در عراق و شام و مصر و الجزائر نیز بوقوع آمدہ است۔

ازالۂ شبہ سوال :۔ آن نظام معاشی کامیاب کہ عملاً روس و چین پیش کردہ اند۔ آیا آن را اسلام نیز پیش کردہ است ؟

جواب :۔ نظام معاشی کہ روس وچین پیش کردہ اند در نفاذ آن جوئیهای خون جاری شد، حریت انسانی را سلب نمودہ آن را برائ مقصد خود یک مشین جامد ساختند۔ مگر اسلام در دور قیام نظام خود نہ بکسی جبر کرد و نہ آن آزادی کسی را سلب کرد و نہ خونِ کسی را ریزانید (لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّيْنِ در اسلام جبر نیست) یک اصول مسلّم است۔ باز ہم اشتراکیت کامیاب نشد و نہ مساوات را قائم توانست کرد۔ فی الحال در روس تنخواہ از ۱۰۰ تا ۳۰ ہزار ماہوار تفاوت دارد۔ در ہیچ ملک سرمایہ دار این قدر تفاوت نیست۔ ہر گاہ کہ در روس وچین از ختم نمودن ملکیت انفرادی زرعی پیداوار کم شد و در ملک قحط طاری شد در ہر دو مملکت بقدر محدود ملکیت شخصی را باز قائم کردہ شد کہ برای ازالۂ آن کرورہا انسان قتل شدہ بود۔ (مارس ہنڈوس ہیومینی ریرونڈ ص ۱۴۹)

لکن اسلام در دور نفاذِ خود آمدنی امیر مملکت و یک فردِ مسلمان را برابر قرار داشت۔ در دورِ عمر بن عبدالعزیز از کشمیر گرفتہ تا مراکش یک فرد محتاج پیدا نمی شد۔ این بحث را در بابِ نظام معاشی اسلام بیان خواہیم کرد۔

سیاح انگریز میجر باسو در عصر سلطنت شاہجہان متحدہ ہندوستان را دورہ کرد۔ مذکور صاف نوشتہ است کہ "امن و امان و خوشحالی ہندوستان در دنیا نظیر ندارد، حالانکہ دران وقت مکمل نظام حیات اسلام نافذ نہ بود۔ آن آزادی جمہوریت و خوشحالی معاشی و مساوات فطری کہ عملاً اسلام پیش کردہ است و شواہد تاریخی آن نیز موجود است، مثالِ آن در تمام تاریخ انسانی دست یاب نخواہد شد۔ باقی اینکہ این نظام چرا پائیدار نماند، وجہش اینکہ درایں قصور از خود نظام نیست بلکہ تمام این ماجرا ازان اسباب پیدا

شد که تذکرهٔ آن را در نظام معاشی اسلام خواهیم کرد۔ از همه سبب عظیم این بود که دائرهٔ اسلام بے حد وسیع شد و در اسلام چنان افراد داخل شدند که از نظام حیات اسلامی تربیتی هم حاصل نه کرده بودند۔ و نه اعتدال روحانی و مادی ایشان بدرجه کامل متوازن شده بود۔ بلکه پلّهٔ مادیت ایشان هنوز غالب دوزنی بود۔ پس همان افراد در اجرا و نفاذ نظام اسلامی مداخلت کردند که آن را براه راست چلانیدن نه توانستند۔ قاعدهٔ مقرره است که برای نفاذ هر نظام اهلیتِ آن از همه بیش تر ضروری است۔ زیرا اگر اهلیت آن نداشته باشد بجای فائده برعکس نقصان پیدا خواهد شد۔ بے شک که پیروانِ سرمایه داری و اشتراکیت اهلیت پیش بردن نظام خود را دارند چونکه این هر دو نظام هم مادی خالص است و پیروانِ آن نیز مادی محض اند۔ لهٰذا هر ناکامی که درین دو نظام آمده است از دستِ نظامِ های ناقص آمده است نه که از دست حامیینِ آن۔ پس این هر دو نظام غلط و غیر فطری اند، چونکه نه انسان را امن داده و نه خوشحالی معاشی۔ صرف نظامِ اسلامی بخلاف آن دو نظام انسانیت را به امن و خوشحالی همکنار کرد۔ در اوّل این اعطای امن و خوشحالی مسلسل بود و در زمانِ مابعد هم هرگاه که آن را پیرو مخلص دستیاب شد۔ از روی همیں فرق نظامِ حیاتِ اسلامی درست و دیگر نظام ها غلط ثابت شد۔ در نظام اسلامی هیچ نقصانی نیست ولی مرد کاریگر ضرورت دارد۔ مثلاً موتر خوب است ولی درائیورِ خوب ندارد لهٰذا معطل است۔ در این صورت موتر چه قصور دارد لکن موتر نظام سرمایه داری و اشتراکیت قابلِ این نیست که کسی را نتائج مطلوبه و منزل مقصود رسانیده بتواند اگرچه درائیور آن چقدر قابل و ماهر باشد۔ زیرا که این دو نظام در تمام تاریخ خود به رسیدن منزل مقصود و حصول نتائج مطلوبه که امن و خوشحالی

است یک مثال ہم پیش نہ کردند۔

نظام اشتراکیت وفطرتِ انسانی نظامِ اشتراکیت سراسر خلافِ عقل وضدّ فطرتِ انسانی است زیرا کہ درین نظام جذباتِ محض کارفرما است۔ این یک حقیقت است کہ انسان امرغیرفطری رابدون جبر وتشدد قبول نمی کند۔ اگر ازکشور ہای اشتراکیت پرست بقدر یک لحظہ جبر وسختی دور شود مردم آن ممالک این نظام راشکستہ والپس بنظام فطری خود عود می کنند ہٰذا این تحریک یک قہری وجبری تحریک است کہ عرصۂ کہ قلعۂ آن ویران شود این تحریک نیز پارہ پارہ می شود۔

اشتراکیت جنگی است بخلاف اختصاص فطری نظام اشتراکیت جبری است ونظام اختصاصی فطری یعنی تقاضائ فطرتِ انسانی ہمیں است کہ آزاد بودہ بطریقہ جائز برای خود کمائی کند، وآن دولت کمائی شدہ بعد ازادای حقوقِ ماکین در وقتِ زندگی بذات آن وبعد ازمردن بورثہ آن مخصوص باشد۔ این اختصاص در فطرت ہر انسان موجود است۔ وانسانی نیست کہ ازین جذبۂ اختصاص خالی باشد۔ مگر اشتراکیت ضدّ این اختصاص نطرتی است کہ چیز خاص را عام ومشترک قرار میدہد۔ بالکل این مانند آب است کہ آن نطرۃً سرد است لیکن آن را در آتش یا گرمی آفتاب نہادہ شود با لجبر وغیر فطری در آن گرمی پیدا می شود۔ پس تا وقتیکہ تسلّطِ آتش وگرمی آفتاب برقرار است آب بخلاف فطرتِ خود گرم می باشد مگر بعد از دور کردن آتش وحرارتِ آفتاب آب خود بخود بدون کدام سبب ظاہری سرد می شود۔ ہمچنان از فطرتِ عوام کمیونست ہرگاہ کہ تسلّط اشتراکیت ختم شود فوراً بجای اشتراکیت اختصاصیت می آید کہ عین فطرت انسانی است۔

جنگ بخلافِ آزادیِ شخصی | در فطرت انسانی این امر مرکوز است که در اکتساب رزق و اختیارات مالکانهٔ خود آزاد باشد مثل دیگر حیوانات بدیگران آلهٔ کار نباشد لکن نظام اشتراکی این جذبهٔ فطری را ختم می کند ما این قول لینن را نقل کرده ایم که حقیقتِ اشتراکیت این است که انسان در سابق بر حیوانات سواری می کرد الحال بر انسانان سواری کند. تمام اقوام عالم حق آزادی و خود اختیاری را تسلیم می کنند و برای حصول آزادی سیاسی در جنگ مصروف اند. لکن اگر با غلامیِ سیاسی غلامیِ شخصی نیز شامل شود یقیناً شرف انسانیت ختم می شود و انسان یک مشین می گردد برای کمائی ریاست که ازان اختیارات و حق فطری آن ختم می شود. اشتراکیت بخلافِ همین جذبهٔ فطری انسانی یک جنگ است۔
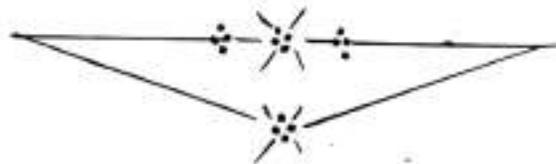
تنظیم تمدّن وابستہ بر حاجت باہمی است اشتراکیت جنگ است بخلاف آن

مقتضای فطری معاشرہ این است کہ درمیان افرادِ آن ارتباط و ہم آہنگی باشد از ہمین وجہ است کہ انسان را فطرۃً محتاجِ یک دیگر پیدا کردہ اند تا کہ تمدن و معاشرہ انسانی مربوط و مستحکم گردد۔ واین احتیاجِ فطری از دو طرف است، مالدار بعملِ مزدور محتاج است و مزدور بمالِ مالدار کہ آن اُجرت است۔ اگر این حاجت باہمی برقرار ماند افرادِ معاشرہ نیز مربوط و متفق می باشند لاکن اگر تمام کاروبار بدستِ حکومت و سرکار باشد ربطِ افراد با حکومت خواہد بود و ربط و تعلق بایک دیگر ختم میشود۔ دراین آیتِ قرآن مجید بطرف این حکمت اشارہ رفتہ است لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا

ترجمہ:۔ (تفاوت در رزق ازین سبب است کہ) یک دیگر را در دفع حوائج خود ہا فرمانبردار سازند۔

اشتراکیت ضد اخلاق فاضلہ انسانی است

علوِ مرتبہ انسانی وابستہ باخلاق فاضلہ آنست کہ بایک دیگر احسان کنند واز قربانی وہمدردی کار گیرند۔ رحمت و شفقت را مظاہرہ کنند۔ اگر تمام افراد کارندہ و مزدور حکومت شوند این اخلاق شریفانۂ فطری بالکل ختم می شود زیرا کہ درمساوات غیر فطری (اشتراکیت) ظہور آن اخلاق کریمانہ را کدام گنجائش نیست۔

اشتراکیت ضد تفاوت فطری انسانی است

خدای متعال انسان را دو قوت دادہ است برای حصولِ مال، یک قوۂ فکری کہ

بذریعۂ آن افراد تعلیم یافتہ مال کسب می کنند. دوم قوۂ جسمانی وعملی کہ مزدور ومزدکار وزمینیدار بذریعۂ آن رزق حاصل می کنند. تمام انسانان درین دو قوہ برابر نیستند بلکہ قوۂ فکری وعملی کسی زیادہ واز کسی کم تر است. لھذا نتائج آن دو کمال است نیز برابر نیست، چونکہ کسی زیادہ کمائی می کند وکسی کم. زیرا تفاوت درمیانِ اسباب حصول مال فطری است، پس دراثر وثمرات آن کہ کثرت وقلتِ مال باشد نیز فطری است. بنا برین مساواتِ مصنوعی اشتراکیت بالکل جنگ است درمقابلۂ تفاوتِ فطری.

اشتراکیت جنگ است درمقابلۂ توجہ الی اللہ

ہمچنان کہ درفطرت انسانی میلان وتوجہ بطرفِ غذاء جسمانی است مثل آب ونان، محبت ومیلان بطرفِ خدا کہ آن غذاء روحانی است نیز دروی موجود است، تاریخ انسانی ازاول تا آخر مظہر این جذبۂ فطری ومحبت خداوندی است. مگر اشتراکیت جنگ است درمقابلۂ ہمین خدای حقیقی ومسلط کردن چند خدای مصنوعی کہ حاملانِ کمیونزم باشند.

تنقید بر اصولِ اشتراکیت

اصل ۱ درشریعتِ اشتراکیت کارل مارکس را مثل یک پیغمبر مقدس می پندارند لہذا ما فلسفۂ افکار مارکس را از کتاب آن (سرمایہ) نقل کردہ بران تنقید مینمائیم، تا کہ بیاناتِ متضاد وافکارِ ژولیدۂ آن برناظرین واضح گردد. ہیگل مثل فلسفہ افلاطون افکار وتصورات رایک حقیقتِ عامل وموثر می پندارد، وکائناتِ فطری وتاریخ

انسانی و دیگر واقعاتِ عالم را تابعِ آن میدانند. مگر پیروِ هیگل کہ مارکس باشد تصور را
تابعِ خارج قرار میدہد. باوجودیکہ این ہر دو نظریہ در واقع کلیتہً غلط و بی بنیاد است
کہ از جذبات خالی نیست۔ زیراکہ در بعض مقامات تصویرِ ذہنی اصل و خارجی
تابعِ آن ہم باشد. چنانچہ یک مہندس نقشۂ یک عمارت را کہ قبلاً آن را ہیچ ندیدہ باشد
تصور می کند و مطابقِ آن صورت و نقشۂ ذہنی آن را تعمیر نمودہ بدرجۂ کمال میرساند
اکنون مجبوراً تسلیم باید کرد کہ این نقشہ کہ در خارج بوجود آمدہ تابعِ آن نقشۂ ذہنی و
دماغی است لہذا این خیالِ مارکس کہ در ہر جا صورتِ خارجی اصل است و تصویرِ ذہنی
تابعِ آن بالکل غلط است بلے در بعض حالات صورتِ خارجی اصل می باشد و ذہنی فرع
و تابعِ آن مثلاً ما یک گیاہ را برای یک مرض باربار استعمال کردیم، آن گیاہ در آن مرض
مفید ثابت شدہ آنرا دور کرد، پس ازین تجربۂ عملِ خارجی یک تصورِ قانونِ تعلیل
پیدا شد کہ فلان گیاہ علتِ ازالۂ فلان مرض است۔ این است حال تمام
تجربات مادی و سائنسی کہ اولاً اشیاء را در خارج تجربہ می کنند بعد ازان تصورِ یک
قانون پیدا می شود، مثلاً از آب باینطور برق پیدا میشود، و بخار باین طور پیدا کردہ
موتر و ماشین را بآن در حرکت آوردہ می شود. درین چیزہا اولاً تجربۂ خارجی می کنند و بعداً
تصورِ قانونِ تعلیل ازان پیدا می شود در تمام این صورتہا خارج اصل و تصور تابع
آن است۔ مزید برین این ہر دو فلسفیانِ مادہ پرست برین معترف اند کہ درمیانِ خارج
و تصور علاقۂ لازم و ملزوم است، لاکن باوجود این، مادہ و حرکاتِ آنرا ازلی می دانند و
تمام کائنات فطری را نتیجۂ حرکتِ مادہ خیال می کنند و می پندارند کہ نہ خدا را ضرورت ہست
(نعوذ باللہ) و نہ برای وجود حرکات ارادہ را حاجت ہست۔ مگر سوال اینست کہ خارج
را از تصورِ ذہنی چارۂ نیست بلکہ ضروری است خواہ قبلاً باشد یا بعداً. لہذا اگر مادہ

وحرکتِ آن را در ایجادِ عالم خارجی درمقام خدا نهاده شود وآن باتفاق فلاسفہ از علم وشعور وتصوّر خالی است ۔ پس تصویرِ ذہنی از کجا آمد ؟ این نیست مگر تناقض وتضادِ فکری است

اصل ۲ مارکس می گوید کہ از اسباب وعواملی کہ مذہب بوجود آمدہ تمام آن از اثر خوف وعجز است ۔ الحال انسان بر کائناتِ خارجی تایک اندازہ قدرت و تسلّط پیدا کردہ است لہٰذا آن خوف ودہشت ہیچ باقی نماندہ است تاکہ تکیۂ بہ مذہب را ضرورتی باشد ۔

تنقید این فلسفۂ مارکس سراسر غلط است بوجوہاتِ ذیل :-

(۱) مذہب از خوف پیدا می شود ، اگر این مقدّمہ مسلّم باشد اشتراکیت کہ یک مذہب معاشی است نیز از خوف پیدا شدہ است ۔

(۲) از قدرت وتسلّط انسان بر کائنات خارجی خوف زائل میشود (۱) اگر چنین باشد پس مذہبِ اشتراکیت چرا بوجود آمد ؟ چراکہ اشتراکیت نیز یک مذہب است چنانچہ ما درین کتاب ثابت کردہ ایم ۔ (۲) وقتی کہ انسان بر کائناتِ خارجی قدرت یافتہ است آیا خوف زائل شدہ است یاکہ بچندین گونہ خوف اضافہ شدہ است ؟ خصوصًا بعد از دریافت کردن ایتم (جوہر) لہٰذا دور شدنِ خوف بسببِ قدرت و تسلّط انسان بر کائنات بالکل غلط است ۔ (۳) علاوہ ازین بنیادِ مذہبِ صحیح بر توحیدِ خداوند تعالیٰ است اگر بقولِ مارکس درین دور ، تابعیت وپرستاری توحید را ضرورت نیست چونکہ خوف ختم شدہ است بواسطۂ قدرتِ انسان بر کائنات ازان پرسیدہ می شود کہ آیا بر خدا ہم قدرت وتسلّط انسان را حاصل شدہ است ؟ تاکہ از آن خوف کردہ نشود ویاکہ درین دَور رازِ قدرتِ خدا و وسعتِ آن منکشف

شده است که درین کائنات قوانین وضوابط حکیمانه پیدا کردهٔ اوست، زیرا که سائنس عبارت است از دریافت قوانین قدرتِ الٰهیه ۔ (۴) قبل از چهارده صدسال وقتیکه اسلام توحید باریتعالیٰ را در عالم شائع کرد و بے شمار معبودانِ باطل را از صفحهٔ ہستی دور نموده خوف را از آنها زائل کرد، آیا دران وقت انسان بر کائنات قدرت یافته بود؟ اگر گفته شود که نے، پس قدرتِ بر کائنات را سبب ازالهٔ خوف فهمیدن غلط ثابت می شود ۔ (۵) نیز ازلی شمردن ماده وحرکت آن که مذهب ماده پرستان است ثمرهٔ کدام خوف است؟ در متعلق مذاهب شرکیه گفته میشود که آنها از خوف غیر الله شرک اختیار کردند لاکن اسلام وقتیکه ملیونها انسان را از ظلمتِ شرک بیرون کرده صرف خوف خدا را در دل ایشان قائم کرد پس آنها ازالهٔ خوف را بذریعهٔ تبلیغ اسلام کردند یا بحصول اقتدار وتسلط بر کائنات؟

اصل ۳ مسئلهٔ اضداد که آنرا در اصطلاحِ جدید جدلیات نیز گویند مارکس می گوید که هر نظام زندگی، هر تصور، هر چیز مادی وهر وضع اقتصادی در درونِ خود یک ضد را پرورش می کند که در یک وقتِ خاص آن بظهور آمده با خودِ آن شئ متصادم میشود، واز ان تصادم یک نظام جدید ویک تصورِ دیگر ویک چیزِ مادیِ تازه ویک وضع اقتصادی نو بوجود می آید ۔ بالفاظ دیگر هر چیز از دو حقیقت متضاده و یا دو صفاتِ متناقضه تیار شده است، مثلاً، یک چیز سخت است که در بالای آن چیزی نهادن میشود و نرم نیز است که میخ دران میرود ۔ این فلسفهٔ اضداد از هیگل ماخوذ است ۔

تنقید ۱ این هر دو فلسفی مفهومِ اضداد را غلط فهمیده اند زیرا فرق

درمیانِ دو شئ چیز دیگر است و تضاد چیزی دیگر. درمیانِ هندسه و جبر کشتی فرق است
ولی تضاد نیست. یک فلسفی اطالوی که نامش کروس است آن نیز فلسفه نضاد
را تردید کرده است، چنانچه مذکور می نویسد که آن هردو (هیگل و مارکس) فرق درمیانِ
دو چیز را تضاد خیال کرده اند مگر این غلط است. درمیانِ مذهب و فن و فلسفه فرق
است مگر تضاد نیست. کدام تصورات را که ضدِ یک دیگر قرار داده میشود درحقیقت دو
فرعِ یک اصل و مکمّلِ یک دیگر اند. دوّم اینکه هر نظام زندگی ضدِ خود را پرورش
می کند که در یک وقتِ مقرّر ظاهر شده با آن متصادم می شود و ازان یک نظام
جدید نمودار می شود. اصولاً دراین یک غلطی این است که اگر پیدائش نظام جدید نتیجه
فطری تصادم اضداد باشد پس نظام اشتراکیت را می بایست که مطابق مسئله
اضداد خود بخود پیدا می شد و تباهی ملیونها افرادِ انسانی و این قدر جدّ و جهد
را برای آن چه ضرورت بود؟ چرا انتظارِ آن وقتِ خاص کرده نشد که دران خود بخود
از روی مسئلهٔ اضداد نظام اشتراکیت با امن و امان درمعرضِ وجود می آمد؟ هرگاه
که حسب اصول مسئله اضداد آن از وقت مقرر خود پیش بوجود نمی توانست آمد؟
اگر یک طفل از شکم مادر در وقت خاص پیدا شدنی است، پس برای پیدائش
آن چه ضرورتِ هنگامه آرائی است؟ - دوّم غلطی اینکه اگر نظریهٔ مارکس صحیح
باشد پس اشتراکیت نیز مثل نظام های دیگر ضدِ خود را پرورش می کند که
در مستقبل از تصادم اضداد یک نظام خلاف اشتراکیت پیدا خواهد شد -
ازین ثابت شد که مثل نظام های دیگر از روی قانون تصادم اضداد نظام اشتراکیت
نیز کدام نظام مستقل نیست، بلکه این نیز ختم خواهد شد. غلطی سوم اینکه
هرگاه که هر نظام، هر تصور و هر چیز مادی نتیجه فطری قانون اضداد باشند

پس سعی و عمل و جد و جهد انسانی همه گی محض لغو و بی کار باید بود. ازین هر سه غلطی معلوم شد که مارکس درین نظریه فریفتهٔ تضاد شده است و در راههای متضاد گامزن و روان است چهارم اینکه گفتهٔ این دو فلسفی که هر شئ مادی ضد خود در اندرون پرورش می کند بالکل غلط است، زیرا که از روی فلسفه هر شئ مادی جوهر و قائم بالذات میباشد و در اشیاء جوهری تضاد ناممکن است چونکه تضاد در اوصاف و اشیاء عرضی میباشد. مثلاً سیاهی ضد سفیدی است که هر دو بیک وقت در یک محل قائم نمی توانند شد، لیکن قیام اشیای مادی و جوهری با چیز های دیگر نیست بلکه بذات خود قائم اند که در این هیچ تضاد نیست. پنجم اینکه برای سختی و نرمی این مثال پیش کرده اند که در چوب هر دو جمع شده اند، این بالکل غلط است. یکی ازین سبب که اگر آن هر دو ضد می بودند در یک محل جمع شدن دو ضد هرگز ممکن نیست مثل سردی و گرمی. دوم ازینکه چوب نه مثل آهن بسیار سخت است و نه مثل آب بسیار نرم، بلکه از چیز های سخت یک متوسط است (دراصل) چیز های سخت سه قسم اند. اعلیٰ که دران زدن میخ را گنجائش نباشد و اگر زده شود می شکسته باشد و نه بذریعهٔ آتش نرم شود مثل سنگ، دوم ادنیٰ که دران میخ را زدن میتوان مگر به مشقت و تکلیف و بذریعهٔ آتش نیز نرم می شده باشد مثل آهن. سوم آنکه درمیانه باشد که میخ دران بآسانی می رفته باشد و آن چوب است. لهذا تصور و خیال نرمی درین غلط است، بلکه آن یک قسم از اشیاء سخت است. (پس معلوم شد که تمام این بیانات متضاده اند.

اصل ۱۲ مارکس می گوید که ماده ازلی است که وجود آن با دراک و شعور ما موقوف نیست، و تمام مظاهر کائنات از اثر حرکت ماده بوجود آمده اند.

تنقید | این نیز سفسطه و غلط است از وجوہاتِ ذیل :-

(۱) درین تضاد ہست زیرا کہ مذہبِ اشتراکیان کہ انکارِ خدا است مبنی برین اصول است کہ خدا از ادراک وشعور ما بیرون واز دائرۂ تجربہ ومشاہدہ خارج است (لہٰذا ما بآن قائل نیستیم) پس وقتیکہ مادہ نیز از دائرہ ادراک وشعور بیرون است، پس آن راچہ گونہ تسلیم کردہ شود۔ اگر (از طرف ایشان) گفتہ شود کہ ما از آثارِ مادہ استدلال کردیم بوجودِ آن، جوابش اینکہ آیا از آثار قدرتِ الٰہی ہمین استدلال را بوجودِ خدائے متعال کردہ نہ میشود؟

(۲) دوم اینکہ منسوب کردن کائناتِ عالم بطرفِ مادہ وحرکتِ آن، نہ بطرفِ خداوندِ متعال ازین سبب نامعقول است کہ در کائناتِ حیات نیز موجود است، چنانچہ در انسان وغیرہ دیدہ میشود ومادہ بالاتفاق از زندگی وحیات خالی است۔ مثبت از منفی وزندہ از مادۂ بے جان چطور بوجود میتواند آمد؟ ہرگاہ کہ مثبت از مثبت پیدا میشود وبس۔ مثلاً در زغال وچوب کہ آتش موجود است لہٰذا ازین دو آتش بوجود می تواند آمد مگر در خاکستر کہ آتش نیست لہٰذا ازان ہرگز آتش بظہور نمی آید۔ ازین سبب منسوب کردنِ زندگی واشیاءِ زندہ بطرفِ مادہ خلافِ عقل است۔ معقول نیست کہ عالَم را بطرف ذاتِ زندہ وپاینده الحیّ ربّ العالمین منسوب کردہ شود۔ وقتیکہ شما چیزِ مردہ را مقام ومرتبۂ زندہ می دہید پس از تسلیم کردنِ خدای زندہ چرا گریز می کنید؟

(۳) سوم اینکہ نظامِ کائنات پُر از حکمت است، وبہ بسیار قوانینِ حکیمانہ مشتمل است کہ وقتاً فوقتاً بذریعۂ تجربات سائنسی ما آن را معلوم می کنیم۔ آیا نسبت کردنِ چنین نظام بطرفِ خدای علیم وحکیم معقول است ویا کہ بطرفِ مادۂ مردہ وبے جان کہ از علم وحکمت خالی واز شعور کلی محروم است؟

(۴) چہارم اینکہ در عالم یک ترتیب معقول یافتہ می شود کہ ہیچ چیز ازان خالی از حکمت نیست، نعمات

اعضاء انسانی بایک دیگر مرتب و مربوط اند کہ اگر دران ترتیب یک سر موی فرق بیاید فی الحال انسان بیمار شدہ زندگی آن را خطرہ لاحق می شود۔ ہمچنان در حیوانات و نباتات نیز ترتیب موجود است۔ و این ترتیب در بیالوجی و کمیا واضح کردہ شدہ است۔ ستارہ گان و سیارگان نیز در میان خویش ترتیب می دارند۔ این ترتیب بدون علم و حکمت اتفاقاً پیدا نہ شدہ است۔ فلاسفہ جدید اتفاق دارند کہ اگر یک کاغذ را باندازۂ برابر دہ قطعہ کردہ شود و بہ قطعۂ اول عدد یک و بدوم عدد دو و ہمچنین ترتیب وار تا دہ دران قطعات ہندسہ نوشتہ شود و در خریطۂ انداختہ بدستِ یک کور دادہ شود کہ تو بدون امداد کسی این قطعات را از یک تا دہ بترتیب بیرون کن، تا قیامت اگر کوشش کند نخواہد توانست کہ با ترتیب آنہا را بیرون کند۔ پس این ترتیب عظیم کائنات از یک مادۂ نابینا و خالی از علم اتفاقاً چگونہ بہ وجود توانست آمد؟

ہمین ترتیب را قرآن کریم باین الفاظ بیان کردہ است :۔

صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِیْٓ اَتْقَنَ کُلَّ شَیْءٍ ؕ

ترجمہ : کائنات کاریگری آن خدائی است کہ در ہر چیز ترتیب محکم نہادہ است۔ ازین جہت ڈیلو ٹارک ریزک نیوٹن می گوید کہ ترتیب موجودۂ عام بدون یک ذات علیم و قدیر ہرگز ممکن نیست۔ ہربرٹ می گوید کہ بالضرور از انسان بالاتر یک قوۂ ازلی و ابدی و صاحب علم و حکمت موجود است فیمل فلاریان می گوید کہ تمام فلاسفہ از ادراکِ این مسئلہ عاجز اند کہ وجود چطور آمدہ و بچطور ترقی کرد۔ لہذا ایشان باقرار ذات خالق مجبور اند۔ نوتل در انسائیکلوپیڈیا می نویسد کہ علم بہ ہستی واجب تعالیٰ واضح و بدیہی است۔

مہ کتابی حوالہ کہ جملہ علوم و فنون دران درج باشد (۲) قاموس العلوم۔

(۵) غلطی پنجم اینکہ اشیاء مادی خود بخود کدام شکل و صورتِ خاص اختیار نمیتوانند کرد تاکہ یک شخص عالم و ماہر دران تصرف نکند۔

مصنوعاتِ جدیدۂ سائینس اشکال مختلفۂ مادہ اند. آیا این اشکال خود بخود در معرضِ وجود آمدہ اند و یاکہ از فعل و عمل ماہرینِ فن؟ ہمچنان برای بوجود آمدن مصنوعِ عظیم کہ کائنات است یک ذاتِ عالم و ماہر ضرورت است کہ آن خدای متعال است.

(۶) غلطی ششم اینکہ نیافتن خدا در دائرہ مشاہدات و تجربات دلیل بر نابودنِ آن میگردد ندانستن چیزی نیست و دانستن نابودی آن چیزِ دیگر (از ندانستن چیزی نابودی آن لازم نمی آید) خودِ مادہ کہ از روی تحقیق جدید عبارت است از ذراتِ برقی نہ آنرا می شناسیم و نہ خواصِ آن را

ہمچنین حیات و زندگی و صفات باطنی روح را بمشاہدہ و تجربہ معلوم کردن نمیتوانیم لیکن باز ہم بوجودِ آنہا اقرار می کنیم۔

(۷) غلطی ہفتم اینکہ مادہ در تمام کمالاتِ خود از انسان پست تر است، و انسان اشرف المخلوقات است، پس چرا نسبت خلقِ کائنات بطرف یک چیزِ کمینہ شود و بطرفِ انسان اشرف المخلوقات کردہ نشود۔

(۸) غلطی ہشتم اینکہ انسان آخری مخلوق ترقی یافتہ است، پس برای ترقی و ارتقاءِ ذہنی و فکری آن چنین ہستی می باید کہ نمونۂ ترقی خیالات بلند آن بتواند شد۔ چنانچہ ہمیشہ ناقصان کاملان را دیدہ آنان را نمونہ و مشعل راہِ خود قرار می دہند، و در پیدا کردنِ صفاتِ آنہا و حصولِ مشابہت بآن ہا می کوشند۔ چنین ہستی ذاتِ خداوندی می تواند شد نہ کہ مادۂ بے جان و بے علم۔

(۹) غلطی نہم اینکہ برای اصلاح و درستی نوعِ انسان یقین کردن بچنان ذات ضروری

است کہ در کمال و قدرت و عدل و حکمت و جلال خود بے نظیر باشد، تا کہ عظمت و حکومت آن ذات در باطن جاگیر شدہ انسان را از بدی منع سازد و بطرف نیکی ترغیب بدہد۔

(۱۰) غلطی دہم اینکہ در دنیا تعداد مردم ضعیف و کمزور زیادہ است کہ مردمان غالب قوی و با اقتدار بایشان ظلم می کنند در عالم اسباب برائ اعتماد و آرام دل شکستہ ایشان ہیچ متکائی نیست کہ ازان یاس و نا امیدی آنہا در توقع و امید تبدیل شود، سامان قوت و اطمینان برائ دلہائ ایشان مہیا گردد۔ این ضرورت فطری محض بہ یقین کردن بذات قادر مطلق و علیم و خبیر پورہ می شود نہ از تسلیم کردن مادہ مردہ و عاجز۔ لہذا ضرورت خدا از روئ عقل و فلسفہ و فطرت و اصلاح و ارتقاء نیز ثابت شد۔

انکار وحی و صداقتہائ ابدی

اصل (۵) مارکس می گوید ہیچ صداقت ابدی نیست، بلکہ تابع حالات است ہرگاہ کہ حالات تبدیل شود صداقت نیز تبدیل می شود۔ لہذا ہیچ صداقت صداقت دائمی نیست۔ احوال نتیجۂ حرکت مادہ اند کہ آن انقلاب و تغیر پذیر است پس صداقت نیز تغیر پذیر است۔ در متعلق وحی میگوید کہ بجز قوتہائ اندرونی و داخلی انسان دیگر چیزی ذریعۂ علم نہ می تواند شد، لہذا افسانۂ وحی غلط است۔

تنقید اگر ہیچ صداقت ابدی نباشد پس صداقت اشتراکیت، و صداقت مادہ و حرکت آن نیز ابدی نیست، وقتیکہ احوال تبدیل شود این ہر دو صداقت نیز تبدیل می شوند، اگر این ختم نہ شود تضاد و تناقض لازم می آید۔ آیا قبح ظلم و حسن انصاف ابدی نیست، و درین عرصہ دراز باوجود تبدیلی احوال حسن و قبح آن ہر دو چرا تبدیل نشد؟ حقیقت این است کہ انکار صداقت ہائ ابدی کدام نظریۂ صحیح و معقول نیست

بلکہ این نتیجۂ لازمی مادیت است ہرگاہ مادہ پرستان این نظریہ را قائم کردند کہ کائنات فطری و واقعات تاریخ انسانی نتائج ضروریہ حرکتِ مادہ اند و تمام کامیابی ہای بشری درمقاصد مادی منحصر است، ازین خیال خود بخود انکارِ ضابطہ اخلاق و صداقتہائی ابدی بطورِ نتیجۂ لازم می آید تاکہ در راہِ حصول فوائدِ مادی کدام بندش باقی نماند۔ انکار وحی این است کہ در دل و دماغ انسان الفاظ و مطالب از طرفِ روحِ مطلق یعنی خالق کائنات القاء شود، دلائل ثبوتِ خدا قبلاً بیان شدہ است، پس القاء کردن علمی از علوم را در دل و دماغ یک ذاتِ منتخب شدہ از طرف خدا وحی گویند کہ آن بوجوہاتِ ذیل صحیح است۔ (۱) برای بسیار از حیوانات مثل مورچہ، زنبورِ عسل و عنکبوت تحقیقاتِ جدید چنین علوم ثابت کردہ است کہ ازان انسان حیران میماند، فی الحال وقتِ تفصیل آن علوم نیست۔ آیا آن حیوانات آن علوم را بطریقۂ مروجہ حاصل کردہ اند؟ ظاہر است کہ چنین نیست زیرا کہ ایشان نہ در مدرسہ شمولیت اختیار کردہ اند و نہ کتابی خواندہ اند و نہ از استادی استفادہ کردہ اند، پس معلوم شد کہ علوم آنہا بطریقِ غیر معروف یعنی الہام ربانی حاصل شدہ است وَاَوْحٰی ربک الی النحلِ انِ اتخذی من الجبال بُیُوتًا (النحل) یعنی ما بطریقۂ الہام زنبور عسل را فہمانیدیم کہ تو با این طرز خاص در کوہ ہا برائی انداختن عسل آشیانہ ساز۔ ہرگاہ کہ در حیوانات بذرائع خارجی علوم موجود است آیا در افراد مخصوص انسانان انبیاء علیہم السلام اند قوت خارجی کہ ذات اللہ رب العلمین است بذریعۂ وحی علوم را منتقل و القاء نمی تواند کرد؟

(۲) وجہ دوم اینکہ مصنوعاتِ جدید نیز نتیجۂ الہام الٰہی اند، مثلاً از ہمہ قبل موجد یکہ ساختنِ مشین طیارہ را خواست در حالیکہ آن مشین تیار نشدہ بود و نقشۂ صحیح آن از دائرۂ تجربات و مشاہدات خارج بود، یقیناً ذہن خود را بطرف نقشۂ آن متوجہ کردہ باشد۔

مگر کار توجہ صرف طلبِ فکر و متوجہ نمودنِ ذہن است. امّا نقشۂ صحیح را دفعۃً یا بعد از تجربہ در ذہن خود یافتن این صرف بذریعۂ الہام ربانی می شود۔ قرآن مجید ہمین را بیان کردہ می فرماید كُلًّا نُّمِدُّ هٰۤؤُلَآءِ وَهٰۤؤُلَآءِ مِنْ عَطَآءِ رَبِّكَ ۚ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُوْرًا ۝ مسلمان وغیر مسلمان ہر چیزی را کہ طلب کنند، ما ایشان را امداد می کنیم و امداد پروردگار تو از کسی بند نیست، این امداد آن الہام الٰہی است کہ بذریعۂ آن نقشۂ آن چیز کہ برای آن می کوشید در دماغ آن انداختہ می شود۔

(۳) بذریعۂ فیتہ انسان در یک آلۂ بیجان الفاظ و تقریر یک شخص را منتقل نمودہ محفوظ کردن می تواند، پس آیا بر خالقِ کائنات این مشکل است کہ الفاظ وحی مثلاً قرآن مجید را در ذہن یک رسول برگزیدہ نہ بذریعۂ یک آلۂ بیجان بلکہ ذریعہ یک ذی روح و قوتِ ملکی منتقل کند؟

غلطیہای بنیادی افکارِ دورِ حاضر

از ہمہ پیش ما را درین غور کردن لازم است کہ در نظریاتِ دورِ حاضر غلطی ہست یا نہ؟ برای معلوم کردنِ غلطی نظریاتِ دورِ حاضر را تقسیم باید کرد

(۱) نظریاتِ مادی خالص۔

(۲) نظریاتِ متعلقہ بانسان، خواہ تمدّنی باشد یا معاشی و یا عمرانی۔

(۳) ماوراء المادیات.

در مسائل علمی و احکام و خصوصیات این نظریہ فرق بسیار است۔ عقلیتِ دورِ حاضر از ہر سہ بحث نمودہ در متعلق آنہا نظریۂ قائم کردہ است۔ درین شک نیست کہ این سہ چیز را با زندگی انسان ربط و تعلقِ بسیار است، عقل ازین ہا برین سبب بحث می کند کہ دی را چنان حقائق معلوم شود کہ ازان انسان در مقصد حقیقی خود

کامیاب شود. چونکه حرکتِ فکری عقل برای همین مقصد آغاز می شود.

از ۱۹۰۰م نوزدهم صدی گرفته تا اکنون (۱۹۶۷ء) تقریباً یکصدو پنجاه سال شده است که انسان در تحقیقات و کاوش های عقل مصروف است، اگر آن درین مدت مقصدِ زندگی خود را یافته است بی شک که کوششهای فکری و فلسفی و سائنسی آن قابلِ تحسین اند و عقل و فکر آن در رفتن براهِ راست و رسیدن بمنزلِ مقصود دلیل صحیح است و اگر مقصدِ زندگی را حاصل کردن نتوانست۔ یقیناً ما فیصله خواهیم کرد که عقل انسانی نمایندهٔ راهِ صحیح نبوده است بلکه دران غلطی واقع می شود برای این ما را ضروری است که از همه پیش آن مقصد را متعین کنیم که حرکاتِ عقلی از برای آن آغاز میشود، باز آن قوتهای عملی را که با عقل در نظر بایش اتفاق میکنند.

مقصد جستجوی عقلی و عملی

مقصدِ تمام حرکاتِ فکری و عملی انسان صرف آرام و اطمینان است نه تودهٔ نقره و طلا، و نه موترهای قیمتی، و نه عمارات بلند سر بفلک. و نه سامانِ تعیش و یا عهدهٔ بزرگ سرکاری. تصدیق این امر ازین میتوان کرد که بعض اوقات تمام این چیزهای اطمینانی مهیا می باشد مگر نام و نشان آرام و اطمینان بدست نه میآید۔ اگر یقین ندارید از صدر جانسن (سابق رئیس جمهور امریکا) و از اندرا گاندی (سابق رئیس جمهو بهارت) پرسان کنید که آیا شما را برابر یک غریب ترین آرام و اطمینان حاصل است؟ پریشانی هر دو از پریشانی مردمانِ غریب و اشخاصِ تنگدست بچندین حصه زیاده است همچنان از کوئی دران اروپا و امریکا بپرسید که شما را آرام و اطمینان حاصل است؟ جوابِ این خواهد بود که نه ۔ شاید شما در اخبارات خوانده باشید

کہ بسیار صاحب کرورہا وارب ہا روپیہ در اروپا وامریکا پریشانی دماغی را تاب نیاوردہ وخودکشی کردند۔ واین تحریر را بعد از مردن (بطور عبرت) گزاشتند کہ ما ازین دنیائے بے سکون وآرام رخصت می شویم اگر تگ ودو عقلی وعملی عقل مندان دورِ جدید راہ صحیح می بود البتہ قدری سکون وآرام حاصل می شد مگر بعکس این کدام پریشانی کہ انسان را در دورِ جدید لاحق شدہ است نظیرِ آن در تاریخِ انسانی یافتہ نمی شود وآن روز بروز در زیادتی است خصوصاً دورِ ایٹمی وخطرۂ ہائیڈروجنی پریشانی عالم گیر برپا کردہ است۔ آیا این ہمان منزل مقصود بود کہ برائی آن یک نیم صد یا دو صد سال مساعی را بروی کار آوردہ شدہ ؟

انقلاب

برہان ساطع بر نایابی مقصدِ زندگی لفظ انقلاب است کہ معنایش چیپ گشتن است۔ ہر نظامِ زندگی ونظامِ مملکت ونظامِ معیشت کہ درین عصر بعد از جد وجہد فکری قائم میشود، بعد ازان نعرۂ انقلاب بلند میشود۔ مقصد واضح ازین نعرہ این است کہ عوام ونعرہ زنندگانِ انقلاب از نظامِ حاضر مطمئن نیستند بلکہ ازین را سرنگون کردن می خواھند۔ گویا کہ بذریعۂ نعرۂ انقلاب اظہارِ بے اطمینانی خود را می کنند۔ ازہمین وجہ است کہ اقبال مرحوم درضمن مکالمۂ خیالی با خدا کہ خدا آنرا گفت آیا این دنیائے جدید بتوی زیبد ؟ گفت نے، از طرفِ خدا جواب آمد کہ ویرانش کن۔ این بیت را گفتہ است :-

گفتا کہ جہانِ ما آیا بتوی سازد
گفتم کہ نہ می سازد گفتند کہ برہم زدن

مثالِ بے اطمینانی

پریشانی عالم ازین معلوم می شود کہ مساعی فکری وعملی دورِ حاضر زندگی را با مقصدِ آن ہمکنار نہ کردہ است ونا حالِ زندگی مرکز طبعی وفکری خود را نیافتہ است۔ اضطراب

قلاب و پریشانی عبارت است از حرکتِ باطنی انسان، راحت و اطمینان نام سکونِ حقیقی آن است و ہمین است مقصدِ حیات و راحتِ گمشدۂ انسان مثلاً آب تا وقتیکہ در جای بلند باشد در اضطراب و حرکت است و اگر از آن جا بطرفِ بلندی دیگر منتقل کردہ شود باز ہم تحرک و اضطراب آن ختم نمی شود تا آنکہ بیک مقام نشیب رسیدہ مرکزِ فطری و طبعی خود را نیابد۔ ہمین است حاصل زندگی مادرین وقت کہ عقل گاہی آن را بیک جہان و گاہی بدیگر جہان منتقل می کند و گاہی بجانب سوم نیز می برد سبب اصلی این پریشانی و بے اطمینانی قطع تعلق از خالق کائنات، و ربط و وابستگی بمادہ و مادیات است. مادہ زوال پذیر و مرکزِ غیر فطری روح است. مرکزِ فطری روح انسانی خالق کائنات است۔ چونکہ روح را از مرکزِ فطری آن منقطع ساختہ با مرکزِ غیر فطری وابستہ کردہ شد پس لازماً درحصۂ آن اضطرابِ دائمی و پریشانی ہمیشہ قرار یافت۔ ترقی مادی چقدر کہ ببامِ عروج برسد لیکن اضطراب را باز ہم دور کردن نمیتواند۔ این حقیقت را قرآن مجید درین الفاظ بیان کردہ است۔

اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ ۝ خوب بشنوید کہ از یادِ خدا و تعلقِ با آن انسان را اطمینان حاصل می شود و بس۔ بقولِ اکبر الہ آبادی ؎

دو ہی چیزیں ہیں بس محافظ دل کی	عقبیٰ کا تصور اور اللہ کی یاد!
دنیائے دنی کی ہوس جانے دو	گلشن ہو اگر تو خار و خس جانے دو
مالک کے بغیر گھر کی رونق نہیں کچھ	اللہ کو اپنے دل میں بس جانے دو

ترجمہ:۔ (۱) فقط دو چیز نگہبانِ دل می تواند شد یکی تصورو فکر آخرت دوم یادِ خدا۔

(۲) ہوس دنیائے دون را بگذارہ خواہ گلشن باشد یا خار و خس ہمہ را ترک کن.

(۳) خانہ بدون مالک ہیچ زیب ندارد، فقط خدا را در دلِ خود جای بدہ.

مگر حالِ تہذیب جدید این است ؎

بھولتا جاتا ہے یورپ آسمانی باپ کو
بس خدا سمجھا ہے اس نے برق کو اور بھاپ کو

ترجمہ:- اروپا فراموش کردہ است پدرِ آسمانی را (خدارا) برق وبخار را خدا فہمیدہ است وبس۔

آیا ہمین است روشن ضمیریِ تہذیب کشور ہای غربی کہ انسان خدارا فراموش کردہ در ماسوائی آن محو شود؟

مادّیات

بنیادِ مادیات مادہ است، لہذا تا مادہ معلوم نشود د متعلقِ مادیات ہیچ فیصلہ نمیتوان کرد۔ راجع بمادہ از ہزا سال تحقیقاتِ ذہنی وفکری فلاسفہ جاری است، لاکن در تمامِ آن نظریاتِ اخ شدید یافتہ می شود۔

مادہ در نظرِ فلاسفۂ قدیم

آن تحقیق ومطالعہ کہ حکماءِ قدیمِ یونان در متعلق حقیقتِ مادۂ عالم کردہ اند، در کتاب ملل ونحل شہرستانی موجود است۔

(۱) رائی فیثا لیس این است کہ تخلیقِ کائنات از عدم ممکن نیست، لہذا وجودِ مادہ ضروری است ومادۂ کائنات آب است۔

(۲) رائی انکسمندر این است کہ مادۂ کائنات را شکل مخصوص نیست کہ تعیّن آن ممکن باشد۔

(۳) رائی انکیمنس این است کہ مادہ عالم ہوا است۔

(۴) رائی فیثاغورث این است کہ مادۂ کائنات خلا است کہ ہیچ چیز ازان خالی نیست. چنانکہ تمام اعداد از تکرار یک بوجود میآید ہمچنان خدای

واحد اصل کائنات است۔

(۵) اکزنوفس راخیال است کہ مادۂ کائنات واحد است۔

(۶) رائ ارمیندس این است کہ عدد مادہ نیست بلکہ مجموعۂ آب وہوا مادہ است۔

(۷) رای ملیسوس این است کہ مادہ ذاتیست کہ زندہ و عاقل و ازلی باشد۔

(۸) ہرقلیط خیال دارد کہ مادۂ کائنات آتش است کہ اولاً بہ ہوا منقلب شد وبعداً آب گشت۔

(۹) امپدوقلس می گوید کہ مادۂ عالم عناصرِ اربعہ است۔

(۱) باد۔ (۲) خاک۔ (۳) آب۔ (۴) آتش۔

درین ہا قوتِ محبّت برای انضمام و قوّت نفرت برای تفریق موجود است۔

(۱۰) دیموقراطیس می گوید کہ مادۂ عالم ذرّاتِ سخت است کہ از وجہ ضرورت خود بخود حرکت می کنند

(۱۱) انکساغورس می گوید کہ مادۂ عالم ذرّاتِ متحرکہ اند کہ خدای علیم و حکیم آنہا را حرکت میدہد۔

(۱۲) رائ پروتاغورس کہ از جملۂ سوفسطائیہ است این است کہ کسی را علم بہ مادہ ویا چیزِ دیگر نیست و نہ علم ممکن است زیرا کہ عقل و حس ذرائع صحیح علم نہ میتواند شد چونکہ حالات مردم درین ہر دو مختلف است بلکہ رائ غورجیاس فلسفی این است کہ معرفت ہر چیز بذریعۂ عقل و حس محال است۔

(۱۳) رائ سقراط این است کہ علم بہ مادہ واشیاء دیگر بذریعۂ عقل ممکن است مگر بذریعۂ حس ممکن نیست۔

(۱۴) افلاطون کہ شاگرد سقراط است می گوید کہ مادۂ عالم حقائق مثالی وحقائق تصوری است

مگر افلاطون وشاگردش ارسطو کہ بوجود خدا قائل اند می گویند کہ مادہ بجز خدا در دیگر موجود متشکل نہ میتوانند شد۔ این چہار دہ اقوال فلاسفہ قدیم است کہ بما معلوم بود خدا میداند چندین اقوال دیگر است کہ ما را معلوم نیست

مادہ در نظر فلاسفہ جدید

چونکہ تحقیقاتِ فلاسفہ جدید اروپا وامریکا را استقراری نیست بلکہ دران انقلاب وتبدیلی روزمرہ واقع میشود، وتحقیق جدید قدیم را رد می کند لہذا در فکرِ جدید مندرجہ ذیل تبدیلی آمدہ است.

(۱) اول این نظریہ بود کہ مادہ نام عناصر است.

(۲) دوم اینکہ مادہ نام است اجزاء ایٹمی را (اجزاء لا تتجزی)

(۳) مادہ نام است اجزاء برقی را۔

تا الحال فلسفہ جدید باین مرتبہ رسیدہ است لاکن تحقیق بعض فلاسفہ جدید این است کہ بالاخیر برقیت ختم شدہ یک نور محض باقی میماند۔

تمام این خرابی ازان جذبہ وتخیل غلط پیدا شدہ است کہ از عدم ونیستی چیزی در وجود نہ میتواند آمد۔ مگر این خیال بالکل غلط است کہ از نیست ہست یعنی از عدم وجود پیدا نہ میتواند شد۔

از نیستی ہست شدن

از نقطہ نظر اسلامی کائنات عالم از ہستی ووجود ہست شدہ است یعنی از مادہ عالم (بقدرتِ خالق کائنات) گویا کہ واقعہ وجود از عدم وہستی از نیستی قبل از عالم موجود صرف یک مرتبہ بوقوع آمد۔ بعد ازان چقدر مخلوقات کہ بوجود آمدہ است ہمگی از ہستی ہست شدہ اند۔

لہذا فلاسفۂ قدیم با جدید کہ بازلیتِ مادہ قائل اند دلیل ایشان بجز این نیست کہ اگر مادہ ازلی نباشد پس مخلوق خواہد بود واین ظاہر است کہ اجسامِ مادی از مادہ پیدا شدہ اند، مگر مادہ شاید کہ از عدم پیدا شدہ باشد، حالانکہ چیزی در مشاہدہ نمی آید کہ آن از نیستی ہست شدہ باشد۔

(۱) این یک مغالطہ محض است کہ یک واقعہ کہ قبل از وجودِ مشاہدہ ومشاہدہ کنندگان صرف یک مرتبہ بوجود آمدہ باشد ہر واقعہ را کہ بوقتِ اختصاص باشد آن در وقتِ دیگر چطور بوجود آمدن می تواند۔ یک شخص کہ عالم کلان مذہبِ ہند بودہ و باین خیال قائل بود کہ ہیچ چیز از نیستی ہست نمیتواند شد ور زمرا نشان بدہ۔ در جوابش گفتم کہ این سوال تو چنان می ماند کہ شخصی گوید بغداد در دنیا وجود ندارد فقط مرا در ہندوستان بغداد را نشان بدہ بعد از ان تسلیم می کنیم کہ بلے بغداد ہست۔

جواب این شخص این است کہ مرا بہ بغداد ببر بغداد را بتو نشان خواہم داد در دہلی بغداد را چطور نشان دہم ما وجودِ بغداد را تسلیم داریم مگر در مقامِ اصلی خویش شما وجودِ بغداد را در دہلی نہ ما دعوی کردہ ایم و نہ مشاہدۂ آن را طلب۔ چنانچہ مشاہدۂ از اختلافِ مکان تبدیل می شود ہمچنان از اختلافِ زمان نیز مشاہدہ تبدیل میشود اگر کسی گوید کہ جنگِ دارا و سکندر ناممکن است ورنہ در ہمین زمانہ مرا نشان بدہ۔ جوابش این است کہ کدام واقعہ کہ در وقت و زمانہ مخصوص بوجود آمدہ است مرا بہ ہمان زمانہ برسان، یقیناً برائی تو آن را مشاہدہ میکنانم ہمچنان وقتیکہ قبل از نظام موجودۂ عالم مادہ از عدم بوجود آمد و از نیستی ہست شد، مارا بآن وقت برسانید شما را نشان میدہیم کہ از عدم بوجودِ آمدن باین طور است ہمین است حقیقت این مسئلہ مشکل کہ بنیادِ فلسفۂ جدید بران استوار است۔

(۲) وجہ دوم اینکہ خودِ انسان چونکہ بغیر مادہ چیزی را پیدا کردن نمیتواند،

لہذا این خیال قائم کردہ شد کہ خدا ہم نمیتواند۔ (گویا کہ) درین نظریہ قدرت خدا را باقدرت انسان قیاس کردہ شد۔ این ہم بالکل غلط است، زیرا کہ ما را با خدا ہیچ نسبتی نیست ونہ در چیزی باخدا شرکت داریم چونکہ او خالق است وما مخلوق در مخلوق ہم قیاس قدرتِ یک مخلوق بقدرتِ مخلوق دیگر درست نیست فیل و مورچہ ہر دو مخلوق و در حیوانیت شریک اند، مگر قدرتِ فیل را بقدرتِ مورچہ قیاس کردن نمیتوانیم کہ مورچہ بیست من را برداشتن نمیتواند لہذا فیل ہم نمی تواند۔ اگر شخصی چنین قیاس کند (یقیناً) غلطی بزرگ را مرتکب می شود کار را کہ مورچہ کردن نمیتواند فیل آن را بخوبی کردن میتواند۔ لہذا اگر ما این کار را کہ از نیستی ہست کردن باشد، نمیتوانیم خالق کائنات یقیناً و بلاشبہ آن را میتواند کرد چونکہ او قادرِ مطلق است۔

(۳) مطابق قواعد سائنس عقیدۂ ازلی بودن مادہ از استقراء و تجربہ ثابت کردہ شدہ است، و استقراء دران وقت دلیل میتواند شد کہ تام باشد یعنی تمام افراد موجودۂ ممکنہ را تفحّص نمودہ حکم کلی استنباط کردہ شود) (یک مثال تصاویر سینما را بگیرید) کہ تا بسیار وقت تصاویر سینما متحرک نظر می آمد مگر سخن نہ می کردہ، استقراء آن وقت این بود کہ تصاویر سینما کلام کردن نہ میتواند، لاکن در مابعد وقتیکہ از آن تصاویر گفتار نیز بسماع آمد استقراء سابقہ باطل شد، چونکہ این واقعۂ جدید از استقراء و تجربہ مردمان سابق خارج بود۔ این ممکن است کہ یک واقعہ چنین باشد کہ باوجود خارج بودنش از استقراء و تجربۂ انسان، مثل دو ضرب دو حاصل چہار صحیح و یقینی باشد، وآن واقعہ از نیستی ہست شدن است ہمچنان تمام عجائبات سائنس از تجربۂ سابق خارج بود، مگر الحال ہمہ از جملۂ مسلمات است۔

(۴) اجسام مادی را خالق کائنات از مادہ پیدا کردہ است اگر مادہ از

مادۂ دیگر پیدا شدہ باشد (وھکذا) پس تسلسل لازم می شود. لہذا وجود خودِ مادہ از مادہ دیگر نیست ورنہ در مادۂ دوم سوال پیدا می شود. ہمچنان در مادہ سوئم کہ سوال ختم نمی شود. پس باین لحاظ تمام کائنات مادی اند وایشان را مادہ ضرورت است، مگر خود مادہ غیر مادی است کہ آنرا مادۂ دیگر ضرورت نیست. اگر در عدم احتیاج مادہ بمادۂ دیگر اشتباہ وخفا باشد بصارت وبینائی چشم انسان را باید دید کہ تمام کائنات را با بصارت وبینائی آن می بینیم لکن خود بصارت از جملہ مبصرات نیست کہ آنرا با قوّہ باصرہ ادراک توانیم کرد یعنی ہر چیز را بنظر کردن می بینیم ولی نظر را نظرِ ثانی ضرورت نیست بلکہ از بصارتِ دوم بے نیاز است.

ہمچنین تمام مادیات از مادہ پیدا شدہ است، مگر خود مادہ از مادۂ دیگر بے نیاز است کہ آن از مادۂ دیگر پیدا شدہ باشد، بلکہ بدون مادہ بوجود آمدہ است. البتہ یک ہستی بوجود آرندہ او را لازمی است کہ آن خدا باشد یعنی برای مادہ مادۂ دیگر ضرورت نیست البتہ خالق ضرورت است۔

قسمِ اول یعنی افکارِ جدیدہ کہ در متعلقِ مادیات است اکثر آراء آن صحیح میتوانند شد. چونکہ آن تعلق بمشاہدہ وتجربہ دارد. مادہ چونکہ یک چیز بے اختیار وبے جان است لہذا در متعلقِ آن بعد از تجربہ کدام نظریۂ کہ قائم شود دران مداخلت ممکن نیست، بلکہ آن برقرار می ماند مثلاً اگر دو ذرّہ از ہائیڈروجن ویک ذرّہ از آکسیجن را ترتیب دادہ (مطابق عمل سائینسی) بہرحال ازین عمل آب بوجود میاید. لہذا درین قسم اختلاف را گنجائش کم است وبآسانی ما فیصلہ می توانیم کرد کہ از فلان چیزِ مادی بعد از مراعات شرائط واصول آن فلان خاصیت حاصل خواھد شد۔

آرای قائم شدہ راجع بہ انسان

امّا قسمِ دوم یعنی در متعلق عالمِ انسانی ہیچ نظریہ را قطعی ویقینی

نمی توانیم گفت، فیصلۂ قطعی نتائج و اسباب درین باره ازین جہت مشکل است کہ انسان بمثلِ مادہ مجبور و بے اختیار چیز نیست تا کہ از راہِ مجبوریت محکوم کدام قانون شود بلکہ ارادۂ آزادِ آن بہر قانون را شکستن میتواند، و اختیارِ آن سلسلۂ علت و معلول را درہم برہم میتواند کرد و تعیّن علۃ قطعی نیز مشکل است۔ از نظریۂ قائم شدہ در متعلق مادہ اگر کسی انکار کند آنرا بذریعہ تجربہ و مشاہدہ قائل میتوان کرد، مگر امور متعلقۂ عالم انسان چنین نیست مثلاً در جنگِ گذشتہ سبب شکستِ فرانسویان بقولِ پرستاران اشتراکیت نظامِ سرمایہ داری بود۔ و بقولِ طبقۂ آمریت پسند و شخصیت پرست سبب شکست فرانس نظامِ جمہوری بود۔ و بقول گروہ مذہب پسند سبب شکست آنہا انحطاط اخلاقی مردم آن کشور بود مگر نزدِ ما کدام ذریعہ نیست کہ صحت یکی ازین اسباب را قطعاً باور کنیم و آن را ثابت کردن بتوانیم۔ ہمین است نتائج امورِ انسانیہ کہ دران فیصلۂ قطعی صادر نمیتوان کرد۔ مثلاً قاعدۂ کلیہ در علومِ انسانی این است کہ ہرگاہ یک قوم شکست خورد پس انحطاطِ مادی و اخلاقی دران قوم شروع میشود، مگر (بعکسِ این) در جنگ عظیم گذشتہ جرمنی شکست خورد و در قوتِ مادی و ہمت عزیمتِ اخلاقی آن ترقی نمایان شد۔ ازین معلوم شد کہ بعکسِ قسم اول یعنی مادہ قوانین فطری قسمِ دوم یعنی انسان آنقدر پیچیدہ و نامعلوم است کہ نمیتوان گفت کہ از فلان معاملۂ انسانی در فلان وقت فلان نتیجہ برآمد خواھد شد، مگر عقلیت پرستی عصرِ جدید در متعلق امورِ انسانی خواہ آن تمدنیات باشد یا معاشیات و یا عمرانیات کدام نظریۂ کہ قائم کردہ است بآن یقین داشت حالاً کہ این معلوم است کہ چقدر کہ یافتن حق و صداقت در عالم طبعی آسان است، ہمان قدر در امور و البتۂ انسانی تمدنیات و معاشیات وغیرہ مشکل است وجہش این است کہ انسان از تجربۂ مادیات و طبیعیات کدام رائی و نظریۂ کہ قائم میکند دران انسانِ تجربہ کنندہ خالی الذہن میباشد

مگر ہر گاہ کہ آن در میدان انسان قدم میماند دربارۂ عمرانیات و تمدنیات و معاشیات فکر می کند، پس در تعلق این چیز ها قبلاً یک عقیدہ و تصور خاص دارد و قوم آن نیز در این امور عقیدۂ خاصی دارند لہذا آن از خصوصیات شخصی و قومی بجوشدہ کدام فیصلہ کردن نمیتواند۔ بلکہ تمام آن امور را در فراج شخصی و قومی خود میزان می کند کہ از سبب آن رسائی بحقیقت از راہ عقل مشکل می شود، و در مسائل تمدنی و معاشرتی غلطیہائی عقلی واقع میشود۔ اگر ما تسلیم نیز کنیم کہ باوجود فرق واضح درمیان مسائل مادی و مسائل تمدنی حقیقت را یافتن می توانیم مگر اقوام دیگر را بکدام دلیل قائل می توانیم کرد؟ ہیچ دلیل قائل کردن نمیتوانیم۔ تاوقتیکہ در نزد انسانان اصول و اساس مضبوط تمدن موجود نہ باشد کہ تمام اقوام عالم بر آن اتفاق دارند آن تمدن ہرگز پایدار نہ خواہد بود بلکہ ریشۂ آن ہمیشہ در حرکت است۔

اعتراض و جواب آن

این اعتراض کہ حکماء مغرب این فرق واضح را چرا نفہمیدند و چرا بیہودہ عمر خود را در مسائل تمدنی و معاشرتی صرف کردند؟ جوابش از تاریخ نشأت عقلیت جدید ظاہر است کہ او با مسیحیت تصادم کردہ و در مقابلۂ آن فتح و کامیابی حاصل کرد تمام ادیان را خواہ محرف و غلط بود مثل مسیحیت، و یا برحق و فطری مثل اسلام انکار کرد وجہ تصادمش با مسیحیت این بود کہ دران وقت سدّ بزرگ در بندش برای عقل صرف مسیحیت بود۔ و مسائل بنیادی آن مثل خدای عیسیٰ علیہ السلام و سہ را یک و یک را سہ بودن، و ایمان بمصلوبیۂ مسیح را کفارت تمام گناہان پنداشتن چنین اموری بودند کہ ہمہ خلاف عقل یافتہ شد، لہذا عقلیت جدید را در مقابلہ آن کامرانی حاصل گشت بعد از انکار از ہمہ بیشتر آغاز با نتقام گیری کرد۔ پس لازمی نتیجہ

آن این برآمد که دروازهٔ الهام واحساسات تمدّنی را عقل پرستان بند کردند، واز راه عقل در حلِ مسائل تمدّنی کوشش شروع کردند بالآخر ثمره اش این بیرون شد که انسان اصول الهامی واحساسات خدائی را درکنار کرده اساس مسائل تمدّنِ خود را برعقل قائم کرد، باوجود اینکه عقل از ذرائع رسائی بحقیقتِ آن خالی است ونه عقل از مداخلت جذبات نفسانی ومیلانِ آن محفوظ میتواند ماند- انجامش این شد که عقلیت جدید چنین تمدّن قائم کرد که در آن بجز حرص وتکمیلِ خواهشاتِ نفسانی وخونریزی مثل درندگان دیگر چیزی نیست وتمدّنِ انسانی از تمدّنِ دورِ جاهلیت پایان تر رفته افتید: زیراکه در تمدّنِ دورِ جاهلیت هم چیزی اصولِ الهامی موجود بود- مزید قابلِ تعجّب این که در استحکام این تمدّنِ غلط وغیرفطری روز بروز سعی وکوشش زیاده شدن گرفت که ازین زخمش مزید ورم کرده زیاده می شود- چنانچه از قولِ مولینای رُوم معلوم می شود که "گرکسی را در پایش خار خلَد وبغرضِ نجاة حاصل کردن پای خود را بزمین زند ازان زخم قدم زیاده میشود"۔ تمدّن حاضر نیز خار قدم زندگی است که چقدر قدم را بزمین بزور زده شود همان قدر خارِ محکم شده قدم را زخمی میکند- علاج اصلی آنست که یک آدم هوشیار آمده خار را بیرون کند نه که آنرا زیاده محکم کند- برای معلوم کردن لغزشها وغلطیهائی عقلیتِ جدید در مسائل تمدّنی وانسانی آرا ایشان را در مسئلهٔ نسوان ملاحظه باید فرمود که ازان جهالتِ ایشان خوب نمایان می شود-

نسوان وکشورهای غربی

پیش از همه فکر جدید بنیاد تمدّنِ خود را بر محرومی نسوان از تمام حقوق انسانی قائم کرده این قانون را وضع کرد-

(۱) زن بعد از شوهر کردن از اقارب خود منقطع شده یک فرد خاندان شوهر می گردد، تمام املاک آن از شوهر است واو را درچیزی حق ملکیت نیست ونه مالک

می تواند شد۔ وبعد از نکاح تاکہ از خانۂ رشتہ دار خود رخصت نشود آن را در ملک شوہر ہیچ دخل نیست و درین صورت اگر شوہر وفات شود آن وارث نمی گردد۔

(۲) زن شود ار تا آنکہ درخانۂ شوہرِ خود نباشد آنرا با اولادِ خود کدام تعلق نیست (درین اثنا) اگر مادر فوت شود یا یکی از اولاد فوت شدہ درمیان ایشان وراثت جاری نمیشود بلکہ کلان خانہ و سرپرست ہر چیز را حقدار است۔

(قانون روما المقاربات التشریعیۃ بین القوانین الوضعیۃ المدنیۃ؛ والتشریع الاسلامی۔ سید عبداللہ ص۱۷۱)

(۳) زن را خرید و فروخت و دخل دادن در معاملاتِ دیگر اگرچہ ملکیت خودش باشد، ہم بدون اجازۂ شوہر حق نیست۔ واختیاری ندارد۔

(۴) شوہر را حق تسلط و راملاک زن خود حاصل است کہ زن اختیار خرید و فروخت وترکت را دران ندارد (حوالہ مذکور قانون فرانس ص۱۷۷)

(۵) زن در ہیچ معاملۂ مدعی و یا مدعیٰ علیہا شدن نمیتواند و بدون اجازت شوہر در عدالت ہم حاضر شدن نمیتواند (حوالہ بالا ص۱۸۱)

عقلیت جدید از ردی این قوانین زن را یک جانور بی اختیار قرار دادہ آن را ملکیت شوہر شمرد مگر وقتیکہ این جذبۂ ظالمانہ عقلیت جدید بدرجۂ افراط رسید اساس تمدن را بحریتِ مطلق وآزادی کل زنان نہادند و در تمام امورِ زن را مساوی مرد قرار دادند۔ اکنون زن را بغیر اجازت شوہر در خلوت نشستن وصحبت کردن با مرد اجنبی آزادی بدست آمد وچقدر کمائی کہ شوہر می کرد ہمان قدر زن نیز کمائی کردن گرفت و رشتۂ ازدواجی آنقدر کمزور شد کہ ہرگاہ دل زن بخواہد با ہر مرد خوب صورت ومالدار تعلق قائم کردن می تواند تاکہ از شوہر خود علیحدہ شود۔ آخر نتیجۂ اش ہمین برآمد کہ نظام تمدن واصول عائلی زندگی درہم برہم شد۔ بعض شوہرہا از لعادت زنان

بغاوت زنان خود تنگ آمده خود کشی کردند. لدوسی مشہور بنام N A D M H ادومین،
در متعلق زنان یک کتاب نوشت و دران کتاب فیصله کرده است که علاج تباہی عائلی نوامیں
اروپا صرف درین است که زن مطابق قواعد دانایانِ مشرق دو باره حفاظت و نگرانی
کرده شود.

لواطت

لواطت را تباه کنِ تمدّن دانسته اولین قانون تمدن عقلیت قدیمه ہمین بود که این فعل خبیث را حرام قرار داده شود.
چنانچه حرام قرار داده شد. لاکن بے لجامی عطا کردهٔ عقلیت جدید بواسطه ہمین
فعلِ بد اروپا را سدوم و عموریه گردانید اراکینِ مجلسِ شوری
برطانیه که رعیت آنہا را پدر و مادرِ خود می شمارند، لوطت را جائز قرار دادند، و بذریعهٔ
دستخط ملکه الزبیته آن ماده را یک جز قانون ملکی قرار دارند. آیا ازین واقعات
معلوم نمیشود که عقل پیچیدگی ہای مسائل تمدّن را حل کردن نمیتواند بلکه درین الہام
رّبانی ضرورت است؟ چنانچه اقبال گفته است :-

فساد کا ہے فرنگی معاشرے میں ظہور   کہ مرد سادہ ہے بیچارہ زن شناس نہیں

ترجمہ :- در معاشرهٔ فرنگی فساد بظہور آمده است که این بیچارگان از سادگی و
بے خردی زن را نه شناخته اند که ازین چه فساد برپا میشود۔

عقلیتِ جدید و ماوراء الطبیعات

از ماوراء الطبیعات آن حقائق مراد است که از
تجربات مادی بیرون باشد و انسان بعقل و حواس و جدانِ خود دران ہیچ فیصله
قطعی نتواند کرد بالکل ظاہر است که برائی تجربهٔ انسانی دو امر ضروری است.

(۱) اول اینکه انسان با آن چیز که تجربهٔ آن می خواہد ہم زمانه و ہم عصر باشد یعنی
ہر دو در یک وقت موجود باشند.

(الف) مبدأ عالم

لہذا از روی این قاعدہ امور متعلقہ قبل الانسان یا بمبدأ انسان از دائرہ سائنس اند یعنی این فیصلہ کہ قبل از انسان چہ بود و آغاز انسان چہ طور و کی شد؟ این ہر دو چنان اند کہ بواسطہ خروج شان از ذرائع معلوماتِ انسانی برای آن غیب و پوشیدہ اند۔ ازین جہت انسان نہ در متعلق آغاز و ابتدا و خود چیزی فیصلہ قطعی کردن می تواند و نہ در بارۂ آسمان و زمین و ستارگان و آفتاب و مہتاب کدام رای و خیال قطعی قائم کردن می تواند، و اگر کند ہم تخمینی و خیالی رای خواہد بود نہ کہ حقیقی۔ قرآن مجید این حقیقت را باین طرز بیان کردہ است۔ مَآ اَشْهَدْتُّهُمْ خَلْقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّيْنَ عَضُدًا ؕ

ترجمہ:۔ من آن منکران را نہ در وقت پیدائش آسمان و زمین حاضر کردہ بودم و نہ در وقت پیدایش خود انسان و نہ چنین گمراہان را در رازہای تخلیقی دست و بازوی خود گردانیدہ بودم۔

(ب) منتہای انسان

از روی ہمین قاعدہ واقعاتِ بعد از انسان و ما بعد موت آن کہ آنہا را منتہای انسان باید گفت با انسان ہم زمانہ نیستند کہ انسان در متعلق آنہا کدام رای قطعی قائم کردن بتواند۔ عالم قبر و برزخ باشد یا عالم آخرت، ہر دو از تجرباتِ انسانی و از دنیای سائنس خارج اند، لہذا رای انسان را در بارۂ این امور کدام قدر و قیمتی نیست و نہ کدام مرتبہ دارد۔

رُوحانیات

امر دوم کہ برای تجربہ انسانی ضروری است کثیف بودنِ آن اشیاء است۔ لہذا اشیاء لطیفہ از دائرہ تجربات و تجزیہ و تحلیل انسانی بیرون اند کہ انسان تا آنہا رسائی ندارد۔ این چنین اشیاء از

دائرۂ سائینس نیز بیرون اند کہ بذریعۂ آن تجزیہ وتحلیل اینہا نتوان کرد۔ آن اشیاء لطیفہ ذاتِ خالق کائنات، وملائکہ وارواح انسان، وحسن وقبح اخلاق واعمال انسان اند بلکہ تمام دائرہ ہای زندگی نوعِ انسان از دنیا وقبر وآخرۃ، تعیین ضرر ونفع آن وتشکیل حدودِ آن از تجربات انسانی وسائینس خارج اند۔ لہذا انسان از رسائی بآن حقائق قاصر است۔ ذریعۂ علم این سہ چیز مبدأ انسان، منتہای انسان، روحانیات لطیفہ بدرجۂ کامل، صرف وحی والہام ربانی است کہ بذریعۂ انبیاء علیہم السلام انسان حاصل کردن می تواند۔ ولبعد از حصولِ این علوم با ذرائع انسانی متصادم نمی شوند بلکہ موافق ذرائع علمی انسان اند۔ مثلاً بذریعۂ گوش آوازہا وتقاریر را معلوم میتوان کرد وبا چشم الوان وصغر وکبر اشیاء را مشاہدہ می توان کرد مگر چشم از معلومات گوش وگوش از معلوماتِ چشم عاجز است۔ امّا در معلومات ہر دو کہ در مواضع مختلفہ اند ہیچ تضاد وتناقض نیست، ہمچنان عقل از ادراکات حس وحس از علوم عقل عاجز است، ولی درمیان ہر دو در محل خود ہیچ تناقض نیست، ہمین حال است حس وعقل را با وحی الٰہی کہ این دو قوت از وصول بعلوم حاصل کردۂ وحی بذاتِ خود ہرگز رسیدن نہ میتوانند۔ لیکن معلومات این دو را با معلوماتِ وحی کدام تصادم واختلافی نیست۔ ازین معلوم شد کہ تصادم درمیان معلومات عقل سلیم وحس صحیح ومعلومات وحی ناممکن است۔ چونکہ دو چیز صحیح ہرگز ضدّ یک دیگر نمی شوند۔ لہذا درمابین مذہب وسائینس تصادم را امکانی نیست، بلکہ دائرۂ ہر یک جدا جدا است۔ سائینس تا دائرہ مذہب پرواز کردن نمی تواند۔ اگر سائینس بغرض دشمنی وجذبۂ انتقام مداخلت در مذہبیات شروع کند خود سائینس برائی انسانیت زہر باطن گردیدہ بہ ہلاکت انسان تمام می شود۔ چنانچہ از کج دماغی وبے راہ روی سائنسدانان دورِ حاضر چنین بنظر می آید

نظریهٔ ارتقائی لامارک و تردید آن بدلائل شش گانه

از همه پیش لامارک LAMARCK این را ثابت کرد که عمل ارتقاء از اثر قوتهای خارجی نیست، بلکه هرگاه در یک نوع خواهش و میلان زیاده پیدا شود پس از محرکات اندرونی آن ارتقاء شروع شده آن چیز نشو و نما می یابد. وی برای این دعوی طفل امثال پیش کرده است که چند عرصه بعد از پیدائش در دل آن جوش پیدا می شود که آن هم مثل بزرگان خود برپای خود برود تا آنکه در ان این صلاحیت پیدا میشود. به همین طور انواع مختلفه درجه بدرجه از زیر بالا ترقی نموده شکل نوع بلند خود را اختیار می کند. مثلاً گردن شتر قبلاً مثل گردن دیگر حیوانات کوتاه بود مگر وقتیکه دیگر حیوانات را دید که از زیر برگ درختان را می خورند، بنابر ضرورت غذا در دل آن آرزو پیدا شد که گردنم دراز شود تا که مثل دیگر جانوران من هم برگ بخورم، چنانچه رفته رفته گردن آن دراز شد

تردید نظریه لامارک (LAMARCK)

(۱) در اثبات ارتقائی بودن خلق انسان کدام وجهیکه لامارک بیان کرده است کم از جنون نیست، زیرا که مخلوقات را چهار درجه است که ادنی ترین آنها جماد است، بعد از آن حیوان و عالی ترین آنها انسان است. در جماد اصلاً خواهش نیست تا که آن سبب ارتقاء گردد در نبات و حیوان اگر یک گونه خواهش باشد هم لکن در آنها آنقدر شعور و ادراک از کجاست که بلندی و برتری یک نوع را دانسته آن را خواهش کنند؟

(۲) برای خواهش چیز تصور کامل و ادراک وافر ضرورت است. ما خواهش آم خوردن و حکمران مقرر شدن را در ان وقت میکنیم که آن دو ما را علم کامل باشد.

علم لامارک که در ۱۷۴۴ء پیدا شده و در ۱۸۲۹ء از آن جهان رفت یکی از سائنسدانان فرانس بود. از تصنیفات آن الدائرة المعارف النباتیة و التاریخ الطبیعی للحیوانات الافریقیة و نظریه لامارک زیاده مشهور است، مذهباً عیسائی بود. (از مترجم)

(۳) برای آن خواہش اسباب ممکنہ درکار است کہ در نوع پائین موجود نیست. پس خواہش ارتقاء بطرف یک نوع بلند چہ گونہ میتواند کرد با اینکہ سامان تکمیل خواہش نزد آن موجود نیست آیا یک شخص بی تعلیم این خواہش می کند کہ مہندس بزرگ یا سرجن ڈاکتر شود؟ در مثال گردن شتر، اسباب خواہش گردن دراز را خواہش کرد؟ باقی در مثال طفل انتقال از ضعیف بطرف قوت نتیجہ لازمی فطرت آن طفل است کہ تدریجاً نشوونما می یابد درین خواہش را کدام دخلی نیست. اگر خواہش نکند ہم بوقت مقرر بپا پیہا خود می رود.

(۴) چہارم اینکہ ارتقاء از نوع ادنیٰ مثل حیوان مطلق بطرف نوع اعلیٰ کہ انسان اگر نتیجہ خواہش کدام نوع باشد، آن نوع ادنیٰ را علم بصورت انسان وقالب آن وصفات وخصوصیات آن ضروری است، لیکن دران وقت کہ انسان وجود نداشت حقیقت انسان را از کجا شناخت کہ خواہش ارتقاء بطرف آن در دلش پیدا شود۔

(۵) پنجم اینکہ کمالات انسانی در نوع پست موجود نبود، پس از منفی بہ مثبت چطور ترقی کرد، وقتیکہ این عمل صدہا بار ارتقاء طبعی بوقوع می آمدہ باشد، بدون دخل فعل خالق کائنات؟ پس ہستی از نیستی چہ طور بوجود آمد۔؟

(۶) ششم اینکہ بعد از انسان شدن ارتقاء چرا بند شد؟ واز ین بطرف نوع اکمل چرا ترقی نہ کرد؟ بلکہ این عمل جاری می باید بود خواہ نمونہ می بود یا نہ. در مرتبہ جماد نبات نبود ودر مرتبہ نبات حیوان نبود ودر مرتبہ حیوان مطلق انسان نہ بود ودرمیان عمل خالق حکیم را ہم دخل نبود تاکہ عمل ارتقاء را تا یک حد جاری میداشت اعمال بہ رفتار طبعی شدہ است. پس بعد از رسیدن بمرتبہ انسانی عمل ارتقاء چرا بند شد؟

نظریۂ ارتقائی داروِن وتردید آن

داروِن نیز وجہ خلق کائنات را بہ پیروی لامارک ارتقاء فہمیدہ است. مگر

ارتقاء این از ارتقاء لامارک مختلف است. داروِن بنیاد ارتقاء خود را باین سه اصول نهاده است، تنازعِ[۱] للبقاء، انتخاب[۲] طبعی. بقاء[۳] اصلح وی دعوی دارد که فطرت آن نوع را باقی می گذارد که دران صلاحیت بقاء باشد. باقی انواع رفته رفته فنا می شوند - و فطرت از روی اصول انتخاب طبعی فقط آن انواع را انتخاب می کند که برین معیار (بقا) برابر باشند و باقی انواع را فنا می سازد و نتیجه آن را بقاء اصلح نامند، و کشمکش باهمی انواع را تنازع للبقاء گویند. (گویا که انتخاب طبعی و تنازع للبقاء بمنزلهٔ مقدمتین اند و بقاء اصلح نتیجهٔ آنها است) مثال شتر را چنین وجه بیان کرده است که گردنِ درازِ نتیجهٔ خواهش خودِ شتر نیست بلکه در ابتداء دو قسم شتر یعنی گردنِ دراز و گردن کوتاه هر دو موجود بودند و درمیان ایشان تنازع در سلسلهٔ تحصیل غذا شروع شد. چونکه برگهای جانب پست و قریب زمین ختم شد درای شتران کوتاه گردن چیزی از اسباب غذا نماند، تماماً از قحط و گرسنگی ختم شدند و اصلح که شتر گردن دراز باشد باقی ماند و دران سلسلهٔ توالد و تناسل جاری شد که ازان نقصان شتران فنا شده پوره شد. این است نظریهٔ داروِن و بنیادش برین است که فطرت بے انصاف فقط قوی را میماند و کمزور و ضعیف را ختم می کند. اصلی بانی و واضع نظریهٔ ارتقاء لامارک است. لاکن در اروپا نظریهٔ آن مقبول نشد بلکه نظریهٔ داروِن مقبول گشت. باوجود که در انکار خدا و قول بارتقاء مادی هر دو متفق بودند. وجهش این بود که در دورِ جدید اروپا مقبولیت کدام نظریه، از راه معقولیت آن نیست، بلکه از راهِ موافقت و ترجمانی جذبات و خواهشات ایشان است، اگرچه آن نظریه بدرجهٔ آخر نامعقول باشد. نظریهٔ داروِن با مزاج جنگاور و مذاق استعمار پرستِ اروپا موافق بود که کمزور را ختم نموده فقط قوی را درمیدانِ تنازع للبقاء باقی باید ماند و این حق ایشان است. لهذا در تمامی مکاتیب و فاکولتها این نظریه مقبولیت کامل حاصل کرد. ازین پیش تر معلوم شد که فکر دانشمندان اروپا

کم وفکر جذباتی ایشان زیاده است. نورِ عقلِ مردم اروپا بسیار اوقات در ظلمات
جذبات ومفادات محفوف میشود واز ادراک اصل حقیقت قاصر می ماند اکنون نظریهٔ
دارون را ردّ خواهیم کرد. اگرچه ازان شش دلائل که نظریهٔ لامارک را تردید کردیم
تردید نظریهٔ دارون نیز می شود، مگر علاوه بران شش دلائل، براهین دیگر هم پیش
می کنیم تا که حقیقت ارتقاء دارون خوب معلوم شود۔

تردید نظریۂ دارون

نظریهٔ معاشی مارکس نیز مبنی بر نظریهٔ ارتقاء دارون است. فرق صرف
همین است که در نظریهٔ دارون تمام تبدیلهای انسانی وهمه انقلاباتِ تمدنِ انسان
تابع واثرِ امور خارج از انسان اند، ونزدِ مارکس تمام این تبدلات وانقلابات ازاثر
تبدیلهای معاشی است درین هردو متفق اند که انسان ازگردونواحی خود مجبورات
وغلامی وپیروی ماحول خود می کند که اراده اش را درین دخلی نیست ۔

نظریۂ دارون جبر است

مارکس خود قائل است که تشکیل ارادهٔ انسان ازحالات معاشی خارجیهٔ آن میشود.

اعتراض بر نظریهٔ هردو مذهب

(۱) بر هردو این سوال وارد می شود که هردو بتقدیر قائل اند وانسان را ازعمل
معطل می شمارند. ازایشان سوال می کنیم که آیا این تضاد وتناقض نیست؟ نظریهٔ
لامارک بنسبت نظریهٔ دارون قدری سنجیده بود که تبدیلهای انسانی را نتیجهٔ میلانات
وثمرهٔ سعی عمل آن قرار می داد، مگر دارون انسان را ازماحولِ خود مجبور قرار داد.
(۲) در بقاءِ اصلح که اصول نظریهٔ دارون است، حوصله افزائی طاقتهای ظالمانه

در ترغیبِ یار و مددگار گذاشتن انسانانِ مظلوم یافت میشود که ازان رحم و شفقت فطری یک انسان با انسانِ دیگر ختم میشود، بلکه این یک تحریک بدامنی است در دنیا.

(۳) مطابق نظریۂ ارتقاء دارون و نظریۂ معاش مارکس انسان یک بازیچه می گردد برای عوامل خارجی و حالاتِ معاشی (چونکه انسان بیچاره بقولِ ایشان مجبور است) و برای عملی و ارادۂ انسان کدام محل و میدان باقی نمی ماند. و باوجودِ اشرف المخلوقات بودنش محکوم ماحولِ خود می گردد. و از روی سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ آن حاکیت و قوتِ تسخیر کہ بر واقعات عالم داشت آن فنا شده جذبۂ ترقی و ایجادی که داشت آن هم ختم میشود.

(۴) هر دو جنگِ عظیم گذشته نظریات دارون و مارکس را غلط ثابت کرد. غلطی ارتقاء دارون ازین ثابت شد که تعمیرا انسانی یک صدی گذشته را این دو جنگ تباه کرد. ارادات و خواهشاتِ انسانی تعمیر و آبادی ماحولِ خود را خاکستر کرده فانی کرد. و ارتقاء در انحطاط تبدیل شد. غلطی نظریۂ معاشی مارکس ازین ثابت شد که دران دو جنگ زیاده تر نقصان بمزدور رسید که در شرکت ها کار می کردند و زیاده بمباری در شهرها شد، از اثرآن جنگها غربت و افلاس غریبان مزید ترقی کرد در راپورِ معاشرتی و معاشی اقوام متحده (بین المللی) مندرجۂ انجام کراچی، ۲ رمئی ۱۹۵۲ء درج است که نصف آبادی دنیا از اثر جنگ در فاقه کشی و بیماری مبتلا شد.

(۵) در متعلق ارتقاء جارج برنارد شا می نویسد که:-

"چقدر مقامِ حیرت است که آن شخص که در پیش روی انسان خلیج هیبت ناکِ ناامیدی و مایوسی را کند آن دارون بود که نظریۂ ارتقاء خود را قائم کرد و دران قحط، موت، حماقت، اتفاقهای احمقانه، و مثل این طاقتهای کورانه در کار مصروف اند. تعجب است که نه آنرا سنگسار کرده شد و نه در مقابلۂ این دشمنی نسلِ

انسانی آن را بدار کشیده شد بلکه چپانه آنرا نجات دهندهٔ دنیا و مثل یک پیغمبر عهدِ جدید تسلیم کرده شده. درجای دیگری می نویسد که نظریهٔ داروِن ازین سبب مقبول شد که هر حزب یک قسم اغراض داشت که این نظریه مؤید آن اغراض بود. از حامیان جنگ گرفته تا پرستاران اشتراکیت و سرمایه داری این نظریه را پسند کردند. جنگ پسند و سرمایه دار ازین وجه پسند کردند که درین تنازع للبقاء و بقاء اصلح را اصل قرار داده شده بود۔ و از روی این نظریه شکست مزدوران و بربادی ایشان، و فتح مندی طاقتوران و زورآوران را یک قانون فطری و ازلی قرار داده بودند. و ابطال «بنی آدم اعضاء یکدیگر اند» درین موجود بود. و اشتراکیان نظامِ خود را بقاء اصلح فهمیدند ازین بیانات معلوم شد که لغزشات فکر جدید در حلّ مسائل تمدنی چه قدر خطرناک است۔

حماقت فکرِ انسانی در حلِّ مسائل تمدّنی

پروفیسر لاسکی می نویسد که در چهار دیواری تجرباتِ شخصی خود چنان محصوریم که از راهِ بے شعوری بصیرتِ ذاتی خود را معیارِ حق میدانیم. اگر ازین یقین که رای ذاتی ما همیشه صحیح میباشد دست بردار شویم نصفِ آن مصیبتهای که از انقلابات معاشرتی بوقوع آمده است ختم میشود. واقع این است که در معلومات انسانی دریافتِ علّت و معلول از روی تحقیقات جدید آن قدر مشکل است که در عالمِ طبعی حصولِ آن به همان قدر آسان بنظر می آید. چونکه در اول الذکر رای و فیصلهٔ ما از جذبات و تعصبات خالی نمی ماند بلکه نجات ازان تقریباً ناممکن است، همیں جذبات و تعصبات رای و فکر ما را در انتخاب آن مفروضات و اصولِ موضوعه آن متاثر میسازد حالانکه ما بنیاد نتائج خود را بر آن نهاده‌ایم. اما در علوم طبیعیه و کمیا عقل غیر جانبدار

وانصاف پسند میباشد۔ مگر در معاملات وامور اضافیہ عشرِ آن انصاف وغیر جانبداری ہم باقی نمیماند۔ (اشتراکیت والسلام۔ صدیقی ص۲۹۸ و ص۳۰۷)

نارسائی فکرِ جدید در ماوراء الطبیعیات و حقائق لطیفہ

از تحریرات گذشتہ معلوم شد کہ باوجود محسوس وغیر لطیف بودن انسان فکر جدید در معاملات انسانی از رسائی بحقیقت قاصر ماند، واز غلطی افکار خود انسانیت را بمصائب مبتلا کرد واین نتیجۂ انحراف از ہدایت ربانی است۔ اما در ماوراء الطبیعیات مثل خدا، ملائکہ، رسالۃ، عالم آخرت و روح انسانی ضعف و بیچارگی فکر جدید در متعلق این مسائل بہ نسبت مسائل انسانیت زیادہ واضح و نمایان است۔ بلکہ انسان درین امور محض محتاج ہدایات ربانی والہامات خداوندی است۔ آن فلاسفۂ غربی کہ خدا وحقائق دینیۂ مذکورہ را انکار کردہ اند مثل رابرت انگرسان وغیرہ حقیقتِ آن انکار محض ہمین است کہ ما آن چیزہا را نمیدانیم، گویا کہ اظہارِ لاعلمی می کنند نہ اینکہ عدم این حقائق دینیہ بالیقین معلوم باشد در الکلام (از شبلی نعمانی) این قول فیملے فلاریان فرانسسی منقول است کہ تمام فلاسفۂ غربی از ادراک این مسئلہ عاجز اند کہ وجود چطور متحقق شد و چطور ترقی کرد لہذا ما را از اقرار کردن یک خالق ازلی وابدی چارۂ نیست۔ فونتنل در انسائیکلو پیڈیا می فوید کہ مقصد از طبیعیات فہم وادراک وجود خالق است و درین شک نیست کہ وجود اللہ و خالق کائنات بدیہی است۔ پلوٹارک ریزک نیوٹن می گوید کہ ترتیب عالم موجودہ بدون خدای علیم وقدیر ناممکن است۔ ہربرٹ سپنسر می گوید کہ احساس رفوقِ ازلی وابدی خداوندی در بالائی انسان موجود است ازین سبب باقی علوم نیز از فکرِ جدید خارج است کہ باوجود محسوس بودن کیفیات و معاملاتِ انسانی

چونکہ آنہا از تجربۂ مادی خارج اند لہذا فکر جدید از ادراک آنہا قاصر است، پس ادراک نبوت وملائکہ و روح انسانی وحسن وقبح اعمال چہ طور ممکن می تواند شد.
در مجالس شوری فیصلہ ہای مفکرین جدید در متعلق اعمال وکردار انسانی روزمرہ تبدیل میشود. گاہ قانون تجارت را تجویز نمودہ تصویب می نمایند وبعد از محسوس کردن خامی باز آنرا ممنوع قرار میدھند. وگاہ قانون آزادی وجواز شراب نوشی را اجرا میکنند. لاکن وقتیکہ مضرت شراب نمایان شد در ۱۹۳۲ء امریکا خواست کہ دوبارہ قانون بندش شراب را نافذ کند، مگر در مقابلۂ عوام عادی بشراب قانونش ہیچ ثابت شد. گاہ قانون بندش طلاق را وضع کردہ بواسطہ قانون جواز طلاق از اسلام انکار کردند. وقتیکہ حالات ازدواجی ایشان را مجبور کرد باز قانون جواز طلاق را تسلیم کردند.

ہمچنان در متعلق معاملات انسانی روزانہ قوانین وضع نمودہ بعد از تجربۂ چند روز آن را منسوخ میسازند. از ہمین سبب دکتور مشہور و ماہر علم الحیات لائیڈ مارگن نوشتہ است کہ وجہ ارتقاء انسان ممکن نیست تا آنکہ اصل تخلیق یعنی خالق کائنات را اقرار کردہ نشود. اگر ارتقاء طبیعی باشد سوال پیدا میشود کہ تقاضای ارتقاء از کجا آمد؟ دوم اینکہ ارتقاء یک زینہ است وبرای ہر زینہ یک منزل مقصود ضرورت است کہ بذریعہ زینہ عروج بآن آسان شود، لہذا برای ارتقاء نیز مثل زینہ یک منزل مقصود و بام عروج درکار است چونکہ خود ارتقاء مقصود بالذات نیست بلکہ برای رسیدن وعروج ببام مقصود است کہ آن ذات رب العلمین باشد. مشکلات علم الطبیعیات در علم الحیات حل میشود وغوامض علم الحیات در علم النفسیات واضح میشود و دقائق علم النفسیات در علم التعلیل والتحلیل یعنی منطق منکشف می گردد وگرہ کشائی باریکی ہای علم التعلیل والتحلیل در مقام

روحانیات والہامات الٰہیہ بدست می آید از ہمین وجہ است کہ دوصد سالہ فیصلہ فکرِ جدید را در متعلق مادہ تجربہ مابعد نیست ونابود کرد کہ مادہ سالمات واجزاء ایٹمی (اجزاء لاتتجزیٰ) نیست بلکہ ذرات برقی است بعد ازین دیگر تحقیقات شد کہ ذرات برقی نیز مادہ نیست بلکہ مادہ قوت محض است کہ ازان تعبیر صحیح بہ نور می کنند، (ملاحظہ کن کہ) معاملہ از خارجیت وجزئیت بذہنیت وکلیتہ رسید

(غبارِ خاطر ص۱۴۹)

برای راہ نمای عقل وحی ضروری است

ہمچنانکہ برای درک علم الطبیعیات و محسوسات دو قسم روشنی ضرورت است، یکی روشنی داخلی کہ در چشم موجود است دوم روشنی خارجی کہ از وجود انسان خارج وبعالم بالا مربوط است۔ چونکہ اگر انسان نابینا باشد از محسوسات ومادیات وتجربہ طبیعیات ہیچ فائدہ گرفتن نہ می تواند تا آنکہ در چشمش ضیاء نباشد۔ مگر وجود این نور در چشم نیز قدرتی وسماوی است کہ اگر خود انسان موجود نباشد باز ہم تحقیقات ودریافت نظریات مادی ممکن نیست لہٰذا برای درک امور متعلقہ بانسانیات وماوراء الطبیعیات مثل خدا ملائکہ نبوت، آخرت، مجازات اعمال، حسن وقبح اعمال انسانی، وآثار ونتائج دنیوی واخروی آن نیز وجود دو نور ضروری است یکی داخلی کہ آن عقل خداداد است دوم خارجی کہ آن الہام ووحی ربانی است تا کہ عقل در بہ روشنی وحی حقائق لطیف وغیر مادی را درک کردن بتواند۔ مادیات کہ کدام درجہ ندارند برای ادراک آنہا دو روشنی را بندوبست کردہ اند۔ این ممکن نیست کہ برای ماوراء الطبیعیات کہ درجہ بلندی دارند بندوبست دو نور نکردہ باشند۔ چنانکہ برای ادراک مادیات باوجود روشنی داخلی کہ عقل است روشنی خارجی وسماوی کہ آفتاب ومہتاب

و برق وغیره است انتظام کرده اند، اگر برای ماورا الطبیعیات کہ زیاده غامض و پوشیده اند مزید بر روشنی داخلی کہ عقل است، روشنی خارجی را کہ وحی است انتظام نہ کرده باشند۔ این سراسر خلاف حکمت است این انتظام نور خارجی بسلسلہ انبیاء و وحی آسمانی کرده شد۔ وآخری و جامع ترین و کامل ترین روشنی و وحی کہ محفوظ کرده شد تا ابد، آن بشکل قرآن مجید است۔

آن کتاب زنده قرآن حکیم — حکمتِ اولایزال است و قدیم
صد جہان تازه در آیات اوست — عصرہا پیچیده در آنات اوست
(اقبال)

یک نظر اصولی وسیاسی بر نظامِ سرمایہ داری واشتراکیت

نظام اشتراکیت و سرمایہ داری فرزندِ ناخلف و ناصالح تہذیب مادی اند۔ از نگاهِ تاریخی چونکہ سرمایہ داری قبلاً بوجود آمد واشتراکیت بعد ازان، لہذا سرمایہ داری فرزند کلان تہذیب مادی است و اشتراکیت ولدِ کوچک آن ناخلف ازین سبب گفتیم کہ باوجود پیدا شدنِ ہر دو از یک مادر درمیان خود سلوک و رفتار برادرانہ نہ کردند و نہ باہم اتفاق دارند بلکہ ہمیشہ در جنگِ بایکدیگر مصروف اند۔ وسلسلہ جنگ ہر دو بہ نہجی شروع است کہ ہرگز ختم نخواہد شد و نہ امید ختم شدنِ آن است این ہر دو فرزند در حق مادر مشفق خود کہ تہذیب مادی است نیز نافرمان اند زیرا کہ تہذیب مادی کدام سامان راحت و آسائش کہ بعد از جانفشانی و مساعی بے پایان آماده میکند و کدام نقشہ زندگی مادی کہ تعمیر میکند این دو فرزند و اولاد و پیرو ناخلف آن را ختم می کنند تا آنکہ درمیان مادر و پسرانش ہمیشہ جنگ جاری است از دستِ ہمیں دو فرزند دو اہل جنگ عالمگیر برپا شد ولاکن تا ہنوز درین جنگ راجع بہ تعمیر و تخریب مادر و فرزندانش فیصلہ قطعی نہ شده است۔

تا الحال زماد رختم شده است و نہ فرزندانش تباہ شدہ اند. کدام تیاری کہ برای جنگ فیصلہ کن دو فرزند کردہ اند و نظامِ جنگی خود را از بم ہای ایٹمی و ہائیڈروجنی و میزائل مکمل کردہ اند. ممکن است کہ در مستقبل قریب درمیان مادر و اولادش آخری فیصلہ وقوع پذیر شود. خیال ما این است کہ درین آخری جنگ نیز نہ فاتح و غالب خواہد بود و نہ مفتوح و مغلوب بلکہ ہر دو فریقِ جنگ فنا خواہند شد. مادر (تہذیب مادی) با اولاد خود تماماً فنا خواہند شد اگرچہ این یک پیش گوئی قبل از وقت است لاکن زمانہ خود نشان خواہد داد کہ چیزیکہ ما گفتہ ایم آن صحیح است. خیال اقبال مرحوم نیز ہمین بود۔ ؎

تمہاری تہذیب اپنے خنجر سے آپ ہی خودکشی کرے گی
جو شاخِ نازک پہ آشیانہ بنے گا ناپائیدار ہوگا!

ترجمہ:۔ تہذیب شما خود را بخنجرِ خود خواہد کشت، زیرا کہ آشیانہ کہ در شاخِ نازک تیار شود آن بے اعتبار و ناپائیدار است۔

اکنون وقت جان کنی و حالتِ نزع تہذیب جدید است۔ مگر عاشقان این تہذیبِ قریب الموت این قدر در سرش ہجوم دارند کہ عنصر جدید عالم اسلام ہم در از خود کردن این تہذیب در بستر مرگ بے آرام اند و در حصولِ این بقربان کردن و فدا نمودنِ تمام ورثہ تاریخی خود تیار اند۔ روی کلام من بطرف از خود کردن تہذیب جدید است نہ بطرف از خود کردن کسب و ہنر جدید، چونکہ از نقطہ نظر تعلیم اسلامی برای بقا مسلمانان ہنر جدید یک امر ضروری و در سامان جہاد شامل است کہ جہاد در اسلام فرض است. مگر در ہنر جدید و تہذیب جدید دقیق فرقی است کہ عنصر جدید و افراد تعلیم یافتہ ما از ادراک آن قاصر اند، و از ہمین سبب غالباً در تمام عالم اسلام درمیان قدیم (علماء) و جدید (منورین) جنگ و اختلاف

جاری است۔ و از نتیجۂ ہمین جنگ نامعقول یک حکومت اسلامی نیست کہ محکم و پایدار باشد۔ صد کاش کہ ارباب مکاتب و مدارس عصری و اصحاب مدارس دینی مطلب این دو لفظِ مختصر را در یک وقتی درک کنند و ہر دو قوت برای حصول ہر دو مقاصد (دینی و دنیای) متحد شدہ کار کنند۔

(۱) یک طرف ماہر علوم قدیمہ و جدیدہ در مقابلۂ دور کردنِ گندگی ہای تہذیب جدید متفق شدہ اقدام کنند

(۲) دوم از طرفِ دیگر ہر وقت متحدہ شدہ در تحصیل ہنر جدید بکوشند۔ تا کہ مسلمانان از بدبختی نجات یافتہ از زندگی حیوانی و جذباتی درکنار شوند، و جنگ و جدال را ختم نمودہ در روشنی عقل و دین در ہر دو دائرۂ کار اتفاق نمودہ اقدام کنند۔ دائرۂ اول جنگ بخلاف تہذیب غربی و دائرۂ دوم سعی نمودن در تحصیل ہنر غربی است اگر فریقین (قدیم و جدید) بفہمیدن مطلب یک دیگر کوشش کنند انتشار فکری و تضاد عملی از میان فوراً ختم میشود، چونکہ ارباب اقتدار ہم بہ تحفظ ورثۂ تہذیب اسلامی زور می زنند۔ درین روزہا حکمران اعلیٰ پاکستان ضرر رسانی تہذیب غربی را تذکر نمودہ بہ تحفظ تہذیب و تمدن اسلامی تلقین کرد۔ بما معلوم است کہ ذمہ داری این انتشار بسر چند افراد است کہ فریب خوردۂ فتنۂ استشراق اند و می خواہند کہ در میانِ مسلمانان وحدت فکر و عملی پیدا نشود تا کہ در کدام وقت صاحب طاقت نگردند، و مقصد فکری شہنشاہیت پسندان حاصل گردد کہ برای حصول آن کرورہا روپیہ خرچ می کنند۔

از عمل نمودن برین مشورۂ مذکورہ جنگ قلمی و زبانی ختم شدہ چنین معاشرۂ اسلامی محکم بوجود خواہد آمد کہ جامع اسباب ترقی مادی و روحانی خواہد بود۔

معتدل وفطری بودن نظام معاشی اسلام

چونکه اسلام یک دین فطری است، لهذا در نظام معاشی خود نیز فطرت انسانیه را خیال داشته تمام امورِ فطریه را برحالت خود محفوظ داشت البته درجایکه دران امورِ فطری سری زیغ وکجی وبے اعتدالی رونما شد آنرا ازاله کرده بمرتبهٔ اعتدالش آورد. بعکس نظریهٔ معاشی اسلام چونکه در نظریات معاشی اشتراکیت واکتنازیت بی اعتدالی وانحراف از حدودِ فطرت موجود بود زیراکه این هر دو نظریه جذباتی بودند در نظریاتِ جذباتِ حدشکنی[1] فطرت لازمی است، لهذا اسلام در نظریهٔ معاشی خود چنان اعتدال وموافقت فطریه را برقرار داشت که دران تحفظ معاش ورعایتِ[2] حقوق تمام طبقات انسانی ملحوظ باشد واز تمام[3] نقصانات نظام سرمایه داری ونظام اشتراکیت نیز پاک کرده شد. تمام[4] راه هایی که ازان حالت معاشی رعیت متأثر می شد وطبقهٔ سرمایه دار خونِ غریب رامی خورد نظام معاشی اسلام آن را بند کرد. وهر چیز[5] یکه ازان در حریت وشرافت وجوشش عملِ خود مختاری انسان فرق می آمد. ازان نیز مخالفت کرد. سکون[6] واحتکار مال را در حرکت تبدیل کرد. وبجای تیز کردنِ عداوت درمیان امراء وفقراء حسِ ایمانی[7] واخلاق را ذریعهٔ ربط ومحبت درمیان هر دو قرار داده حقوق فقرا را محفوظ کرد. وبعوض مساواتِ مالی غیرفطری وناجائز درمیان امراء وفقراء قانونِ مساوات حصول رزق را قائم کرد و در[9] قوانین عدلیه شاه وگدا را برابر حق مطالبه عطا کرد. واشیائیکه نتیجه وپیداوار سعی وعمل انسانی نباشند وکسی را بران اشیاء بذریعهٔ سعی وعمل ومحنت انسانی بطریقهٔ جائز بالذات یا بالواسطه قبضه نباشد آن را ملکیتِ[10] مشترکِ تمام انسانها قرار داد. این ده اصول است که عمارتِ نظام معاشی معتدلِ اسلام برین ها قائم است.

برقرار داشتن امور فطری و تردید بی اعتدالی اشتراکیت

در نظام معاشی اشتراکیت مساواتِ مصنوعی و غیر فطری است و در نظام معاشی سرمایه داری تفاوتِ غیر فطری است۔ اسلام اعتدال را قائم نموده هر دو را تردید کرد. مساواتِ مصنوعی را ازین سبب تردید کرد که آن خلاف فطرت است۔ زیرا که اللہ تعالیٰ قوهٔ پیدائش را بمراتب مختلف پیدا کرده است ۔ لهذا قابلیت فکری و دماغی تمام انسانها برابر نیست و نه قوهٔ عملی ایشان یکسان است از تفاوت فطری این دو قوت نمودار شدنِ تفاوت مالی در طبقات انسانی لازم است و از راه همین تفاوت تنخواه طبقه ملازم پیشه و نوکر برابر نیست، و نه آمدنی تمام تاجرها یکسان است ۔ و نه منافع تمام ارباب صنعت و حرفت مساوی است، چونکه قوهٔ فکری و عملی ایشان برابر نیست ۔ لهذا ثمرات و نتائج تفاوتِ فطری را بر حال خود ماندن عین عقل مندی است و جنگ و جدال بخلاف این تفاوت مالی که فطری است در حقیقت جنگ است بخلاف فطرت از هر جانب نامعقول است.

ازین سبب اسلام این تفاوت فطری را برقرار داشت و وجود اُمراء و غرباء و مالدار و فقراء هر دو را تسلیم کرد، و بدولت مندان آن پابندی عائد کرد که حقوق فقراء نیز محفوظ و سلامت ماند و دولت مندان از حدود فطری خود تجاوز کردن نتوانند، این اولین عدل اسلام است۔

تردید بی انصافی سرمایه داری و تحفظِ حقوق دولتمندان و غربا

بر دولت مندان مندرجهٔ ذیل پابندی را اسلام عائد کرد تا که اعتدال پیدا شده حق طبقهٔ غریب محفوظ ماند.

(۱) غنی از حد فطرت و شریعت تجاوز نموده بذریعه سود مال حاصل نکند بلکه بجای

این غریب را بطور قرض حسنہ امداد کند۔

(۲) بذریعۂ رشوت وظلم و دیگر ذرائع حرام مال بدست نیارد۔

(۳) طبقۂ سرمایہ دار بوسائل رزق از قبیل تجارت، صنعت، شرکتہ سازی، زمینداری اجارہ داری، نوکری، محض باثر دولتِ خود قبضہ نمودہ طبقۂ غریب را محروم نکند۔ تا کہ ازین وسائل غیر سرمایہ دار نیز مستفید شدن بتواند و تفاوت فطری در مرتبۂ خود ماند ورنہ شکل قارونیت پیدا خواهد شد۔ و بجائی تفاوت فطری تفاوت قارونی رونما خواہد شد، و از آن تمام مفاسد و خرابیہا دیگر بوقوع خواہد آمد کہ خاصۂ لازمۂ نظام سرمایہ داری است۔

(۴) آن حقوق کہ فقراء در اموال اغنیاء دارند اسلام بذریعۂ قانون زکوٰۃ و عشر و خراج و دیگر صدقات اغنیا را جواب دہ فقراء قرار دادہ است۔ تا کہ ہر سال یک مقدار مناسب برائی فقراء منتقل شدہ تفاوت فطری برحال ماند و مزید بران ترقی نکند۔

اسلام در معاشی نظام خود خامیہای نظام معاشی اشتراکیت و سرمایہ داری را ازالہ کرد!

نقصان عظیم در نظام اکتنازی و سرمایہ داری کاروبار سود است اسلام ہر قسم سود را خواہ مفرد بود یا مرکب حرام قرار داد البتہ محض وصول اصل قرض را اجازت داد۔

وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوْسُ اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُوْنَ وَلَا تُظْلَمُوْنَ ۚ

ترجمہ:۔ اگر شما از سود توبہ کنید البتہ شما را صرف اصل قرض بدست می آید نہ شما را اجازت ظلم است کہ یک پیسہ از اصل قرض زیادہ بگیرید و نہ بر شما ظلم کردہ می شود کہ از اصل قرض یک پیسہ کم شود۔ (البقرہ)

و نیز ارشاد است:۔

يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوْا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِيْنَ ط (البقره)

ترجمہ :- اے مسلمانان! بترسید از خدا و ترک کنید باقی ماندهٔ سود را اگر شما بفرمان خدا یقین دارید۔

ہمچنان اَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا خدا حلال کرد بیع را و حرام کرد سود را در این ہر سہ آیات اللہ تعالیٰ نقصان بنیادی سرمایہ داری را دور کردہ تمام انواع سود را حرام قرار داد، خواہ آن اضعاف مضاعفہ باشد یا کم۔ اگرچہ ۲۵ پیسہ فیصد باشد نیز ناقابل برداشت نیست چونکہ در عرب دو چند سود رواج بود کہ بدترین انواع سود است، عادتشان این بود کہ اگر مدیون در مدت مقررہ دین را ادا کردن نمیتوانست با توسیع مدت در سود و نفع نیز زیادتی میکردند تا آنکہ سود از اصل سرمایہ سہ چند زیادہ می شد۔ این را نیز قرآن کریم بطور خاص حرام قرار داد۔
وَلَا تَاْكُلُوا الرِّبٰوا اَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً (سود مخورید در ہیچ وقت، خصوصاً بہ نہج کہ شما رواج دارید این ہرگز قابل برداشت نیست۔) در آیت بالا ہمین شکل مراد است خلاصہ اینکہ قرآن کریم دروازۂ تمام اقسام سود را بند کردہ سود خور را چنان بیم سخت داد کہ دیگر ہیچ مجرم را قرآن کریم چنین بیم ندادہ است۔
فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا فَاْذَنُوْا بِحَرْبٍ مِّنَ اللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوْسُ اَمْوَالِكُمْ۔ (البقرہ)

ترجمہ :- اگر شما سود را ترک نمیکنید تیار شوید برای جنگ با خدا و رسول اگر از سود توبہ کنید شما اصل مال خود را میتوانید گرفت نہ از راس المال زیادہ اگرچہ یک پیسہ باشد۔ ازین تغیر تحریف بعض مردمان دل دادہ تہذیب غربی معلوم شد۔ چونکہ قرآن مجید صورت عمومی و خصوصی سود ہر دو را حرام نشان داد و

یک صورت سود کہ قباحتِ خصوصی داشت حرمت آن را نیز بطورِ خاص ثابت کردہ ممنوعش قرار داد۔ ورنہ در مضامین قرآن کریم تعارض لازم می آید۔ آیت فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ۔ وصولی اصل رأس المال را اجازت میدہد وبس، وآیت وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَوٰا مطالبہ باقیماندۂ سود را حرام قرار میدہد (کہ مطلقاً گرفتن سود اجازت نیست خواہ کہ مفرد باشد یا مرکب) اگر حرمت با سود دوچند خاص باشد درمیانِ این دو آیات اختلاف لازم می آید۔ واگر تمام انواع سود حرام شود بہ تمام آیاتِ عمل می شود کہ ہیچ آیت متروک العمل نمی ماند۔ در چہار دہ صد سال ماہرینِ قرآن ہمین مطلب را فہمیدہ اند۔

قرآن لفظاً و معنیً متواتر است

درقرآن تواتر لفظی و معنوی ہر دو موجود است، چنانکہ الفاظ قرآن بتواتر ثابت است کہ از انقلاب زمانہ تبدیل نمیتوان کرد مطالب واضح قرآن و معانی قطعی آن نیز متواتر است کہ از تبدیلی زمانہ کس را اجازت تبدیل کردنِ آن نیست۔ در ہیچ وقت تبدیل وتحریف معانی و مطالب قرآن را گنجائش نیست۔ خواہ ربوا وسود باشد یا صوم وصلوٰۃ یا حج وزکوٰۃ یا دیگر مطالب متواترۂ قرآن۔ اگر بالفرض مطالب متواترۂ قرآن محفوظ نباشد و ہرکس وناکس ہرگاہ کہ خواہد آن را تبدیل کردن بتواند محفوظیت الفاظ قرآن نیز عبث وبے فائدہ میماند چونکہ غرض از حفاظت الفاظ حفاظت معانی و مطالب قرآن است۔ اگر معانی محفوظ نماند از حفاظت الفاظ ہیچ مقصد حاصل نمیشود

حرمت تجزیہ را قبول نمیکند

در حرمت اشیاء ضابطہ وقاعدۂ اسلامی این است کہ در کم وبیش کدام تفاوتی نیست تاکہ سود کثیر حرام باشد وسود قلیل جائز وحلال، ذرۂ قلیل وکثیرش ہر دو حرام است، مالیکہ بذریعۂ رہزنی حاصل شود آن مطلقاً حرام است کہ

خواہ کم باشد یا بسیار۔ خود مردہ بہر صورت حرام است کہ نہ خوردنِ کم آن درست است و نہ بسیار آن، لہذا در سود این حد بندی کہ سود مفرد حلال است و سود مرکب حرام این خلاف عقل و نقل است۔

خلاصہ اینکہ آن چیز کہ مدار حکم است خواہ کم باشد یا زیادہ حکم آن تبدیل نمیشود۔ مثلاً سرقت حرام است مدار و علۃ حرمتش سرقت بودن است اکنون مسروق کم باشد یا زیادہ در ہر دو صورت حرام است و در حکم کم و بیش آن فرق نیست۔ ہمچنین خود مردہ حرام است۔ گوشت خوک و چیز ہای نشہ آور، رہزنی غصب، ظلم تمامی این چیزہا حرام اند، و در تمام این ہا کم و بیش یک حکم دارند کہ تمام صورتہای شان حرام است۔ وجہ عموم این است کہ شریعت چیزی را کہ حرام قرار می دہد از راہِ مفسد بودنِ آن است و فساد خواہ کم باشد یا بیش در ہر دو صورت واجب الاجتناب است۔ این قسم تجدد در دین بقصد اصلاح نیست بلکہ لغرض افساد و بہانہ تقلید فرنگ است۔ چنانچہ اقبال می گوید۔

محسوس یہ ہوتا ہے کہ آوازۂ تجدید
مشرق میں ہے تقلیدِ فرنگ کا بہانہ

ترجمہ۔ چنان معلوم میشود کہ شہرت جدید پسندی در کشور ہای شرق یک بہانہ است برای تقلید و پیروی نمودن فرنگیان۔

در میان کافر و مسلمان و مولی و غلام معاملہ سود جائز نیست

بعض آشفتۂ تہذیب غربی در جواز ربوا این استدلال پیش میکند کہ در فقہ اسلامی در میان کافر و مسلمان، و مولی و غلام معاملہ سود را جائز قرار دادہ شدہ است این استدلال بالکل غلط است چونکہ فقہ اسلام از جوازِ ربوا در بین اشخاص مذکور

بالکل انکار کرده است. درین دو صورت ربوی شرعی محقق نیست (تاکه جواز آن تمسک توانند کرد زیرا که جواز یک صفت وجودی است که بسبق محل وموصوف میخواهد وقتیکه در صورتین مزبورتین خودِ ربوا وجود ندارد جوازِ آن از کجا آمد؟) نه اینکه درین صورت ربوا است ولی جائز در میان هر دو مسئله زمین وآسمان فرق است، زیرا مفهوم شرعی ربوا این است که مال معصوم ومحفوظِ کسی را در ضمن عقدی بدون بدل وعوض حاصل کرده شود اگر در میان مولی وغلام چنان معامله پیش آید که غلام دو روپیه مولی خود را داده یک روپیه ازان گرفت بعوض آن دو روپیه ازین سود نیست چونکه آن دو روپیه نیز ملک مولی است لهذا تبدیل ملکیت نیامد تاکه ربوا محقق می شد، بلکه چنین باید فهمید که مولی دو روپیه خود را از غلام گرفته بعد ازان یک روپیه نزدِ آن بطور امانت گذاشت همچنان مال حربی نیز حلال است ومباح که بمثلِ صید در ملکِ آن نیست بلکه مالک حقیقی ملکیت آن را ختم کرده است، الحال انتظارِ قبضه است که بران کدام شخص قبضه خواهد کرد تاکه ازان شود، قبضه کردن بر مال حربی چنان است که قبضه کردن بر حیوان شکاری ووحشی - پس سود درمیان کافر حربی ازین سبب متحقق نیست که در آنجا نیز تبادله نیست. همین راز است که فقهاء درین دو صورت این لفظ را استعمال نکرده اند که یجوز الربو بین المسلم والحربی وبین العبد مولاه بلکه این عبارت را استعمال کرده اند که لا ربوی بین المسلم والحربی ولا بین العبد ومولاه - یعنی درین صورت بالکل ربوا نیست ونه مفهوم ربوا شرعی درین دو موجود است.

اسلام از احتکار واکتناز واشتراکیت منع نموده حریتِ شخصی را برقرار داشت

وَالَّذِیْنَ یَکْنِزُوْنَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا یُنْفِقُوْنَهَا فِیْ

سَبِيْلِ اللهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ ۙ (قرآن مجید)

ترجمہ:۔ آنانکہ جمع میکنند نقرہ و طلا را (روپیہ را) و خرچ نمیکنند در راہِ خدا، پس مژدہ دِہ آنہارا بعذاب دردناک۔

اَلَّذِیْ جَمَعَ مَالًا وَّعَدَّدَهٗ یَحْسَبُ اَنَّ مَالَهٗۤ اَخْلَدَهٗ ۚ كَلَّا لَيُنْۢبَذَنَّ فِی الْحُطَمَةِ ۝ (قرآن مجید)

ترجمہ:۔ آنکہ جمع میکند مال را و میشمارد آنرا بگمان اینکہ آن پایدار است، ہرگز چنین نیست بلکہ آن را در دوزخ انداختہ خواہد شد۔ در صحیح مسلم مرفوعاً از معمر مروی است کہ:۔ من احتکر فھو خاطئ کسیکہ سامان غذارا بغرض قیمت شدنِ نرخ ذخیرہ کند آن مجرم و گنہگار است۔

قرآن مجید درین ارشادِ خود از قبضہ نمودنِ یک گروہ بر ذرائع معاش انسانی منع فرمود۔

(۱) خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِی الْاَرْضِ جَمِیْعًا ۝ تمام سامانِ زمین را خدا برای شما آفریدہ است کہ ہرانسان را از ذرائع معاش آن حق استفادہ حاصل است۔

(۲) وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِیْهَا مَعَایِشَ ۝ ذرائع معاش شما را در زمین آفریدہ ایم کہ ہریک ازان نفع گرفتن میتواند۔ ہر فرد را در اکتسابِ رزقِ حلال و اضافہ ملکی شخصی خود مطابق قوۃ فکری و عملی خود کہ فطرتاً دران موجود است بشرطیکہ از حدودِ شرعیہ بیرون نشود حق حاصل است۔ آزادی و تفاوت فطری آن در مالداری عین حکمت است۔

(۱) نَحْنُ قَسَمْنَا بَیْنَهُمْ مَّعِیْشَتَهُمْ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا ما سامان زندگی را درمیان انسانہا در دنیا تقسیم کردہ ایم۔

(۲) وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجٰتٍ لِّیَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ

بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا ہ یکی را بر دیگر بلند کردہ ایم در مرتبہ تاکہ یکدیگر را تابع ساختہ باہم زندگی خود را انجام بدہند۔ بیضاوی در تفسیر این مینویسد کہ تا یکدیگر را در کارِ خود استعمال کردن بتوانند۔ والفت و ربط و نظم برقرار ماند برای اینکہ نظام عالم درست ماند۔

حکمت و راز در تفاوتِ مالی

آن حکمتیکہ قرآن کریم اجمالاً بطرفِ آن اشارہ کردہ است تفصیلش این است نظم و تالیف درمیان احزاب بشری و افراد آن یک مقصد بزرگ و ہدف عالی است، چونکہ انسان بعکس دیگر حیوانات فطرۃً مقتضی تمدن و اجتماعیت است بجز انسان دیگر حیوانات جدا جدا زندگی خود را پیش بردن می توانند مگر انسان از راہِ مَدَنی الطبع و اجتماع خواہ بود نش بدون اجتماع و جمعیت یک لمحہ زندگی انفرادی خود را بسر بردن نمیتواند۔

احتیاجی بلباس

انسان را لباس ضرورت است کہ بذریعۂ آن بدن خود را از سردی و گرمی حفاظت کردن بتواند۔ لباس تیار میشود از تار و ریسمانِ پنبہ، لہذا آن را تعاون یک مزارع ضرورت است کہ پنبہ را کاشتہ برای آن اسباب لباس را مہیا کند۔ و برای صاف کردن و جدا کردن پنبہ از تخمش معاون دیگر ضرورت است کہ این کار را بانجام برساند۔ معاون سوم ضرورت است کہ از آن تار بسازد، و بعد از بدست آمدن ریسمان معاون چہارم برای بافتن آن درکار است۔ و بعد از ین گر رنگ کردن ضرورت باشد رنگمال نیز بکار است کہ در آن لباس زینت پیدا کند۔ بعد از تعاون و کمک یک جماعت آن لباس قابل استفادہ می گردد۔

ہمچنان اگر آن لباس پشمی باشد یا برای زنان و ابریشمی، درین ہا یک انسان کافی نیست بلکہ اعانت افراد متعدد درکار است چونکہ یک انسان تنہا تمام

این کارها انجام دادن نمی توانند.

احتیاجی مسکن

همچنان انسان را خانه وجای بود و باش ضرورت است که در تعمیر آن سنگ وخشت و چونه وسمینت وگل ضروری است. حصول این اشیا بغیر تعاون یک دیگر ممکن نیست، برای چوب کاری نجار، وبرای گل کاری معمار، وبرای اجزاء آهنی آن آهنگر را ضرورت است واین کسان بتنهائی کافی نیستند بلکه از مزدور ومردیکار چاره نیست تا آنکه عمارت بپایان می رسد. برای جمع نمودن خوراک وغذا زراعت کار، وآرد کننده دانه جات، سازندهٔ تنور، صالح دیک وکاسه، مزدور برای آوردن روغن ومصالحه نیس امداد تمام این افراد بالاضروری است. برای صاف کردن راه وشوارع عامه حزب تنظیف، و برای سر تراشیدن دلاک وحلاق، وبرای شستن لباسها گاذر، درکاراند.

ازین معلوم شد که نقشهٔ زندگی کامل انسان انفرادی نیست بلکه اجتماعی است. این نظام حیات اجتماعی انسان وابسته باحتیاجی آن است. وبسبب همین احتیاجی ربط ونظم درمیان افراد انسانی باقی است. اگر تمام افراد در مالداری برابر باشند یکی از دیگر چطور کار گرفتن می تواند. اگر انسان یک دیگر را گویند که سر من را بتراش دیگر در جوابش میتواند گفت که تو سر من را بتراش. من از تو در چیزی کمی ندارم چرا کنم ؟ اگر گوید که لباس من را بشو نیز خواهد گفت که تو از من را چرا نمی شوئی ؟ چونکه ما و تو برابریم. اگر جوالی ومزدور را گفته شود که این صندوق را با بستره تا فلان جاه برسان، خواهد گفت که تو خود به دار برسان من چرا پشت کنم ؟ به هر صورت برای کار گرفتن از یک دیگر تفاوت ضروری است که کار گیرنده بکار محتاج وکار کننده باجرت وپیسه. بعد ازین احتیاجی وتفاوت تبادله درمیان کار ومال بوقوع می آید.

اگر مال ہمہ برابر باشد درین تبادلہ ممکن نیست بلکہ ہر کس کارِ خود و عملِ خود را می کند۔ لہٰذا برائی قیام ربط درمیان افراد انسانی تفاوت مالی ضروری است۔ تاکہ بے مال یا کم مال برای مالدار عمل کردہ مال کمائی کند۔ لیکن اگر این صرف از طرف عامل و کاریگر باشد پس مالدار یک فرعون زمان خود می گردد۔

لہٰذا اللہ تعالیٰ از ہر دو طرف نظام احتیاجی را قائم کرد۔ اگر عامل و مزدور را تنخواہ ضرورت است خدای تعالیٰ مالدار را بہ کار محتاج کردہ است۔ تاکہ از حاجتِ دو طرفہ ہمیک دیگر محتاج باشند۔ و در ہیچ فردی صفت غنا و بے نیازی مطلق نباشد تاکہ یکی بدیگر ظلم نہ کنند

تفاوت درحیات اقتصادی انسان فطری است

از روئے حکمت بیان کردہ سابقہ مقتضی فطرت این است کہ تفاوتِ مالی درمیان انسانان ضروری است ۔ ومساوات مصنوعی کہ بعکس این است ، سعی درحصولِ آن جنگ درمقابلۂ فطرت انسانی است ۔ وہر نظریۂ کہ بخلاف فطرت برسرِ پیکار آید شکست خوردن آں ضروری است ، اگرچہ خونِ کرورہا انسان برائے آن ریزانیدہ شود ، واگرچہ ازروی این نظریہ یک حزب انسانیت لا بناحق درجنگ طبقاتی ہمیشہ کہ بمنزلۂ دوزخ است مصروف کردہ شود ۔ ازہمیں سبب است کہ کشورہای کمیونسٹ خواہ در نظریہ مساوات مصنوعی خودہا شکست خوردہ اند ۔ چنانچہ قبلاً ذکر نمودیم درشوروی ودیگر ممالکِ اشتراکیت پرست ، باوجود خونریزی کرورہا انساں تفاوت تنخواہ از ۱۲۰ تاسی ہزار ماہانہ ہنوز موجود است ۔ انجام ہر نظریۂ انسانی درمسائلِ تمدنی ہمیں است ۔ لہٰذا ضرورت افتاد کہ بجائے جنگ باتفاوت فطری آنرا برقرار ماندہ شود ، وبذریعۂ یک قانون فطری دیگر درزندگی معاشی یک توازنِ صحیح وفطری قائم کردہ شود کہ آنرا بالتفصیل بیان خواہیم کرد ۔ علتِ منطقی وفلسفی این تفاوت این است کہ سبب اصلی حصولِ مال دو چیز است و آن دو در بدست آوری مال علت وعامل اصلی اند

(۱) قوت فکری وذہنی انسان کہ تمام اہلِ قلم بذریعۂ این قوت مال حاصل می کنند (۲) قوت بدنی وجسمانی انسان کہ تمام مزدور پیشہ وطبقۂ کاریگر ازین قوت مال کمائی می کنند ۔ اکنوں باید دید کہ آیا قدرت خداوندی این دو قوت را در انسان مساوی پیدا کردہ است یا متفاوت ۔ اگر چنیں است پس درمیانِ این دو قوت ونتائج این ہر دو یقیناً فرق است کہ ذہانت وذکاوت تمام انسانان برابر نیست ونہ قابلیت وفراستِ ایشان برابر است بلکہ در طلبۂ علم کہ شامل

یک صنف اند بعض ناکام است وبعض کامیاب، کاینا نیز فرق است کہ بعض نمبر اول وبعض نمبر وسط
وبعض نمبر ادنی میباشد۔ این دلیل است براینکہ قابلیت فطرۃً متفاوت ومختلف است۔
ہمچنان قوت جسمانی تمامی انسانان برابر نیست، ونہ ہر شخص پہلوان گامامی تواند شد۔
وازہمیں تفاوتِ قوت جسمانی وتفاوتِ قوت ذہنی وفکری در انسانان نیز فرق است
واین فرق دلیل است براینکہ درنتائج مالی وآمدنی این دو قوت فرق ضروری است
ودر تمام ادوارِ تاریخ انسانی این فرق جاری است۔ حتیٰ اینکہ اگر پدری دو پسر دارد
وہر یک را دہ دہ ہزار روپیہ داد کہ تجارت کنند۔ یکی از ایشان از عقلمندی وحسن تدبیری
خویش رنج نمودہ از دہ ہزار پانزدہ ہزار کرد وپسر دیگر از ناقابلی وبے تدبیری وکم ذہنی تمام
سرمایہ یا بعض آن را ضائع کرد پس آں مساواتِ مصنوعی در تفاوت فطری تبدیل می شود۔
ولطف این حکمت وعلت قرآن کریم اشارہ نمودہ است۔

وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا۔

مرتبہ بعض را بر بعض بلند کردہ ایم در سال تاکہ از یک دیگر کار گرفتن بتوانند ونظم
ونسق معاشرۂ انسانی برقرار ماند۔

حریت شرط جذبہ عمل است

اسلام ملکیتِ شخصی را برقرار داشت، و
برای تحریک اضافۂ ملکیت تعطل مالکاں را دور کردہ در ایشان جوش عمل پیدا کرد، واز
مقام حیوانیت بالا کردہ بر مقام شرف انسانیت ایشان را رسانید، تاکہ مثل
نظام اشتراکیت برای حکومت یک مشین محض گشتہ نمانند، بلکہ مثل یک مالک با
اختیار در سعی وعمل مصروف شوند۔ در نظامِ معاشی اشتراکیت یک انسان با انسانان دیگر
علیہٗ خدائی قائم می کند، تمام قوتہای آن را در مطابق منشا و خواہش خود استعمال
می کند نہ کہ باختیارِ خود آن واز ین انسان انسان نہ می ماند بلکہ برای حکومت یک مشین
تیار می گردد۔ قرآن مجید این حقیقت را در ضمن این الفاظ واضح کردہ است:۔

(۱) ــــ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ۔ نیست انسان را مگر آنچہ از سعی و کوشش موجود
وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَىٰ۔ حاصل می کند و فائدہ سعی خود را خواہد دید
(۲) ــــ وَهَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ۔ سزا نخواہید یافت مگر بعمل خویش

ایں قانون بر اعمال دنیوی و اخروی انسان ہر دو حاوی است پرستار اشتراکیت از انسان مثل حیوان کار گرفتہ گیاہ و علف می خوراند کہ مترادف حیوان ساختن انسان است

حرکت دولت در نظام سرمایہ داری ایں خامی و کجی یافتہ می شود کہ دریں نظام دولت در دست یک طبقہ ساکن شدہ می ماند و با دیگراں حرکت نمی کند کہ از سبب آن در مردم دیگر افلاس و غربت رونما می شود۔ و یک حصہ بزرگ جسم اجتماعی انسان مفلوج شدہ می ماند۔ بعینہ مثل اینکہ خون بدن یک شخص در چند اعضاء، و یا در عضو آں بند شود کہ بدیگر اعضاء گردش نکند یقیناً بقیہ اعضا مفلوج می گردد۔ چنانکہ خون مادۂ حیات یک شخص است، ہمچناں دولت مادۂ حیات جامعۂ بشری است۔ قرآن کریم از ہمہ پیش این بنیادی اصول را اعلان کرد کہ :-

كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنكُمْ (قرآن)

تقسیم مال ازیں سبب ضروری است کہ مال صرف در طبقۂ اغنیاء گردش نکند۔ ایں اعلان یک اصول بنیادی بود لیکن بریں اکتفا نہ کرد بلکہ اسلام برائے اصلاح معاش چنیں قوانین نافذ کرد کہ از آن حرکتِ دولت بعمل آید۔

۱ حرکتِ مادۂ حیات در معادن ظاہری و باطنی

چہ قدر دولت کہ در زیر زمین است خواہ نقرہ و طلا باشد یا آہن و دیگر معدنیات پنجم حصہ آن او روی فقہ اسلامی برای فقرا دادہ می شود تا گردش دولت تکمیل شود (فتح القدیر باب الخمس)

ایں در معدنیات باطنہ است کہ بمحنت و مشقت بیرون کردہ می شود۔

باقی معدنیات ظاہرہ بمجموعی حیثیت حق تمام رعیت است، خاص بہ شخصی یا بہ طبقۂ نیست (مغنی ابن قدامۃ جزء ۳ ص ۱۵۷)

۲۔ **قانون عشر ۱/۱۰** آن پیداوار زمین کہ در آب رسانی آن تکلیف نباشد دران برای فقرا، دہم حصہ مقرر است۔ مَا سَقَتْهُ السَّمَآءُ اَوْ كَانَ عَثَرِيًّا فَفِيْهِ الْعُشْرُ (صحیحین عن ابن عمر)

۳۔ **نصف عشر ۱/۲۰** آن زمین کہ بذریعہ چرخ یا دلو یا کاریز سیراب کردہ شود در حاصل آن بیستم حصہ حقِ فقرا است۔

۴۔ **قانون ربع عشر ۱/۴۰** در نقود و اموال تجارت و دیگر آمدنی از کاروبار روزمرہ بعد از وجود نصاب و گذشتن یک سال بر آن کہ شرط نصاب است دران برای فقرا، چہلم حصہ حق است، یعنی دو نیم از صد برای فقرا داده می شود و بمثل این در مواشی ہم حق فقرا مقرر است کہ تفصیلش در فقہ موجود است۔ مثلاً در پنج شتر یک بز یا گوسفند یا قیمت آن، و در چہل بز و گوسفند یک بز یا گوسفند و یا قیمتِ آن لازم است، و در سی گاو میش یک گوسالہ یکسالہ و در چہل گاو و گاو میش یک توربی دو سالہ مقرر است۔

۵۔ فئی و غنیمت اصل پنجم غربا پروری است

آن مالیکہ از کفار بغیر جنگ بدست آید آنرا فئی و آنکہ بعد از جنگ بدست آید آنرا غنیمت گویند، خواہ زمین و جائیداد باشد یا اموال منقولہ و عمارات و در صورت عدم جنگ خواہ بذریعۂ صلح باشد یا بذریعۂ زور و قوت مملکتِ اسلامی کہ از ان خائف شدہ دشمن مال خود را گذاشتہ بگریزد و یا کہ رعایائے غیر مسلم مملکت اسلامی را ترک نمودہ و مال و متاع خود را گذاشتہ بدیگر مملکت

منتقل شوند۔ ازین مذکورۂ بالا یک حصہ زیاد را برای یتیمان و مسکینان و مسافران خرچ کرده می شود۔ مزید برین سہ مصارف مصرف چہارم حکومت است کہ چہارم حصہ دران خرچ کرده شود۔ تقسیم فئ در سورۂ حشر پارۂ ۲۸ باین طور بیان شده است۔

وَمَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنِ وَابْنِ السَّبِيْلِ كَىْ لَا يَكُوْنَ دُوْلَةًۢ بَيْنَ الْاَغْنِيَآءِ مِنْكُمْ ؕ وَمَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ ۚ وَمَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا ۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۘ

آن مالیکہ خدا بطور فئ بر پیغمبر خود داد از باشندگان ده ہا پس آن خدا راست بطور مالکیت حقیقی و رسول راست بطور تصرف و امیر بودن و برای رشتہ داران آن و یتیمان و مسکینان و مسافرین است تاکہ مال در میان اغنیا شما گردش نکند و آنچہ پیغمبر بشما داده است آنرا بگیرید و آنچہ کہ منع کرده است خود را ازان باز دارند و بترسید از خدا کہ بی شک آن سخت عذاب کننده است۔

درین ذکر اللہ تعالیٰ تبرکاً آمده است و ذکر رسول برای اخراجات حکومت است کہ بعد از نبی صلی اللہ علیہ وسلم آن اموال را در حاجتمندان اقارب آن و در مساجد وغیره خرچ کرده شود۔ باقیمانده حق یتیمان و محتاجان و مسافران است۔ ہمچنان اگر مال غنیمت باشد کہ بذریعۂ جنگ حاصل شده باشد۔ پنجم حصۂ آن نیز حق محتاجان است کہ در آن اقارب رسول، یتیم، مساکین، و مسافرین نیز داخل اند۔ در سورۂ انفال پارۂ دہم ہمین تقسیم مذکور است۔

وَاعْلَمُوْٓا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّنْ شَىْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهٗ وَلِلرَّسُوْلِ وَلِذِى

الْقُرْبیٰ وَالْیَتٰمٰی وَالْمَسٰکِیْنِ وَابْنِ السَّبِیْلِ ۵

بدانید آنچہ کہ از مال غنیمت حاصل می کنید پس پنجم حصۂ آں خدا را ست و پیغمبر را و رشتہ داران آن را و یتیمان و مسکینان و مسافران راست

۶۔ **قانون نذر و کفارات** | قانون ششم آنست کہ اگر شخصی برائے خدا چیزی نذر کرد یا کفارۂ قتل خطا یا کفارۂ روزۂ رمضان بسبب افطار بغیر عذر یا کفارۂ ظہار لازم شد و ارادۂ قرابت کرد در تمام ایں صُوَر طعام خورانیدن شصت مسکین با آن لازم است اگر بنوعی دیگر کہ روزہ گرفتن یا آزاد کردن غلام است ادای آن نہ کردہ باشد۔ و این برای محتاجان مقرر است

۷۔ **مال حرام را صدقہ باید کرد** | سود در اسلام حرام است و ہمچنین مال قماری بازی نیز حرام است و آں مالیکہ بذریعۂ شرط ناجائز ولعبہائی قمار بازی حاصل شود تماماً حرام است۔ ازین اموال و مطلق اموال کہ بناجائز طور حاصل کردہ شود اجتناب ازان لازم است۔ اگر با کسی مال حرام ازین قسم باشد آں را چہ کند؟ زیرا کہ استعمالِ خودش ممنوع است مگر اندر دی وَ اَمَّا المال الحرام فسبیلہ التصدق آن مال حرام را در فقراء و محتاجین تقسیم کردہ شود تا کہ از گناہ محفوظ ماند و در آئندہ توبہ کند۔

۸۔ **لقطات و اموال لاوارث** | اگر چیز گم شدہ یافتہ شود و بعد از جستجوی شرعی مالک آن پیدا نہ شود۔ و یا شخصی بمیرد و در جای آن وارثی نباشد کہ مال آن را مالک شود از روی قانونِ شرعی ایں ہر دو مال بذریعہ بیت المال در فقرا تقسیم کردہ می شود کہ حق آنہا است۔

ہ از حدیث عاصم بن کلیب گرفتہ شدہ است کہ در ابوداؤد موجود است ۱۲

۹۔ **احیاء موات** من احیا ارضاً مَیْتَۃً فھی لہ ولیس لعرق ظالم حق[1]۔ شخصی کہ زمین لامالک و ناآباد را آباد کرد آنرا مالک می شود، و درین بارہ ظالم را ہیچ حق نیست۔ اگرچہ آبادکنندہ از حکومت اجازت ہم نہ گرفتہ باشد۔ ہمین است مذہب امام مالک و امام شافعی۔ البتہ نزد امام ابوحنیفہ برای مالک شدن اجازت گرفتن از حکومت ضروری است تاکہ در آئندہ کسی دیگر باو مزاحمت نکند۔

۱۰۔ **خمس الرکاز** در حدیث وارد است کہ دفی الرکاز الخمس (متفق علیہ) معدنیات و اموال مدفونہ زمینی کہ مالک آن معلوم نباشد در تمام این ہا پنجم حصہ حق محتاجان است کہ بایشان تقسیم کردہ می شود۔

۱۱۔ **خراج و عشور** آن محصول کہ از زمین بطور عشر گرفتہ می شود و آن محصول کہ از تاجر گرفتہ می شود بشرط نصاب در ہر سال از تاجر مسلمان چہلم حصہ و از تاجر ذمی بیستم حصہ و از تاجر حربی دہم حصہ وصول کردہ می شود در تمام اینہا محتاجان را حق است۔

(کتاب الخراج۔ ابویوسف رح ص ۱۳۳)

قانون احساس رعایت فوائد و استجاب آن

اگر چنین حالت پیش آید کہ رعیت در غربت و افلاس مبتلا شوند نزد اغنیا ہر قدر مال کہ از ضرورت ایشان زائد باشد از روئے قانون استحبابی درمیان فقرا تقسیم باید کرد۔

وَيَسْـَٔلُوْنَكَ مَاذَا يُنْفِقُوْنَ قُلِ الْعَفْوَ۔

---

[1] متفق علیہ عائشہ رض

اے پیغمبر! از شما می پرسند کہ بر فقراء چہ چیز خرج کنند شما بفرمائید کہ تمام آن مال را خرچ کنید کہ از ضرورت شما زائد باشد۔

نزد ابن حزم تقسیم مال اغنیاء بر فقراء در وقت ضرورت اجماعًا

ابن حزم در "المحلّٰی" می نویسد کہ از علی رضؓ روایت است کہ اللہ تعالی ضروریات فقراء را بر اغنیا فرض کردہ است، اگر فقراء گرسنہ و عاری باشند و از امداد نہ کردن اغنیاء ایشان تکلیف محسوس کنند خدای متعال از اغنیاء حساب گرفتہ ایشان را سزا خواہد داد باید کہ در وقت ضرورت از اغنیاء مال گرفتہ بر فقراء برابر تقسیم کردہ شود۔

ابو عبیدہ ابن الجراح و سیصد صحابہ دیگر توشہ را باہم جمع نمودہ برابر تقسیم کردند و تمام توشہ را در دو توشہ دان انداختہ بقدرِ قوت ہر یک را تا آنکہ ختم شد۔

عبارت عربی این است:۔

عن علیؓ ان اللہ فرض علی الاغنیاء فی اموالھم بقدر مایکفی الفقراء فان جاعوا وعروا وجھدوا بمنع الاغنیاء فحق علی اللہ ان یحاسبھم یوم القیامۃ ویعذبھم وعند الحاجۃ یقسم المال علی السوآء۔ صحّ عن ابی عبیدۃ بن الجراح وثلاث مأۃ من الصحابۃ ان زادھم فنی فجمعوا ازوادھم فی مزودین وجعل یقوتھم علی السوآء فھذا اجماع مقطوع بہ من الصّحابۃ۔ (المحلّٰی ج ۶ ص۱۵۸)

باز ہمچنین حدیث مرفوع ابی سعید و حدیث حضرت عمرؓ را نقل کردہ است کہ الفاظش این است:۔

عن ابی سعید مرفوعًا من کان معه فضل ظهر فلیعد به من لا ظهر له ومن کان معه فضل زاد فلیعد من لازاد له۔ قال فذکر اصنافًا من المال حتی رأینا انه لاحق لنا فی الفضل۔ فضول اموال الاغنیاء یقسم علی الفقرآء المهاجرین وهذا فی غایة الصحة والجلالة۔

(المحلی ج ۶، ص ۱۵۸)

ہمراہ ابوعبیدہ ابن الجراح سیصد صحابہ بودند کہ توشۂ اکثر ایشان ختم شدہ بود۔ ونزد کسانیکہ زاد راہ بود آن را حضرت ابوعبیدہ بہمگی برابر تقسیم کردند۔ ویکی از صحابہ کرام بر فعلش اعتراض نہ کردند۔ ابوعبیدہ از جملہ عشرہ مُبَشّرہ است کہ از لسان درفشان رسالت خطاب "امین الامۃ" برایش حاصل شدہ بود۔ حضرت ابوسعید از حضور صلی اللہ علیہ وسلم روایت می کند کہ آنحضرت فرمودند کہ اگر کسی سواری زائد از ضرورت داشتہ باشد آن شخص را باید داد کہ نزد آن سواری نیست۔ وکسی کہ زاد راہ داشتہ باشد زائد از ضرورت خود آن شخص را باید داد کہ توشہ ندارد۔ حضور صلی اللہ علیہ وسلم ازین قبیل چند اشیاء ضروری دیگر را نیز نام گرفتند کہ ما از ان گمان بردیم کہ ہر چیز کہ نزد ما زائد باشد ما را دران حقی نیست۔ ابن حزم میفرماید کہ صحابہ را برین اجماع است (المحلی حوالہ بالا)

ابن حزم از حضرت عمر رض روایت نقل کردہ است کہ حضرت عمر فرمودند کہ کدام حالات کہ اکنون بر من معلوم شدہ است اگر قبلاً معلوم می بود اموال زائد از ضرورت دولتمندان را گرفتہ بر فقراء مہاجرین تقسیم می کردم۔ سند این روایت بے حد صحیح وجلیل الشان است۔

از ملاحظہ آیت قُلِ الْعَفْوَ وغور درین روایات آیا این یقین حاصل

نمی شود کہ حالت رعیت در نظام معاشی اسلام بہ نسبت نظام اشتراکیت زیادہ بہتر است و محبت و خلوص کہ در این نظام است در اشتراکیت نیست و از تمام نقائص کہ در اشتراکیت است اسلام ازان پاک است۔

از مولانا عبید اللہ سندھی منقول است کہ وقت کہ من صرف ترجمۂ آیت "وَ یَسۡـَٔلُوۡنَکَ مَا ذَا یُنۡفِقُوۡنَ قُلِ الۡعَفۡوَ" را برای لینن شنوانیدم در جوش آمدہ گفت کہ اگر این آیت قبلاً بما معلوم می بود کمیونزم را ہیچ ضرورت نبود۔ بہ ہر حال آنچہ کہ ابن حزم نوشتہ است آن یک قانون جبری است بہ نزد آن لاکن اگر این قانون را برضامندی و جذبۂ اخوت بروی کار آوردہ شود یک ذریعہ بہترین معاشی و خوشحالی می تواند شد

مساوات قانونی و برابری شاہ وگدا امرار حقوق رعیت را بذریعۂ اثر و رسوخ خود غصب می کنند، پس عوام و رعیت حق خود را بازیافت کردن نمی توانند، لہذا بودن و نابودن حکومت برای رعیت برابر است اسلام در قانونِ خود حقوق مساوات را قائم نمودہ این خامی را دور کردہ شاہ و گدا در مقابلۂ قانون انصاف پسندی برابر کرد۔ دعوی زبانی ہر حکومت می کند لکن راجع بہ عمل سوای اسلام و تاریخ عملی آن دیگر در ہیچ دین و آئین مساوات قانونی در لباس عملی یافتہ نمی شود۔ خلفاء و شاہانِ اسلام بجواب دہی دعوی یک غریب و بیکس در عدالت حاضر می شدند و بمجرد شنیدن فیصلۂ عدالت بآن عمل پیرا می شدند۔

تاریخ اسلام از واقعاتِ عملی مساوات قانونی اسلام لبریز است کہ بغرض اختصار ما درینجا ذکر آن نمی کنیم لکن بعکس این در آئین انگلستان

واضح نوشته است که بادشاه از هر قانون مستثنیٰ است۔

اشیاء مشترکہ در نظامِ معاشی اسلام

اشیاء مشترکہ در نظام معاشی اسلام یا بالفاظ دیگر اشتراکیتِ اسلامی یک امر طی شده است۔ چونکہ اسلام دین فطرة است لہذا در نظام معاشی وی آن اشیاء که از سعی وکوشش ودائرهٔ عمل انسانی خارج است وبتمام افراد انسان بآن حاجت دارند از ملکیت شخصی وفردی مستثنیٰ قرار داده در ملک مشترکِ قومی شامل کرد۔ تفصیل آن اشیاء حسب ذیل است :۔

از علویات :۔ آفتاب ومہتاب، واز سفلیات، آب خواه از نہر باشد یا از بحر، آتش، گیاه، علف، نمک، شکارِ خشکی و دریا تمام این ہا مشترک اند (ابن ماجه، ہدایه، کتاب الخراج الامام ابو یوسف)

حقوق تمام رعیت باشیای ذیل وابسته است که کسی کسی را از حق آن محروم کردن نمی تواند، ونه حکومت برعوام پابندی عائد کردن میتواند مگر در صورتیکه عوام ورعیت را در آزادی نقصان باشد۔ ہر شخص را از دریا حق آب نوشیدن وسیراب کردن مواشی خود وبذریعهٔ جویہا سیراب کردن کشت وزراعت خود وحق رفت وآمد بذریعهٔ کشتی وکمائی نمودن مال حاصل است وہر یک را حق ماہی گرفتن آز ان آب عمومی خواه که نہر باشد یا بحر حاصل است۔ ودر گیاه خودرُد نیز ہر یک را حق حاصل است، خواه خودش دَرو کند۔ یا که مالک زمین درو کرده برایش بدہد (حسب ضرورت)

ہمچنان از نمک ہای معدنی کوہستان وبیابان ہر ایک را حق حصول و استفاده ازان حاصل است۔ بر شکار خشکی وآبی ودریائی نیز کدام پابندی نیست، بلکہ تمام رعیت ازان استفاده کردن می توانند۔ وہمچنان

جواہرات وعنبر ودیگر دانہای کہ از دریا بیرون می شود، ہر یک راحق است کہ برای خود بیرون کند۔ وفی الغایۃ شرح الہدایۃ فیما فی البحر لایملک الامام ان یخص واحداً دون واحد۔ بادشاہ را حق نیست کہ اشیای دریائی را بکسی مخصوص کند۔

مرافق بلد | آن زمین غیر مملوکہ کہ از شہر بیرون باشد لیکن چوب سوخت جنگل آن برای باشندہ گان شہر ضرورت باشد چنین زمین مشترک میباشد تاکہ ضروریات شہری ازان پورہ شود۔ آن درحکم موتی نیست کہ ہر کہ قبضہ کرد آزان شود ونہ حکومت را جائز است کہ آن را بطور جاگیرداری بکس حوالہ کند۔

وماکان خارج البلد من مرافقہا ومحتطبا لاہلہا ومرعیً لہم لایکون مواتاً فلا یملکُ الامام اقطاعہا۔ (عنایہ علی الہدایہ ج ۴ صـ۳۵)

فنار عامہ ملکیت مشترکہ است | میدان وسیع در نزدیک آبادی ملکیت عامہ است کہ در آن مواشی خود را می چرانند وکشت وزراعت خود را جمع می کنند بعد از درو کردن کہ آنرا در عرف خرمن گویند۔ بلحاظ این منافع عامہ این چنین میدان درحکم موات نیست تاکہ ملکیت کسی قرار دادہ شود بلکہ در تصرف عامہ است۔

وفی الزیلعی علی الہدایۃ ج ۴ صـ۳ وفناء العامۃ یشفعون بہ لانہم محتاجون الیہ لمرعی مواشیہم وحصائدہم فلم یکن اشفاعہم منقطعاً منہ ظاہراً فلایکون مواتاً۔

معادن ظاہرہ ملکیت عوام است | المعادن الظاہرۃ وہی التی یوصل الیہا بغیر مؤنۃ نینا بہا الناس ویشفعون بہا کالملح والماءِ والکبریت والقیر والمومیا والنفت والکحل والیاقوت ومقاطع

الطین واشباہ ذٰلک لاتملک بالاحیاء ولا یجوز اقطاعها لاحد من الناس (المغنی لابن قدامۃ ج ۶ صفحہ ۱۵۶)

معدنیات ظاہری کہ در حصول آن زیادہ تکلیف نباشد قوم و رعیت ہر وقت آن را استعمال می توانند کرد و ازان استفادہ نیز توانند کرد مثل نمک، آب، قدرتی گیس (گاز) گوگرد، ترکول، مومیائی، تیل خاک، پترول، سرمہ، یاقوت، تودہای خاک، کہ دران مصالحۂ زمین نیز شامل است۔

حق عوام در خراج و مالگذاری الخراج فیئ لجمیع المسلمین ان عتب علی ارض الخراج وانقطع الماء او اصطلم الزرع فلا خراج (کتاب الخراج لابی یوسف)

خراج حق تمام مسلمانان است اگر برزمین آفت عارض شود یا آب خشک شود یا زراعت برباد شود درین صورتہا خراج وصول کردہ نمی شود۔

اداء کفایت مزارع خواہ مسلم باشد یا غیر مسلم قیمت تخم و گاو قلبہ و دیگر ضروریات زراعت دادہ می شود۔

یدفع للعاجز کفایۃ من بیت المال (فتح القدیر ص ۱۵۵)

نفقہ و رزق فقراء غیر مسلم بر ذمہ بیت المال است

دربارۂ معاہدین حیرہ فرمان فاروق اعظم این است کہ آن مرد عمر رسیدہ کہ کار کردن نتواند، یا کدام آفت بر آن نازل شود،

یا بعد از غناء فقیر شود کہ اہل مذہب آن بآن خیرات دادن شروع کنند جزیہ از چنین شخص معاف است نفقۂ آن با تمام خاندانش از خزانہ سرکاری ادا کردہ شود۔ این تا وقتیست کہ در ملک اسلام باشد اگر ز مملکت

اسلامی بیرون شد پس خراج ونفقۂ آن بذمۂ حکومت نیست۔

(کتاب الخراج ۔ امام ابو یوسف ص۸

نظام تفصیلی معاشیات اسلام چونکہ تعلق معاشیات با انسان است وانسان شعبہای مختلف دارد پس علوم متعلقۂ بآن نیز شعبہای مختلف دارد۔ مثلاً انسان یک وجود شخصی دارد لہٰذا آن را شعبۂ انفرادیت نیز درپیش است، و باین لحاظ کہ یک انسان را تعاون اجتماعی انسانان دیگر ضرورت است پس شعبۂ دوم اجتماعیت است۔ وازین جہت کہ یک مخلوق زندہ است و برای بقاءِ حیاتش اسباب خاص درکار است انسان موضوع معاشیات است۔ وچونکہ انسان یک مخلوق روحانی نیز است لہٰذا آن موضوع روحانیات نیز شد۔ و بلحاظ کہ انسان فطرت خاصی دارد موضوع نفسیات است۔ واز سبب تعلق روابط انسان با کائنات و خالق کائنات شعبۂ کائناتی والہیاتی نیز دارد۔ اگر یک مفکر صرف در شعبۂ معاشیاتی انسان غور وفکر کند و دیگر شعبہای متعلقۂ آن را نظر انداز کند یقیناً آن مفکر مرتکب غلطی وخطائی بزرگ می شود۔ بمنزلہ کسیکہ بہ مرض دل وتکلیف معدہ وشکایت دماغی مبتلا باشد وحکیم و دکتور بازالۂ مرض قلب مشغول شود اما مرض معدہ و دماغ را نظر انداز کند۔ درین صورت بالکلیہ صحتیابی آن شخص ناممکن است۔ اگر در اعضاً انسانی بلحاظ صحت باہمی ربط وتعلق موجود است کہ صحت کامل موقوف است بر علاج کردن تمام اعضاء آن، پس علاج آن محض از نقطۂ معاشی ونظر انداز کردن شعبہ ہای دیگر آن نیز غلط است تاکہ انسان را بلحاظ تمام شعبہ ہای متعلقہ بہ زندگی آن علاج کردہ نشود آن ہرگز

صحت یاب نمی شود ۔ در نظریاتِ اکتنازیت، و اشتراکیت نقصان عظیم این است که مفکرین صرف بر یک پہلوِ زندگی انسان (معاشیات) توجہ کردند و باقی تمام پہلوہای زندگی آن را نظر انداز کردند ۔ لہذا پیچیدگی ہا زیادہ شد و مسائل معاشی ہم حل نہ شد ۔

حل معاشی اسلام عموماً چونکہ اسلام دین الہی است و تمام شعبہ ہائے زندگی انسان را در نظر دارد لہذا انفرادیت را برقرار داشتہ او را آزادی کامل عطا کرد کہ ملکیت شخصی خود را برقرار دارد و بطریقہای جائز مال حاصل کند کہ رزق آن باشد ۔ و ہیچ طاقت دنیا این آزادی فطری انسان را ختم و سلب کردن نمیتواند و نہ مجاز است ۔

قرآن پاک اعلان کرد کہ :- اَنْ لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّامَاسَعٰی وَ اَنَّ سَعْیَہٗ سَوْفَ یُرٰی (النجم)

یعنی ہر انسان در سعی نمودن باکتساب جائز وحصول مال حلال آزاد است ۔ و ثمرۂ کوشش آن محض از خودِ آن است ۔

در حدیث بیہقی است کہ :-

طلب الحلال فریضۃ بعد الفریضۃ ۔

بعد ادای فرائض دینی طلب رزقِ حلال نیز بر انسان فرض است ۔ فَاِذَا قُضِیَتِ الصَّلٰوۃُ فَانْتَشِرُوْا فِی الْاَرْضِ وَ ابْتَغُوْا مِنْ فَضْلِ اللّٰہِ (الجمعۃ) پس ہر گاہ کہ نماز ختم شد منتشر و پراگندہ شوید در زمین برای تلاش معاش و فضل خدا ۔ درین ہدایات دعوت است برای سعی و عمل در ضروریاتِ معاشی ۔ فطرۃً

محرک عظیم عمل تصور ملکیت شخصی و جذبۂ انفرادیت واختصاصیت کسبی است۔ اسلام این امر فطری را برقرار داشته بذریعہ این ہدایات جذبۂ عمل را تیز کرد۔

اجتماعیت اسلام بعد از پوره کردن ضروریاتِ انفرادیت در متعلق شعبۂ اجتماعیتِ انسان نیز ہدایات صادر کرد۔ و انسان را از ضروریاتِ دائرۂ اجتماعیت نیز آگاه کرد۔ اسلام این تصور را پیش کرد کہ تمام افراد انسان با یک دیگر برادر و افراد یک خاندان و اولاد یک مادر و پدر اند۔

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم	ای انسانان! ما تمام شما را از یک مرد
مِنْ ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ	و زن پیدا کرده ایم تا کہ شما حق یک دیگر
شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا	را بشناسید۔ بی شک زیاده عزت مند
إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ	شما نزد خدا زیاده پرہیزگار شما است
إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ۔ ط	ہر آئینہ خدا دانا و خبردار است

در روح المعانی ج ۲۶ ص ۱۶۲ درج است۔

لِيَعْرِفَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا	یعنی برای اینکہ شما یک دیگر را بشناسید
نتصلوا الارحام و تبيّنوا	و حق قرابت را ادا کنید و انساب را
الانساب و التوارث لا	شناختہ میراث را مطابق آن تقسیم
لِتَفَاخَرُوا الخ	کنید نہ اینکہ بر یک دیگر فخر کنید۔

بیہقی از حضرت انس ؓ یک حدیث مرفوع نقل کرده است:۔

"اَلنَّاسُ عیالُ اللهِ ۔ احب الخلق الی الله من احسن الی عیالہ"

تمام اولاد آدم خانواده خدا اند محبوب ترین مخلوق خدا آنست

که با خاندان آن حسن سلوک کند۔

"وَفِیْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُوْمِ"

قابل تعریف آنان اند که علاوه از زکوٰة و حقوق واجبه امداد سائل و بے مال را بر خود لازم میدانند۔

همین تفسیر مجاهد از ابن عباسؓ در روح المعانی مرقوم است.
اکنون آن اقوام که این مسئلهٔ اجتماعی فطری را که وحدت بشری است نظر انداز می کنند، خواه روس باشد یا امریکا۔ تمام کوشش آن اقوام بایں لحاظ خواهد بود که اقوام شوروی و امریکا سربلند باشند لازماً نتیجهٔ این چنین می برآید که باقی تمام اقوام عالم مغلوب و مفلس و قلاش باشند تا که صرف سیر کردن شکم یک قوم در نظر و خیال ایشان باشد و ازین سبب تمام اوضاع معاشی خراب شود چنانچه امروز در مشاهده می آید۔ مطابق اطلاع بین المللی امروز نصف آبادی دنیا از نان محروم اند

شعبهٔ روحانی انسان انسان یک مخلوق روحانی است که اگر با خدای تعالی ربط پیدا کند و بنتائج اعمال و مکافات آن یقین داشته باشد و قلب خود را از حرص و بخل و تکبر و خود پروری از آلائش های قوم پروری پاک دارد، زندگی معاشی آن خود بخود درست می شود، و دیگر افراد انسان را نیز از وی نفع میرسد۔
و به هیچ فرد انسانی ظلم نخواهد کرد، و اگر روح انسانی ناپاک باشد پس وجود آن برای دیگر انسانان مصیبت خواهد بود و هر وقت دیگر افراد انسانی تختهٔ مشق ظلم جانی و مالی آن خواهد گردید۔ قوانین خواه غلط باشد یا صحیح لکن نافذ کنندهٔ آن انسان است۔ وقتیکه روحانیت

انسان پاک نباشد قانون اگرچہ عادلانہ باشد مگرچہ می تواند کرد۔
دلیلِ چشم دید برین دعویٰ طاقتہای عصر حاضر اند کہ روز بروز در تباہی اقوام ضعیف مصروف اند۔ اقوام متحدہ (بین المللی) نہ ایشان را باز داشتن می تواند و نہ ظالم و جائر را بزبان ظالم و جارح گفتن می تواند، مظالم امریکا بر ویت نام و شرانگیزیہای یہود باشارۂ طاقتہای بزرگ بخلاف عربہا دلیل واضح است برینکہ اقوام متحدہ را ہمت شور دادن قلم و زبان ہم نیست تاکہ بدی را بد ظاہر کند۔ قرآن مجید صحیح فرمودہ است
قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰهَا۔
کامیاب شدن آن انسان کہ روح خود را پاک کرد و ناکام شد آنکہ روح خود را در گندگی ہای اغراض و مصالح دنیوی آلودہ کرد

شعبۂ نفسیات انسان از مطالعۂ نفس انسانی معلوم می شود کہ اللہ تعالیٰ در دل انسان محبت مال را نہادہ است رازش اینکہ اگر در انسان بالکل محبت مال نباشد آن طلب مال را می گذارد کہ ازین رونق و آبادی دنیا ختم می شود چونکہ انسان بمال قائم است پس اگر مال نباشد خود انسان ہم ختم می شود۔ این ہمان محبت فطری است کہ قرآن حکیم درین الفاظ بلیغ بیان می کند:۔

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ	آراستہ کردہ شدہ است برای مردم
مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِيْنَ وَ	محبت خواہشات از زنان و پسران
الْقَنَاطِيْرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ	و مالہای بسیار تہہ در تہہ از طلا،
الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ	و نقرہ و اسپان نشان دار و از
الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ وَالْحَرْثِ	چارپایان و زراعت۔ این برای

ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا — چندروزہ نفع دنیا است وانجام نیک
وَاللّٰهُ عِنْدَهٗ حُسْنُ الْمَاٰبِ — نزد خدای بزرگ است۔

درین آیت یک فہرست تفصیلی محبوبات دنیوی بیان کردہ شدہ است
کہ انسان فطرۃً از جملہ انسانان بازن و اولاد خود محبت دارد، واز
جملہ حیوانات بااسپان عمدہ ومواشیہا دوستی دارد، واز جملہ
نباتات کشت و زراعت راپسندی کند۔ درآیت دیگر ارشاد است کہ
انسان درمحبت مال بسیار حریص است وَاِنَّهٗ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيْدٌ
لہذا برای درستی نظام معاش واصلاح جذبۂ نفسیاتی انسان وبجا اعتدال
آوردن آن ضروری است کہ اسلام ہدایات مندرجۂ ذیل صادر کند۔

۱۔ بعد از فہرست مذکورۂ بالا ارشاد است :۔

ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ عِنْدَهٗ حُسْنُ الْمَاٰبِ

این اشیاء مذکورہ سامان فائدہ چندروزہ است ونزد خدا
چیزیست کہ بلحاظ انجام حیات بسیار عمدہ است۔ درآیت دیگر
ارشاد است کہ :۔

بَلْ تُؤْثِرُوْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَّاَبْقٰى

بلکہ شما این فوائد دوروزۂ حیات دنیا را ترجیح میدہید حالانکہ
حیات آخرت در دوام واصالت و در عمدگی از ہمہ زیادہ وپایدار
است۔ قرآن چونکہ کلام خدای حکیم است لہذا از جذبۂ نفسیاتی واقف
یعنی بران نیز مشتمل است و دلالت دارد برینکہ محبت فطری فوائد دنیا را
شکستن نمی شود ولی رخ آن را تبدیل کردن می تواند یعنی ازالۂ آن محبت ممکن
نیست مگر امالۂ آن ممکن است کہ رخ آن محبت را بطرف یک محبوب بزرگ

گردانیده می شود۔ لہذا در آیاتِ گذشتہ انعامات دنیوی را باانعامات اخروی موازانہ کرد کہ در نعمت ہای اخروی بلحاظ انجام حسن است و انجام نعمتہائے دنیوی فنا است۔ پس نعمتہای اخروی از نعمتہای دنیوی بہتر اند۔ این ترجیح و بہتری اگرچہ لامحدود است لکن باز ہم اگر تفاوت میان ہر دو را مثلِ تفاوتِ میانِ نقرہ و طلا قرار دادہ شود پس کدام احمق است کہ سنگ را بر طلا ترجیح دہد۔ ہیچ عقلمند چنین نخواہد کرد کہ سنگ کہ از طلا زیادہ محبوب میندارد۔

موازنہ دوم بقا و دوام است کہ اگر یک عاقل را گفتہ شود کہ اگر می خواہی برای چند روزہ تو را یک من سنگ میدہم و باز واپس می گیرم و اگر خواہی کہ تو را یک من طلا برای ہمیشہ دو دوام دِہَم نیز تیارم، یقیناً آن شخص بجای اختیار کردن سنگ برای چند روزہ مالک شدن یک من طلا را تا ہمیشہ ترجیح دادہ پسند خواہد کرد۔ از ہمین سبب اسلام رخ پیروان خود را از دنیا بسوی محبوبات آخرت متوجہ کرد حرص و طمع دنیوی ایشان را ختم کرد چونکہ از ہمیں حرص و طمع وضع معاشی انسان متاثر می شد

۲۔ دوم طرف اسلام این ہدایت داد کہ محبت دنیا بنیاد تمام فساد انسانی است۔ اِضاعت و اتلاف حق دیگران، دزدی، رہزنی، سود خوری، رشوت، خیانت و دیگر بی راہی ہا اصل و بنیاد تمام این ہا حُبّ دنیا است۔ در حدیث شریف وارد است کہ :-

حُبُّ الدُّنْیَا رَأْسُ کُلِّ خَطِیْئَۃٍ۔ محبت دنیا بنیاد ہمہ گناہان است۔ و در قرآن مجید ارشاد است :-

وَاَمَّا مَنْ طَغٰى وَ آثَرَ کسیکه ظلم و سرکشی اختیار کرد و حق دیگران را ضایع کرد
الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا فَاِنَّ و دنیای فانی حقیر را بر زندگی محبوب و پائیدار آخرت
الْجَحِيْمَ هِيَ الْمَاْوٰى ترجیح داد یقیناً جای خود را در دوزخ تیار کرد.

الغرض این هدایات نقصان و تباهی معاشی را ختم کرده محبت مال را
در دائرهٔ آن که بحد ضرورت باشد برقرار داشت۔

۳۔ حُبّ مال که در معاشرهٔ انسانی منبع فساد است، برای امالہ و
گردانیدن رخ آن بطرف محبت خداوندی مشق عملی نیز ضرورت است۔ لهذا
اسلام چنین قوانین عملی عطا کرده است که از مشق عملی آن حرص و حُبّ
مال در وجود انسان مغلوب شود و دران عادت صرف کردن مال بر بنی
نوع انسان پخته شود۔ برای همین از روی قانون زکوة در اموال تجارت
بشرط نصاب و گذاشتن سال دو نیم فی صد را برای طبقهٔ محتاج دادن لازم
است۔ همچنان در پیداوار زمین اگر آب پاشی آن آسان باشد۔ دهم حصه
و اگر آب رسانی آن مشکل باشد بیستم حصه حق فقرا و محتاجین است بطور
لزوم۔ و برای کفارهٔ جرائم مخصوصه نیز اسلام قانون نافذ کرد که اگر کسی
روزهٔ خود را قصداً افطار کرد یا که زن خود را گفت که تو برای من مثل پشتِ
مادرم هستی درین هر دو صورت شصت مسکین را دو وقت طعام یا لباس
دادن ضروری است و نیز اگر قسم خود را پوره نکرد بلکه حانث شده طعام
ده مساکین یا لباس آنها بر ذمهٔ حالف واجب است تا که کفارهٔ قسم
آن گردد۔ همچنان اسلام در صدقات نافله ترغیب زیاد داد بلکه تا آن

درجه هدایت داد که هر چیز که از ضرورت زائد باشد بر محتاجین تقسیم باید کرد

وَ يَسْئَلُوْنَكَ مَاذَا يُنْفِقُوْنَ قُلِ الْعَفْوَ - می پرسند کہ محتاجان چقدر
خرچ کنیم، بگو چقدر کہ از ضرورت زائد باشد برایشان خرج کنید

شعبہ کائناتی انسان | انسان بلحاظ اینکہ یک جزء مہم تمام کائنات
است غور دران باین جہت نیز ضروری است - بلحاظ جزویت نیز آن
را ذمہ داریہا و فرائض است کہ وی باعث تعمیر کائنات باید بود نہ کہ
باعث تخریب کائنات - انسان عصر حاضر سبب تخریب کائنات است
اگر در تعمیر کائنات نیز حصّہ گرفتہ است و می گیرد مگر تخریب آن بر تعمیرش
غالب است خصوصاً درین دورِ ایٹمی کہ انسان جدید نہ خاص برائے اہلاک
انسانان بلکہ برای ہلاکتِ عمارات و نباتات و فساد آب و ہوا سامان و اسلحہ
خطرناک تیار کردہ است - فقط یک میزائیل برای ہلاکت ۳ کرور
انسان کافی است - و یک بم جراثیمی کہ وزنش پانزدہ تولہ است مطابق
تحقیق و انکشاف سائنسدانان برطانیہ برای تباہی تمام کرۂ زمین کافی
است کہ از اثر آن جاندار برّ و بحر و ہوا و قوتِ نامیہ زمین تمام تباہ
می شوند این ہمان حکمت تخریب است ؎

کشد گرد اندیشہ پرکار مرگ ✻ ہمہ حکمتِ او پرستار مرگ

تباہی یک ساعت دورِ سائنسی از تباہی ہزار سالہ دورِ غیر سائنسی زیادہ است
لازمی نتیجہ این تباہی انحطاط معاشی است بلکہ ازین تباہی ذرائع معاش و
انسانان کہ ازان ذرائع نفع می گیرند ہمگی تباہ می شوند زمین قابلِ زراعت
نمی ماند جراثیم در آب ہا خلط و منتشر شدہ زندگی انسان بخاتمہ می رسد
و عیش آن سلب می شود و آن اشیاء کہ مدار حیات انسان اند تماماً تودۂ
خاکستر می گردند -

ترقی مستقل وہ ہے جو روحانی ہوائے اکبرؔ

اُڑا جو ذرۂ عنصر وہ پھر سوئے زمیں آیا

ترجمہ :۔ اے اکبر ترقی مستقل آنست کہ روحانی باشد، کدام ذرۂ عنصر کہ بالا پرواز کند آں آخر بسوئی زمین می آید یعنی پائیدار نیست۔ بلکہ فانی و زائل است۔

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ	شما مثل آن زن احمق مشوید کہ تار بہ
غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ	محنت و محکم تافتہ خود را کندہ ریزہ
أَنكَاثًا	ریزہ می کرد

شعبۂ الٰہی انسان | انسان بالکل آزاد نیست بلکہ زیر دست حاکم اعلیٰ کائنات است۔ چقدر سامان معاشی و غیر معاشی کہ در قبضۂ انسان است تماماً ازان حاکم اعلیٰ نزد وی امانت است۔ مطابق فرمان آن حاصل کردہ می شود و مطابق حکم آن صرف کردہ می شود۔ لہٰذا آں حاکم اعلیٰ در اکتساب و حصول رزق حدبندی قائم کردہ است تاکہ مفاسد نظام سرمایہ داری در معرض وجود نیاید۔ آن حدبندی این است کہ مال را بذریعۂ حلال کمائی کردہ شود نہ از راہ حرام۔ تاکہ طغیان و سرکشی سرمایہ داری پیدا نہ شود۔ لہٰذا بذریعۂ این ارشاد کہ

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ مال یکدیگر را بناحق مخورید

دروازۂ حصول مال حرام را بند کرد خواہ آن بذریعۂ استعمار باشد یا استحصال بالجبر، یا رشوت، یا سود، یا بذریعۂ ظلم و خیانت، یا دزدی، دروازۂ ہمگی را بند کرد این تحدید و پابندی اکتسابی است در قانونِ اسلام۔ چونکہ مجموعہ دولت ذریعۂ معاش تمام افراد انسانی است۔ اگر یک طبقۂ انسانی بنا جارہ مال خود

را زیاد کند یقیناً به همان تناسب و همان مقدار در مال طبقهٔ دیگر کمی می آید زیرا که استعمال ذرائع ناجائز در میان دو انسان است نه در میان انسان و غیر انسان۔ وقتیکه به نزدیک طبقه از راه حرام مال آید بکدام انسان که این معاملهٔ ناجائز شده است همان مقدار مال ازان کم می شود که ازین معاشی توازن خراب می شود۔

حدبندی در انفاق اسلام دوم حدبندی در انفاق عائد کرده است که مال بناجائز صرف نشود که این را تبذیر گویند و نه بیجا و بغیر ضرورت صرف شود که این اسراف است، بلکه در خرج اعتدال را قائم داشته شود در قرآن مجید ارشاد است:۔

وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ط	شما در کارهای ناجائز مال را صرف مکنید،
إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا	که چنین اشخاص برادر شیطان اند،
إِخْوَانَ الشَّيٰطِينِ	و شیطان ناشکر نعمت
وَكَانَ الشَّيْطٰنُ لِرَبِّهٖ كَفُوْرًا	پروردگار است۔

ملاحظه کنید که قرآن مجید برای این جرم چقدر الفاظ سخت استعمال کرده است۔

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوْلَةً	تو در وقت خرچ کردن دست خود را
إِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا	بگردن خود مبند که در ضرورت هم خرچ
كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوْمًا	نکنی و نه دست خود را زیاده بکشای که در
مَّحْسُوْرًا ط	امور زائد از ضرورت خرچ کنی۔

در صورت اول به بخل مشهور شده رسوا و ملامت خواهی شد۔ و در صورت ثانی غریب و درمانده شده خودت حسرت خواهی کرد۔

درحدیث آمده است" الاقتصاد نصف المعیشة" میانه روی در خرج نصف زندگی را استواری کند۔

در دیگر حدیث وارد است کہ" البزازة من الایمان" زندگی ساده علامت ایمان است۔

خود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم و خلفاء راشدین و دیگر صحابۂ کرام کہ مقبول الٰہی بودند زندگی ساده بہ سر می کردند۔ حکمت و راز این ہدایات این است کہ اگر مال بہ حرام یا بی محل صرف شود، انسان پس انداز کردن نمی تواند پس از کجا برای طبقۂ محتاجین خرج می کند۔ وقتیکہ از دست صرف بیجا مال نماند پس طبقۂ غریب را چہ طور خبرگیری کردن می تواند چونکہ دست آن از خرج بر فقراء خالی است۔ اسلام می خواہد کہ رخ دولت از صرف بے محل گشتہ در کار خیر و برائے غرباء و در اشاعت دین صرف شود۔ ہمیں کارہا است کہ از درست کردن این ہا در وضع معاشی توازن پیدا می شود و نیکی عام می شود کہ ازین تمام دنیا اصلاح می شود و آخرت سلامت می ماند۔ تفصیل صرف بیجاء اروپا گذشتہ است کہ اصلی سبب عدم توازن معاشی ہمان است۔

تقسیم دولت اسلام چنین قوانین وضع کرده است کہ دولت ہم در زندگی زیاده متحرک باشد و بعد از مرگ ہم۔ در زندگی قانون خمس، قانون زکوٰة، قانون عشر و نصف عشر و ربع عشر، قانون کفارات قانون صدقة الفطر، قانون ادای نذور، قانون اعطاء سائل و محروم و قانون اعطاء زائد از ضرورت۔ چنین قوانین اند کہ از نفوذ این ہا دولت تقسیم شده متحرک می ماند و سطح معاشی ہمواری شود۔ در دیگر ادیان عالم

وقوانین انسانیہ نظر این نظام کامل یافتہ نمی شود۔ در قانون اروپا وقتیکہ انسان مرد اکبر اولادش وارث آن می شود، خواہ پسر باشد یا دختر گویا کہ یک مار از سر خزانہ دور باشد و بجای او مار دیگر آمدہ نشست۔ باقی ورثۂ میت را صرف بقدر گذارہ دادہ می شود۔ در قانون ہندو و منودرم شاستر فقط پسر وارث می شود نہ دختر۔ مگر اسلام در تقسیم وراثت یک نظام کامل قائم کرد کہ تمام اولاد از ذکور واناث، زنان نکاحی، والدین، برادر و خواہر، عمک و عمۃ تماماً حسب ترتیب مقررہ حق دار شوند کہ اقسام ورثہ سہ است، ذوی الفروض۔ عصبات، ذوی الارحام وغیرھم من در مصنفہ اُردو خود "شرعی ضابطہ دیوانی" ایں را تفصیلاً نوشتہ ام۔ اگر ورثۂ مذکورہ یکی ہم نباشد تمام ترکۂ میت حق تمام مسلمانان می گردد کہ در بیت المال نہادہ می شود۔

ایں یک خاکہ مختصر است کہ در متعلق نظام معاشی اسلام پیش کردیم۔

اروپا و امریکا مسئلہ دین و آخرت را گذاشتہ صرف مسئلۂ تقسیم نان را بدست خود گرفتند، لاکن نتیجۂ آن تقسیم را در مقابلۂ نظام معاشی اسلام نقل کردہ ایم زیرا کہ اطلاع معاشرتی اقوام متحدہ است کہ نصف آبادی انسانان در گرسنگی و امراض مبتلا اند۔

قرآن حکیم اعلان کرد کہ

نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ۔

اسباب زندگی و معاش انسان را ما تقسیم کردہ ایم۔

تفصیل ایں را الحال بیان کردہ ایم۔

امام نووی در شرح مسلم در متعلق دور نظام معاشی اسلام تصریح

نظام معاشی مملکت اسلام ذمہ دارِ تمام ضروریات زندگی افرادِ محتاج است

ارشادِ قرآن مجید است :-

وَمَا مِن دَابَّةٍ فِی الاَرضِ اِلَّا عَلَی اللهِ رِزقُهَا اِنَّ اللهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو القُوَّةِ المَتِینِ	ترجمہ : - فراہم کردن ضروریات زندگی ہر جاندار و رونده بر ذمہ خدای تعالی است بیشک الله تعالی روزی رسان ہمگی و صاحب قوت است

است.

الله تبارک و تعالی درین دو آیات مقصد خود را اعلان کرد الحال کدام فرد یا جماعت کہ حکمران و فرمانروای مملکت اسلام باشد در اصطلاح اسلام آنرا خلیفه گویند.

وَعَدَ اللهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنکُم وَعَمِلُوا الصّالِحاتِ لَیَستَخلِفَنَّهُم فِی الاَرضِ	ترجمہ : خدای تعالی وعده کرده است با ایمان داران و نکوکاران این امت کہ خلافت خود را

درزمین بایشان عطا خواہد کرد.

ثُمَّ جَعَلنَاکُم خَلَائِفَ فِی الاَرضِ مِن بَعدِهِم لِنَنظُرَ کَیفَ تَعمَلُونَ (سورۂ یونس)	ترجمہ : - باز شمارا در زمین خلافت عطا کردیم تا ببینیم کہ فرائض خود را چہ طور انجام میدہید

این سخن واضح است کہ کسیکہ نائب رئیس جمهور یا بادشاه یا والی می شود بر آن ضروری است کہ مطابق فرائض نیابت غرض و مقصد آن حاکم اعلی را تکمیل کند چونکہ جانشین آنست ورنہ مستحق نیست کہ آنرا نائب گفته شود زیراکہ درین صورت او مجرم است. بنابرین حکمران اسلامی را فرض است کہ مذکوره مقصد الہی را پوره کند و ضروریاتِ زندگی تمام افرادِ محتاجِ رعیت را انتظام کند. خواه کہ روزگار مہیا کند یا کہ از خزانہ سرکار انشان را حق بدهد دلیل بر مہیا کردن روزگار در ابن ماجہ مطبوعه فاروقی صـ ۵۹

کرده است کہ عمر بن عبدالعزیز رضه برای تقسیم مال مردمان را طلب
می کرد کس نہ می آمد برای مال گرفتن ۔ تقسیم رزق کار خدا است
مگر وقتیکہ انسان ناقص این کار را بذمۂ خود گرفت نصف دنیا بقحط
مبتلا شد۔ این طی شدہ سخن است کہ کاری کہ والی یا ولو سوال
کند آن را چپراسی ہرگز انجام دادن نمی تواند ۔ پس قانون تقسیم
رزق کہ کار خدا است آن را انسان کہ بدرجہا از خدائی پاک کم اہلیت
دارد چطور انجام دادن می تواند۔ وقتیکہ اروپا مسئلہ تقسیم رزق
را بدست خود گرفت در مردم این امید پیدا شد کہ اکنون نان زیادہ می شود لاکن
چہ شد بقول اکبر؟

تھے فکر میں کیک کے سو روٹی بھی گئی
چاہی تھی بڑی چیز سو چھوٹی بھی گئی
اپنی تو ہوئی وہی مثل اے اکبر
پتلوں کے فکر میں لنگوٹی بھی گئی

ترجمہ :۔ در فکر کیک بود کہ نان ہم از دست رفت ۔ چیز بزرگ میخواست
کہ خرد ہم از دستش رفت ۔ اے اکبر! آخر آن قصہ شد کہ بامید پتلون
لنگ وازار ہم از دست رفت ۔

باب بیع تزاید۔ حدیث انس رضؓ است کہ یک انصاری محتاج از نبی صلی اللہ علیہ وسلم چیزی سوال کرد آنحضرت پرسیدند کہ در خانہ چیزی داری ؟ آن صحابی گفت آرے یک گلیم کہ نصف آن را زیر پای می کنم ونصف دیگر آنرا در بالا خود می گیرم ویک پیالۂ آب خوردن نیز دارم ۔ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند کہ آنرا بیار چنانچہ آورد وآنحضرت آنرا نیلام کردیک شخص گفت من یک روپیہ می خرم آنحضرتؐ فرمودند کہ کیست کہ برین زیادہ کند ، شخص دیگر گفت من بدو روپیہ می خرم ۔ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم گلیم را برای آن شخص فروختند ویک روپیہ ازآن را برای انصاری دادند کہ برین طعام خریدکن ویک روپیہ دیگر دادند کہ برین تبر خریدہ نزد من بیار ، چنانچہ آن صحابی تبر را خریدہ بخدمت آنحضرتؐ حاضر کرد ۔ آنحضرت بدست مبارک خود در آن از چوب دستہ کردند وگفتند کہ بگیر و برو در جنگل ہیزم بریدہ فروخت کن وتا پانزدہ روز پیش من میا ۔ پانزدہ روز پورہ شد دہ روپیہ کمائی کردہ بود ۔ آنحضرت فرمودند کہ برو برین غلہ ولباس خریدکن کہ این از سوال بہتر است ازین حدیث معلوم شد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحیثیت حکمران مملکت بہ بسیار اہتمام زیادہ برای آن صحابی روزگار انتظام کردند ۔ کاروبار و روزگار ہر وقت وہر ملک وہر شخص مناسب آن باشد برای آن صحابی ہمین روزگار وکاروبار ممکن بود ازین یک قاعدہ کلیہ حاصل شد کہ از روی عمل نبوی در فرائض امیر مملکت این نیز داخل است کہ برای افراد بے روزگار و بے کار مناسب وقت روزگار وکاروبار آمادہ کند ۔

ذمہ داری ضروریات حیات در مورد دیگر بر فرمانروای مملکت عائد می شود این نیز شامل است کہ ضروریات معاش افراد محتاج مملکت را مہیا کنند خواہ آن افراد مسلم باشند یا غیر مسلم ۔ در کتاب الخراج ابو یوسفؒ فصل الکنائس والبیع والصلبان ص ۱۴۴ این فرمان فاروق اعظمؓ موجود است ۔

وَجَعَلْتُ لهما أيما شيخ ضعف عن العمل او اصابته آفة من الآفات او كان غنيا فافتقر وصار اهل دينه يتصدقون عليه طرحت جزيته وعيل من بيت مال المسلمين وعياله ما اقام بدار الهجرة دار الاسلام فان خرجوا الى غير دار الهجرة ودار الاسلام فليس على المسلمين نفقة على عيالهم

ترجمہ: یعنی من برای غیر مسلم از افراد رعیت این مقرر کردہ ام کہ آن کلان سال کہ قوت کار کردن نداشتہ باشد یا برآن حادثہ پیش آید و یا کہ دولت مند بود و محتاج شد کہ اہل مذہب آن بآن صدقہ دادن آغاز کردند، جزیہ از آن ساقط می شود مصرف آن وعیال آنرا از بیت المال ادا کردہ شود تا آنکہ در مملکت اسلام سکونت پذیر باشد واگر از دار الاسلام نقل مکان کرد پس خرچ آن وعیال آن در ذمہ بیت المال وخزانہ سرکاری نیست.

ازین فرمان کہ در تمام مملکت اسلامی نافذ العمل بود معلوم می شود کہ ہرگاہ خرچ ونفقہ افراد محتاج رعایائے غیر مسلم بر ذمہ بیت المال است پس اخراجات رعایائے محتاج مسلمان بالضرور بر ذمہ حکومت است.

این ہمان مقصد ومنشاء الہی است در رزق رسانی کہ تکمیل آن در ذمۂ مملکت اسلامی لازم است.

اشیاء مقبوضہ غیر شرعی را حکومت واپس سرکاری کردن می تواند

مثلاً اگر کسی را در صلہ غداری ملت اسلام وخدمات حکومت غیر اسلامی زمین یا جائیداد دادہ شود حکومت اسلامی را اجازت است کہ آنرا گرفتہ سرکاری کند در کتاب الخراج ص۶۵ درج است:-

ولیس الامام ان یخرج شیئاً من ید احد الا بحق.

ترجمہ: امیر مملکت را حق سرکاری کردن زمین کسی نیست مگر در صورت کہ حق خلاف آن مالک

باشد.

املاک عطائی جائز است سرکاری کردن می تواند اگر بخلاف مفاد مسلمانان باشد در ابن ماجہ مطبوعہ فاروقی ص۱۸۰ از ابیض بن حمال روایت است کہ آن از نبی صلی اللہ علیہ وسلم کانِ نمک را بطور عطیہ طلب کرد و آنحضرت برایش داد. اقرع بن حابس عرض کرد کہ من آن کان نمک را قبل از اسلام دیدہ بودم آن بمنزلہ آب جاری فائدہ مند است کہ کسی بہ نزد آن برسد بآسانی نمک حاصل کردن می تواند. آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مالک کان را گفت کہ کان را واپس کن واپس کرد. واین شرط نیز عائد کرد کہ بہ شخصی دیگر مدہ بلکہ وقف اہل اسلام کن آ ت ۲ این شرط را منظور کرد.
در "انجاح" شرح ابن ماجہ است کہ این ہم از احکام اخلاق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود ورنہ حاجتِ از آن پرسیدن ہم نبود.

من کانت لہ ارض فلیزرعہا اولیمنحہا اخاہ فان ابی فلیمسک ارضہ

ترجمہ: کسی کہ زمین زائد باشد باید خود کاشت کند یا برادر خود را بدھد اگر انکار کرد پس باید (متفق علیہ) معطل کند زمین خود را. رواہ جابر (مشکوٰۃ باب المساقات والمزارعۃ ص۲۵ مطبوعۃ مجیدی کانپور)

ازین حدیث معلوم شد کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم حکم دادہ اند کہ کسیکہ زمین داشتہ باشد خود کاشت کند و اگر از ضرورت زائد باشد برادر خود را بدھد کہ دیگر مسلمان بے زمین است. این یک قانون اخلاقی بخوشی و رضامندی است کہ درین یک فائدہ برای زمین دہندہ است کہ تا قیامت ثواب آن برایش میرسد. دوم فائدہ اش این است کہ ازین احسان آن مرد بے زمین با تمامی اولاد خود تا زیست ممنون و مرہون منت این زمین دھندہ خواہد بود و اخوت اسلامی مستحکم خواہد شد. لاکن در گرفتن با الجبر چونکہ مالک نیت دادن ندارد لہذا از اجر و ثواب صدقہ محروم میماند و کسی

راکرداده شد از روی.

لا یحل مال امرأ مسلم الّا بطیب نفسه.	ترجمه: حلال نیست تصرّف مال مسلمان مگر برضامندی وخولیش آن.

آن از رزق حلال محروم شد چونکه درین صورت یک فریق ظالم شد و دیگر مظلوم در میان ایشان عداوت نیز زیاده خواهد شد.

دخول فاتحانۂ افکار وتهذیب غربی در کشورهای اسلامی نو آزاد

ترکیه دخول فاتحانه افکار وتهذیب غربی اولاً از ترکیه آغاز شد که بعداً مصطفیٰ کمال اتاترک بارفقایش آن را مزید ترقی داده ببام عروج رسانیدند و ازسبب آن درصورت وسیرت، وآزادی نسوان، وطریق لباس وخوراک، ودرافکار وتصورات اقوام ترکیه باالکل مثل مردم اروپا گشتند واز ثقافت وتاریخ ماضی وذخائر علمی خود که برسم الخط عربی بود باالکل خود را بریده بے تعلق کردند. بعدازان نوبت مصر آمد.

مصر مصر یک نقطۂ اتصال است درمیان تعلیمات شرقی وغربی، وان وجود جامع الازهر ودیگر وسائل وسیع نشر واشاعت آن یک کشور اسلامی یکتا شمرده می شود. ومالک آن نهر سویز است که نقطۂ اتصال ظاهری شرقی وغربی است. آن قابل این بود که دوم نهر سویز عقلی وفکری نیز جاری کند که ضرورت آن برای شرق وغرب از نهر سویز ظاهری زیاده تر بود ودرمیان هر دو ناحیۂ شرقی وغربی توازن قائم می شد. واز تبادلۂ اموال بذریعہ نهر سویز ظاهری تبادلۂ علوم بذریعۂ نهر سویز باطنی اشدّ ضرورت بود. همین نهر سویز باطنی مشرق را که درعلوم طبیعی وصنعتی پسمانده بود با مغرب همکناری کرد. اگرچه مغرب باوجود ترقی یافته بودنش سرگشته وحیران واز اخلاق وروحانیت تهی دامن وبراه مایوسی وبدگمانی وخودکشی گامزن است. وبرای

تمام کشورهای اسلامی چنین نمونه تقدیم میتوانست کرد که از یک طرف ممالک اسلامی در علوم طبیعی و صنعتی با دولت های اروپا همسر می شدند، و از طرف دیگر بجذبات ایمان و یقین و کردار پاکیزه آراسته می شدند، مگر از تعلیم ملحدانه اروپا که از آتش غرور کم نیست بحفاظت بیرون شدن آسان نبود بلکه برای این یقین ابراہیمی ع در کار بود این قابل تعجب است که عرب با وجود مرکز ایمان و یقین و چشمهٔ تهذیب بودنش در عرب کدام ناقد جدید پیدا نشد. و عجم با وجود دور بودنش ازین مرکز مثل جمال الدین افغانی و اقبال و محمد علی جوہر مفکرین و ناقدین جدید را دارا شد. بلکه چقدر افراد عرب که از تعلیم گاه و دانشکده های غربی بیرون شده اند تماماً شاگرد و مقلد و خوشه چین تهذیب غربی و غرق شده در احساس کمتری یافته شدند. لهذا امید نهر سویز علمی از ایشان پوره نه شده بلکه در مقابل افکار و تهذیب غربی شکستی خود را عملاً تسلیم کردند چنانچه در تصدیق این دعوا دکتور طٰه حسین که ترجمان ذهنیت جدید مصر و مدیر اخبار سرکاری "الاہرام" است در کتاب خود (مستقبل الثقافة فی مصر، ص۳۲) می نویسد که زندگی معنوی ما با وجود اختلاف مظاهر خالص مغربی است، و نظام حکومت ما نیز غربی خالص است. این نظام را ما از اروپا بالکل بحالت اصلیش نقل نموده گرفته ایم که درین تردد از ما سرزده نشده است البته ما خود را فقط درین مسئله ملامت کردن میتوانیم که در اخذ کردن این نظام ها و طریقهای زندگی سیاسی از تاخیر و سستی کار گرفته ایم. مذکور در ص۳۱ مینویسد که نمونهٔ اعلی برای زندگی دینوی و مادی یک مصری زندگی مادی یک غربی است. در ص۴۱ درج است که ما را بطریقهٔ اروپا رفتار کردن می باید و سیرت و عادات آنها را اختیار کردن می باید تا که برابری آنها را کردن بتوانیم و از خیر و شر و تلخ و شیرین و پسندیده و ناپسند تهذیب خبردار شویم و در ہر چیز رفیق کار و شریک حالی آنها گردیم. این حال آن طٰه حسین است

که الحال لسان حکومتِ مصر شمرده می شود و در سنه ۱۹۳۹ء وزیر معارف مصر نیز بود در سنه ۱۸۸۹ء پیدا شد در خوردی از بنائی چشم محروم شده بود، در مکتب قرآن مجید را حفظ کرد بعد از آن در جامعه مصریه بقیه تعلیم را بتکمیل رسانید و در پیرس سند دکتوری و فاضلیت حاصل کرد . زنش فرانسوی بود .

(جمال عبدالناصر) سابق رئیس جمهور مصر در المیثاق الوطنی باب اول تحت عنوان نظرة عامة می نویسد که چنین معاشرهٔ در کار است که حریت، اشتراکیت ، واتحاد را اساس زندگی وجد وجهد را مقصد اعلیٰ قرار دهد . و در باب سوم منشور قومی، نوشته است که ریشه های مساعی مصر را در تاریخ فرعونی تلاش باید کرد که آن بانی اول تهذیب مصری وانسانی است . ازین انقلاب مصر کدام اثریکه در کشورها عربی رونما شده است این است .

شام و عراق | این هر دو کشور مرکز علوم وثقافت اسلامی بوده اند آبادی مسلمانان در شام نود فیصد است و در عراق نود وسه فی صد . درین وقت در شام حکومت حزب البعث است که بانی آن مثیل عفلق عیسائی است این حزب در منشور خود می نویسد که حزب البعث یک جماعت اشتراکیت پسند است وعقیدهٔ ایشان این است که اشتراکیت که از بطن اقوام عربی پیدا می شود یک نظام بهترین است که از سامانِ صلاحیت شمرده می شود . فقط درین دو ملک بے پردگی زنان واختلاط مرد وزن درواج تعلیم مخلوط درمیان زنان ومردان یافته می شود عناصر لادینی وبیزاری مذهب بر زندگی ایشان حاوی است هر دو حکومت خواهان نیشنلزم عربی (قوم پرستی عربی) واسکولرازم (لادینی) اند .

ایران | رضا شاه کوشش کرد که ملک را درمیدان تعلیمی ومعاشرتی معصر جدید منطبق کند . در سنه ۱۹۲۷ء نظام عدالتی وقانونی فرانس را در ملک نافذ کرد در سنه ۱۹۳۵ء

برقع را برای زنان ممنوع قرار داد. در همین سنه یک انجمن ادبی قائم کرد تا که زبان فارسی از الفاظ عربی پاک کرده شود. قانون تنسیخ زمین داری نافذ کرده حقوق ملکیت مالکان اراضی را ختم کرده شد. (کشمکش اسلام و مغربیت ص ۱۳۶) البته اینقدر تصریح کرده شد که سرکاری مذهب ایران اسلام و فقهه جعفری است. مجلس شورا را اختیار حاصل نیست که خلاف اصول اسلام یعنی فقهه جعفری قانون وضع کند.

اندونیزیا آبادی اندونیزیا ۹۰ فیصد مسلمان است اندونیزیا در دستور سنه ۱۹۴۵ء و سنه ۱۹۵۰ء اعلان کرد که بنیاد این ریاست یقین بر خدا است مگر از رئیس جمهور گرفته تا یک نوکر ادنیٰ این شرط نیست که آن مسلمان باشد البته برای ملازم و نوکر سرکاری، این ضرور است که برای اظهار وفاداری بنام خدای تعالیٰ یا بنام محمد صلی الله علیه وسلم قسم خورد. نام آنحضرت صلی الله علیه وسلم را با نام خدای تعالیٰ برای قسم یک مبصر امریکائی لوئی فشر پیش کرده بود بغلطی وقصداً چونکه قسم بنام غیر الله در اسلام جائز نیست. اکثر آبادی این کشور حکومت غیر اسلامی وغیر مذهبی را انکار کرده مخالفت کردند لاکن ارباب اقتدار چونکه دلدادهٔ تهذیب غربی بودند و ایشان بر تمام شعبهٔ زندگی حاوی بودند، لهذا انقلاب مذهبی ممکن نبود تا که بعمل آوردن می توانستند

تیونس تیونس در سنه ۱۹۵۶ء آزاد شد بمجرد آزاد شدن رئیس جمهور حبیب بورقیبه بنقش قدم ترکیه رفتار نموده ثقافت فرانسوی را در ملک رائج گردن گرفت. تعداد ازدواج را تقید کرد. زنان را در شریک شدن مجلس شوری و در اختیار کردن ملازمت و منصب آزادی حاصل شد. فی الحال صد زن. در شعبهٔ و یک نیم هزار در دیگر دفاتر و هفت هزار در دیگر تجاوز زد منصوبه با کاری کنند. رئیس جمهور بورقیبه می گوید که اگرچه اصلاحات من پابند نصوص قرآن کریم نیست لاکن با روح قرآن منافی هم نیست.

چنانچه مصر جامع الازهر را برقرار و باقی داشت همچنان تیونس جامعهٔ

زینونیہ را نیز محفوظ داشت ۔ پروفیسر شاخت در یک مقالہ جدید در مسائل قانون اسلامی جدید در متعلق تیونس می نویسد کہ تیونس بالآخر از ہمہ پیش تر محکمہء اوقاف را ختم کرد چنانکہ شام و مصر ختم کردہ بودند، بعد از آن اختیارات عدالت شرعیہ را سلب کردہ شد، چنانچہ کہ مصر سلب کردہ بود و یک قانون جدید بنام مجلۃ الاحکام الشخصیۃ، ، نافذ کردہ شد ۔ اگرچہ قانون وراثت اسلامی را برقرار داشت ولا قوانین نکاح وطلاق را چنان بدل کرد کہ نوع آن را ہرگز شناخت نہ می شود ۔ این مجلۃ الاحکام از قانون اسلام چنان مختلف است کہ مثل قانون دیوانی ترکیہ سیکولر سول کوڈ، (مجموعہ قوانین تمدن ولادینی) (کشمکش اسلام و مغربیت ص۱۳۶) ۔

الجزائر الجزائر برای حصول آزادی ده ملک جان را قربان کرد مگر بعداز آزاد شدن تہذیب غربی و سوشلزم را از خود کرد ۔ بنیاد فلسفہ حیات خود را بر قومیت وطنی نہادند ۔ این است افکار تہذیب غربی در ممالک اسلامی نو آزاد کہ فاتحانہ داخل شدہ است ۔ این عجیب واقعہ است کہ ہرگاہ در کدام ملک اسلامی در مقابلہ اقتدار بیرونی جنگ آزادی جاری می شود تمام قائدین مسلمان بجز زبان مذہب بدیگر ہیچ زبان آشنا نہ می باشند و بدون نام اسلام دیگر نام ہیچ چیزی را نہ می گیرند و بہ نعرہ ہای اسلام سپاہی افواج جنگ آزادی را از قوت ایمانی بجوش می آرند وقتیکہ جنگ آزادی ختم شدہ ملک آزاد شود یک جنگ دوم بخلاف خود اسلام برای فنا کردن قوت ایمانی نا قابل تسخیر عوام بذریعہ تہذیب و الحاد غربی شروع می شود از آن سبب است کہ در ممالک نو آزاد حکومت مستحکم نہ می باشند بلکہ وقتاً فوقتاً انقلاب برپا می شود ۔ بالآخر اقتدار بدست کسانی می آید کہ یقین ایشان بہ نسبت خدا و رسول و اسلام بر غربیت و تہذیب غربی زیادہ می باشد ۔ مقصد بزرگ آزادی

نزد ایشان این است که آثار و معاشرۀ اسلامی که از برکت آن در جنگ فتح حاصل کرده بودند برودی ختم نموده بجای آن معاشره و طرزِ فکر غربی را نافذ کنند.

علاج برای این کشمکش اسلام و غربیت چنان مردان کار را انتظار باید کرد که ایشان فنون جدید و طبعی غربی را از خود کرده چنین قوت پیدا کنند که اسلام را درین فنون از ممالک غربی سبقت بدهند از طرف دیگر با این قوت مادی قوت روحانی خود را بذریعۀ عقائد و اخلاق و اعمال اسلامی اضافه کنند تا که عوام برای نصب العین و مقصد اسلام حیات خود را در قربان کردن جان خود را بفهمند، بلکه برای این مقصد موت را بر حیات ترجیح بدهند تا که تنظیم ملت از وحدت فکری همیشه قائم ماند و افکار اجنبی در آن انتشار پیدا کردن نتوانند و نه کمزوری ایمانی برایشان طاری شود. کاش که از بت خانهای مغرب چند افرادِ ناقد و صاحب عزم و واقف اسرار حیات پیدا شده این کار را بانجام برسانند. از پس حد فاصل درمیان دو دریا که مجموعۀ دین فطرت و قوت مغربی است، شرق و غرب هر دو را نجات حاصل خواهد شد و از معرکهای خونی پیدا کردۀ دنیای غربی و از و از جذام اخلاقی و تهذیب آن انسان محفوظ خواهد ماند۔

اقبال مرحوم در متعلق تهذیب جدید خوب فرموده است.

تا به‌ته و بالا نگردد این نظام ⁂ دانش و تهذیب دین سودای خام

کشورهای اسلامی و تهذیب غربی

این یک سوال مشکل است که تهذیب غربی در ممالک اسلامی چرا اینقدر فاتحانه کامیاب شد و از آن اسلام که یک دین فطرت است و ثمرهٔ چهارده صد سالهٔ آن درهم برهم شد؟

برای حلّ این سوال قبلاً این معلوم کردن ضروری است که تهذیب و ثقافت اسلامی را در تمام تاریخ خود صرف سه معرکه بنیادی پیش آمده است۔

<u>تصادم اسلام با تهذیب ایرانی و رومی</u> اول معرکه آن بود که اسلام در صدر اول هجری با دو طاقت عظیم دنیا که تهذیب های رومی و ایرانی بود تصادم کرد و در آن تهذیب اسلامی با دو تهذیب و قوتهای عظیم مشرق و مغرب نبرد آزما شد که آن تهذیب ایرانی و رومی بود. راجع باسباب مادی، آن هر دو قوت مذکوره از سامان بکلّی مسلّح بودند مگر در افکار و نظریات و تهذیب حیات ایشان جان نبود. اسلام فرزندان خود را آن استحکام اعتقادی و فکری و عملی بخشید که جواب آن به نزد دو قوت حریف اسلام نبود. ثقافت در اصل نام است پختگی عقائد و افکار و سیرت و کردار را که در مقابلهٔ جوش عمل و اولوالعزمی پیدا میشود و از آن هیچ قوم بمقابله ثقافت ایستاده شدن نمیتواند ثقافت عبارت از رقص و سرود و زندگی عیاشانه نیست که از آن اوصاف بلند مذکورهٔ انسان ختم شود، وصفت زنی و گریز از مشقت در جوش آید نتیجهٔ آن تصادم این شد که تهذیب اسلامی آن هر دو تهذیب را شکست داده علاقهٔ مقبوضهٔ ایشان را فتح نمود و آن علاقهٔ مقبوضه چنان از رنگ تهذیب و ثقافت اسلام رنگین شد که تا اکنون آن رنگ اسلامی فی الجملة باقی موجود است

<u>تصادم تهذیب اسلامی با تهذیب تاتاری</u> معرکهٔ دوم حملهٔ ہلاکو و چنگیز بود

ہ باثقافت اسلامی تصادم کرد واین معرکہ در وقت بظہور آمد کہ اثرات ثقافت اسلامی در مسلمان بوجہ عمق و پختگی باقی نماندہ بود، علوم تا یک اندازہ بود ولی قوت ایمانی کمزور شدہ بود، اعمال اسلامی از دست فسق و فجور، عیاشی و راحت پسندی صرف نامش ماندہ بود، البتہ فقط علوم و افکار اسلامی در ایشان باقی بود کہ بر آن یقین داشتند، و در مقابل ایشان چنین قوم بود کہ تعلیم یافتہ نبودند و از علوم و فنون خالی بودند کدام تہذیب فکری در ایشان نبود مگر پر جوش عمل و نصب العین خود یقین پختہ داشتند کہ آن در مسلمانان آن وقت کم بود نتیجہ این بر آمد کہ، یک قوم وحشی و غیر تعلیم یافتہ بر اقوام تعلیم یافتہ مسلمان غالب شد خشت حکومتہای اسلامی را از دیوارشان کندند، لاکن کدام عقائد و افکار پختہ و علوم متعلقہ آن کہ برای یک ثقافت مضبوط ضروری بود تا تاری ہا از آن خالی بودند بالاخر نتیجہ این شد کہ قوم مسلمان و تہذیب اسلامی اگر چہ مفتوح معلوم میشد مگر پسان تر فاتح گشتند وقتیکہ تاتاریان ببرکت آن فتوحات بہ تہذیب و ثقافت اسلامی روشناس شدند از اثر تہذیب و ثقافت اسلامی در دل و دماغ ایشان تبدیلی نمودار شدن گرفت، و دشمن کعبہ پاسبان آن گشت، تیمور و اولاد آنہ و ترک عثمانی خاندان ہای مختلف ہمین تاتاری ہا بودند کہ اسلام را در علاقہہای دور و دراز شائع کردند. و عظمت اسلامی را برقرار داشتند.

تصادم تہذیب اسلامی با تہذیب غربی معرکہ سوم کہ اسلام را در پیش آمد آن مقابلہ بود با تہذیب و ثقافت غربی کہ از نوزدہم صد عیسوی شروع شدہ تا الحال جاری است در تاریخ اسلام این شدید ترین مقابلہ است. تہذیب غربی عبارت است از آن افکار و تصورات کہ در تمام دنیا اہل مغرب آنرا شائع می کنند و آن طریقہای کہ در زندگی ایشان عملاً یافتہ می شود. از نگاہ عقل اگر چہ این تہذیب بالکل غیر متوازن است، مگر در پشت این یک قوۂ سیاسی عظیم موجود است، علاوہ

برین یک نظام تعلیم وسیع و ذخیرۂ تصنیفات وتحریرات ودام های تصاویر وفلمها برای اشاعت این نیز موجود است ورای برتری اقتصادی ومعاشی نیز است . این امور بالا چنین اشیاء اند که چشم ظاهر بینان را خیره می کند. علمبرداران این تهذیب از خود مسلمانان وا ز نژاد نوایشان یک حزب با اثر وبا اقتدار تیار کرده اند که آنان در فنا کردن تهذیب اسلامی از اهل مغرب زیاده سرگرم عملند. ونتیجۂ همان است که ممالک نو آزاد اسلامی درمیان تهذیب وافکار غربی وتهذیب وافکار اسلامی مسلسل جنگ جاری است ، وهیچ مملکت اسلامی را استحکام نصیب نشده است هر روز انقلاب جدید برپا می شود بظاهر خاتمۂ این جنگ بنظر نمی آید تا وقتیکه فریقین جذبات را گذاشته قبکل اتحاد از تدبر وبصیرت عمیق گرفته حل صحیح این شکل را تلاش نکنند ، هر دو جانب در مرتبۂ افراط وتفریط اند راه راست راهِ اعتدال است . درارباب تعلیم قدیم صاحب تحقیق واعتدال بکثرت یافته می شود . لاکن در علمبرداران تعلیم جدید بسیار کم بلکه نایاب است . این بے راه روی برای ملت اسلام زهر قاتل است وبرای قوتهای استعماری زیاده مفید است . ایشان میدانند که ازین جنگ مسلمانان کمزور شده زیر اثر قوتهای استعماری می شوند وطاقت مادی هم مقابلۂ درنزد مسلمان کم است ، اگر مسلمانان چیزی دارند آن قوت روحانی ایشان است ازین جنگ آن هم کمزور می شود پس مسلمان برای قوتهای استعماری یک لقمۂ تر می گردند .

حل اصلی کشمکش درمیانِ قدیم وجدید | برای حل اصلی ضروری اینست که هر دو طبقه در ذهن خود چیزی تبدیلی پیدا کنند طبقۂ تعلیم یافتۂ جدید از جذبۂ تقلید مغرب باز آمده از عقل وبصیرت کار گیرند ، وجذبۂ تنقید مغرب را در خود پیدا کنند وتحریف اصلی اسلام را گذاشته راه تحقیق اختیار کنند . بجای اینکه اسلام را از تحریرات دشمنان حاصل کنند در فهمیدن اسلام تا حد الامکان با این اندازه کوشش

کنند که اسلام چه می گوید و چه مطالبه می کند، چنین نباید کرد که قبلاً از اثر افکار غربی یک رأیی دل و ذہن خود قرار بدهند و بعداً اسلام را غلط سلط کرده بآن منطبق کنند اگر اسلام بآن رأی مقرر کردۀ خیال غربی منطبق گردد پس در پردۀ تأویل را واختیار کنند که در آن انکار اسلام باشد و یا ازلی بودن اسلام منکر شده آن را قانون وقتی قرار داده برای قانون وقتی بودنش سعی کنند. وجود عملی و خارجی چهارده صد سالۀ اسلام که تاریخ بود آن از علم و تقوی و کارنامه های مجاہدانۀ آن اشخاص تیار شده است که ہر فرد ایشان با عظمت که دارند نه برای چند مغرب پرست وبس، بلکه برای تمام اہل مغرب ثقیل معلوم می شوند نه اینکه حقیقت اسلام را فہمیده کرور ہا اشخاص برجسته که از نتیجه آن اسلام از مراکش تا اندونیزیا و تا دیوار چنین رسیده ظلمت جہل را سلب نموده و روشنی خود را منتشر کرده است غلط فہمیده شود در مقابلۀ آن بعد از چہارده صد سال چند ماسٹر مغرب زده که از دشمنان اسلام تعلیم حاصل کرده نام آن را اسلام صحیح نہاده اند درحالیکه قبل از چہارده صد سال ہرگز نام و نشان نداشت. من حیرانم اگر ممالک غربی که در حالت نزع است با تہذیب خود و لوازمات آن در طوفان بدروجی غرق شود، ویک تہذیب و تمدن جدید بروی کار آید که از تہذیب ایشان بالکل مختلف باشد این حضرات بذریعۀ تحریفی عملی خود بر تحریفات وکردار سابقه خود یا خط تنسیخ می کشند و یا که اسلام را دوم بازیچۀ اطفال میسازند؟

خود بدلتے نہیں قرآن بدل دیتے ہیں ہوئے کس درجہ فقیہان حرم[1] بے توفیق

ترجمه :- اخلاق خود را تبدیل نمی کنند بلکه می خواہند که قرآن را تبدیل کنند دانشمندان مغرب چقدر بے توفیق شده اند که دین را تبدیل می کنند. در طبقۀ تعلیم یافته عدم ک علماء حقیقی امه ... را ضرورت نیست. البته این ضروری است که تعلیم یافته جدید بد گمانی را گذاشته در فہم و ادراک اسلام از ایشان کوشش کنند. چونکه برای ہر فن ماہر و باریکی ها

[1] حرم مغرب)

شناس ضروری است کہ از خم و پیچ و مالہا و ما علیہا آن فن اطلاع داشتہ باشد نہ برای اینکہ علماء قدیم اجارہ دار اسلام حقیقی باشند چونکہ برہمنیت[1] و پاپائیت[2] در اسلام نیست زیرا این ہر دو نظریۂ نسلی اند و اسلام برین قائل نیست ۔ و آن مہارت فنی و دقیقہ شناسی نزد علماء قدیم یافتہ می شود نہ جدید لھذا باید کہ دانشمندان ہر دو طبقہ باہم متحد شدہ غور کنند کہ اسباب کہ امروز در نزد اروپا موجود است کدام آن اسباب ترقی است و کدام آن برای روح اسلام مضر است؟ و آنچہ با ترقی تعلق ندارد ولی مباح است آن کدام است؟ باین ترتیب فہرست اشیاء سہ گانہ تیار می شود۔

(۱) اشیائیکہ با ترقی تعلق دارند۔

(۲) اشیائیکہ تعلق با ترقی ندارند ولی حرام اند۔

(۳) اشیائیکہ با ترقی تعلق ندارند مگر مباح اند۔

من در موضوع " ترقی و اسلام " یک کتاب تصنیف کردہ ام از مطالعۂ آن واضح می شود کہ نزد اروپا چنان اسباب ترقی نیست کہ اسلام و قرآن چہاردہ صد سال قبل حکم بآن نہ کردہ باشد ۔ لھذا این گفتہ حسن فریب خوردۂ مغرب کہ اسلام سد راہ ترقی است ازین سبب ما مغربیت را برای ترقی اختیار می کنیم چنان دعوا غلط و بے اصل است کہ مثل دو ضرب دو (۲×۲=۵) مساوی پنج ۔ پس برای حصول ترقی تحریف اسلام قدیمہ را ہیچ ضرورت نیست و نہ حاجت از و پا ساختن آن است بلکہ ترقی دادن ہمین اسلام ضرورت است ، تاکہ با اسباب مادی جوش عمل و رسوخ روحانی نیز پیدا شود ۔ و از نظریات درآمد کردہ از ممالک غیر اسلامی از قبیل سرمایہ داری ، سود خوری، آوارگی صنفی و طرز معاشرۂ اخلاق کش را اشتراکیت و خدا بیزاری و از تباہی ملت را مظبوط کردہ شود ۔ بے راہ روی و انتشاری غربی وحدت فکری اسلام را پارہ نکند اشیاء

---

[1] پیروی علماء برہمن ۔ [2] پیروی پاپای روم و غیرآن ۱۲

قسم دوم کہ از اجزار تہذیب اروپا اند و با ترقی تعلق ندارند بلکہ برائے ترقی و اسلام واقع مضر اند، ممالک اسلامی باید کہ در اخراج آن از تہذیب خود جہاد کنند. و قسم سوم کہ با ترقی تعلق ندارد ولی در اسلام مباح است اختیار کردن آن اجازت است. نتیجہ این تحقیق مشترک این بیرون خواہد شد کہ گنہگاری اروپا کہ برای ترقی مضر است آنرا ترک کنیم و صنعت کاری ایشان کہ سبب ترقی است آنرا از خود کنیم کہ خود قرآن مجید برین حکم داده است. وَاَعِدُّوْا لَهُمْ مَّا اسْتَطَعْتُمْ مِّنْ قُوَّةٍ. آن اشیاء کہ مسلمان از آن طاقت ور می شود مثل علوم و صنعت و حرفت اروپا کہ حاصل کردن آن برای مسلمان در حصول طاقت بالکل فرض است. اگر بعض ہمین کلام اقبال مرحوم را مد نظر گرفتہ شود نیز جنگ قدیم و جدید ختم می تواند شد قوت مغرب نہ از چنگ و رباب نے ز رقص دختران بے حجاب نے ز سحر ساحران لالہ روست : نے ز عریانی ساق و نے از قطع موست محکمی او را نہ از لا دینی است :: نہ فروغش از خط لاطینی است : قوت از نگ از علم و فن است :: از ہمین آتش چراغش روشن است افسوس کہ ما در ایجا دات جدید نہ کدام سائینسدان قابل پیدا کردیم، و نہ مثل اروپا کدام شرکت اسلحہ سازی تیار کردیم، و نہ کدام، فلسفی مشہور و ماہر درست کردیم تمام قوت ما در تحریف دین و در جنگ قدیم و جدید صرف می شود. و بجای صنعت و ہنر اروپا تہذیب گنہگارانہ آنرا جز و زندگی خود گردانیده ایم و در این می کوشیم و ہمین را معراج ترقی میدانیم. بہرحال اگر تعلیم ممالک خارجی باین مقصد حاصل کرده شود کہ آن علوم فی الواقع سبب ترقی است در آن مہارت پیدا کرده شود و از فلسفۂ الحادی و تشکیکی آن پرہیز کرده شود پس قوم و رعیت از قوت مادی و روحانی ہر دو بہره ور خواہند شد ما چقدر کہ در علوم مادی کوشش کنیم باز ہم در این علوم بہ نسبت اروپا در درجۂ دوم شمار می شویم لاکن اگر جذبۂ دینی و روحانی ما محفوظ ماند و در اضافہ کردن آن کوشش کنیم کمی مادی ما کہ آن ناگزیر است از قوت جذبۂ روحانی تدارک آن را می توانیم کرد و مانند اسلاف خود با این قوت مادی کمزور و قوت روحانی و جذبہ ایمانداری دشمن کہ صاحب قوت مادی عظیم الشان باشد شکست دادن می توانیم چنانچہ در جنگ ستمبر

سنہ ۱۹۶۵ء ما محض از تکیہ بر قوت ایمانی هندوستان که یک ملک صاحب قوت مادی فائق است آنرا شکست دادیم لاکن اگر ما یک طرف در قوت مادی کمزور باشیم و از طرف دیگر افکار ملحدانہ اروپا و نظریات ایمان سوز اشتراکیت کم و بیش قوت ایمانی که داریم، کمزور کنند پس درین حالت حفاظت ملک چه چیز خواهد شد خصوصاً در وقتیکه نگهبانی تمام علاقہ های وطن از انتشار صرف بیک ذریعہ واحد که اسلام باشد می توان کرد.

وحدتِ اسلامی نه صرف پاکستان بلکه راز حیات و ترقی و حفاظت تمام ممالک اسلامی در قیام اتحاد اسلامی مضمر است. اگر در صورت موجودہ امریکا تقریباً پنجاه ریاست متحد شدن می تواند، و در شکل موجودہ شوروی (روس) تقریباً از ۲۲ ریاست یک قوۃ متحدہ بوجود می آید، و در زیر نگرانی دولت مشترکه هفت یا هشت مملکت با وجود اختلافات تهذیبی، مذہبی علاقائی و نسلی در تنظیم دولت مشترکه باهم جمع شدن می تواند. تمام کشورهای اسلام که در دین و مذہب و اسباب تاریخی اتحاد دارند و در زمانہ سابق در وحدت یک حکومت اسلامی (خلافت) منسلک نیز بودند آیا اتحاد یا دوستی مشترکه ناممکن است که از ایشان بوجود آید علاوه برینکه باندازۂ زیاده اتصال جغرافیائی نیز دارند، اگر مسلمانان از انقلاب زمانہ سبق حاصل کردند و یک وحدت قائم کردند که بلحاظ اندرونی تمام ممالک آزاد باشند و تدریجاً در امور خارجه، دفاع، نصاب تعلیم، قانون، تجارت و در اصول اسلامی خود و در یک بانک مشترکه و در دیگر امور مثل این در یک قوت مرکزی منسلک کنند این اتحاد اسلامی در تمام قوتهای عالم قوت اول نمبر خواهد بود و در امور عالم رای این بانیان اتحاد فیصله کن خواهد شد، بلکه در بند کردن تصادم شعبہ شرقی و غربی و باز داشتن از جنگ تباه کن عالمگیر و قیام امن عالم یک قوت مؤثره ثابت خواهد شد که دلیل قوی برین شمارۂ عالمی است امر اول برای قوت فوقیت عددی است. مطابق روزنامہ کوهستان ۲/دسمبر ۱۹۶۵ء شمارہ عالمی مسلمانان درمیان یک ارب و ۹۵ کرور است، مگر اصلی و صحیح عدد عیسائیت در تمام عالم ۵۲ کرور است تعداد پرستاران کیونش که این مذہب حکمرانان چین است

۳۶ کرور است پرستاران شنتو که مذهب حکمرانان جاپانی است تعداد ایشان ۹ کرور
است، تعداد پیروان بودا ۱۵ کرور است هندو همراه اچوت اصلی تعداد ایشان ۲۸
کرور است (مذاهب عالم را ملاحظه فرمائید) امر دوم رقبه است رقبه تمام دنیا تقریباً ۱۳ کرور
مربع میل است که به ۲۲ فیصد آن مسلمانان قابض اند و در باقی آن تمام مذاهب عالم شریک اند
سوم پترول است پیداوار پترول در روس (شوروی) ۴ کرور تن است و در ارد
ده لک تن و خروج پترول در عالم ۴۱ کرور ۳۰ لک تن است. تیل پیداوار امریکا ۱۵
فیصد و از روس و چین ده فیصد و از مشرق وسطی ۷۰ فی صد است به نسبت پیداوار
تمام عالم، (نوای وقت ۱۲ اپریل ۱۹۶۸ء) اگر تیل شرق اوسط بند شود تمام نظام عالم
درهم برهم می شود از همین سبب است که اقوام غیر روز و شب در کوشش اند که عالم اسلام
متحد نشوند. حال خود عربان را ببین که گاه اقوام دشمن برای تیز کردن جذبهٔ قومیت در
میان ایشان انتشار پیدا می کنند و گاه باوجود دشمن بودن ملل اسلام در زنده کردن تهذیب های
علاقائی می کوشند تا که اسلام را که ربط ایشان است بذریعهٔ تهذیب کهن که آن بمنزله
بُت باشد ختم کرده شود، اکنون برای مسلمانان فرض است که درین کلمات غور کنند
ما در فرصتِ کم صرف یک خاکه مختصر پیش کردیم تا اهل نظر در آن غور کنند.

چون گهر در رشتهٔ او سفته شو ⁂ ورنه مانندِ غبار آشفته شو،

اتحاد اسلامی | پنجاه ریاست امریکا در یک وحدت است. تقریباً ۲۲ ریاست
روس (شوروی) بشکل یک اتحاد است.

دولت مشترکه برطانیه تقریباً هشت مملکت مشتمل یک وحدت گشته است با،
وجودیکه درمیان اینها اختلاف مذهبی، نسلی و جغرافیای موجود است، آیا مسلمانان
آسیا و افریقا که بر چندین ریاستهای کوچک و بزرگ مشتمل اند ازین ها یک اتحاد
اسلامی تیار نمی شود؟ اگر این اتحاد اسلامی قائم شود برای امن عالم یک طاقت بیمثال

خواہد بود و تمام مسائل عالم اسلام بدون جنگ و خونریزی حل خواہد شد. آن اسباب کہ برای قوت ضروری است سوای ہمین اتحاد اسلامی مجوزہ دیگر ہیچ حکومت دنیا را حاصل نیست بصرف انتظار وحدت و تنظیم است کہ بوقوع آید

قوتِ عددیِ مسلمانان از ہمہ بیشتر فوقیت عددی است. مسلمانان را ہنوز صحیح عدد خود معلوم بود چونکہ اعداد و شمار را بذریعہ اروپائی ہا می کردند کہ ایشان تا می توانستند مسلمانان را کم نشان دہی می کردند تا مبادا مسلمانان از اکثریت خود واقف گشتہ بیدار شوند، از ہمہ قبل شکیب ارسلان کوشش کرد کہ صحیح عدد مسلمانان را معلوم کند. و عبداللہ مسدوسی در مذاہب عالم نیز تعداد مسلمانان را درج کردہ است مطابق اطلاع اخبار کوہستان مندرجہ ۲۰ر دسمبر سنہ ۱۹۶۵ء تعداد مسلمانان ۹۵ کرور است و اصلی تعداد عیسائیان مطابق تحریر مذاہب عالم ۲ ۵ کرور است کینوشیان کہ مذہب حکمرانان چین است تعداد ایشان ۳۶ کرور است و شنٹو پرستان کہ مذہب حکمرانان جاپان است تعداد ایشان ۵ کرور است و تعداد پیروان بودا ۱۵ کرور است، اصلی تعداد ہندوان ۲۸ کرور و تعداد سیکان ۴۳ لک است و تعداد یہود تمام عالم یک و نیم کرور است (مذاہب عالم از مسدوسی) ازین موازنہ بشما معلوم شدہ باشد کہ قوت عددی مسلمانان چقدر است؟ فقط از سبب قوت عددی روس و امریکا بھارت (ہندوستان) را بر پاکستان ترجیح می دہند کہ آبادی بھارت ۵۴ کرور است و آبادی پاکستان ۱۱ کرور مگر ایشان صرف تعداد را می بینند اگرچہ ۱۱ کرور شیر باشند و ۵۴ کرور شغال -

قوت پترول و تیل ۷۵ فیصد تیل تمام دنیا از شرق اوسط بدست می آید کہ از جملہ ممالک اسلامیہ است. اگر اروپا و امریکا و کشورہای دیگر را دادہ نشود ایشان نہ جنگ کردن می توانند و نہ شرکت ہا خود را جاری کردن، لھذا نظر ہمگی در بالای شرق

اوسط است و برای ہمین اسرائیل را آلۂ کار خود ساختہ اند۔

فوقیت بلحاظ رقبہ چیز سوم رقبہ زمین است تمام دنیا ۱۳ کرور مربع میل است کہ بر ۲۳ فیصد آن مسلمانان قابض اند و در باقی اقوام دیگر شریک اند۔ چیز چہارم ربر است کہ برای مواصلات نہایت ضروری است ما پیداوار ربر از تمام دنیا در اندونیزیا و ملایا زیادہ است کہ از جملہ کشورہای اسلامی اند۔

اتصال جغرافیای این عجیب سخن است کہ اتحاد اسلامی مجوّزہ در تمام خطہای آن از پاکستان گرفتہ تا ترکی و مراکش اتصال جغرافیای دارند البتہ اتصال دلہا باقی است کہ ذریعہ آن تعلیم اسلامی و فروغ دادن جذبۂ اسلام است۔

جذبۂ شجاعت وجفاکشی فتح و کامرانی در جنگ مبنی بر جذبۂ دینی است خصوصاً کہ دین دین حق باشد و در آن روح توحید موجود باشد باین طور کہ فتح قطع نظر از اسباب موقوف بر امداد خداوندی است کہ تمام نفرتہای علوی و سفلی آن با اہل حق است اگرچہ در تعداد و سامانِ جنگ از دشمن کم باشند کَمْ مِّنْ فِئَةٍ قَلِيْلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيْرَةً بِاِذْنِ اللهِ۔ ترجمہ بسا جماعت کوچک است کہ غالب می آید بر جماعت بزرگ در میدان جنگ اگر مشیت خدا با ایشان باشد، بازاین جذبۂ جہاد برای مسلمان بہر حال کامیابی است یا فتح خواہد بود یا حیات فانی را بحیات باقی تبدیل کردن اگر شہادت نصیب شد این جذبہ ہر فرد لشکر اسلام را از موت بیخوف می کناند بلکہ موت محبوب معلوم میشود و در تصادم جبال دشمن و قوت آن لذت محسوس می کند۔

عاشقی توحید را بر دل زدن ⁂ وانگہے خود را بہر مشکل زدن
اگر بیمے نداری بحر صحرا است ⁂ واگر ترسی بحر موجش نہنگ است

بہ سبب این جذبۂ دینی قوت اسباب و مسبب الاسباب ہر دو قوت در ہر سپاہی جمع می شوند کہ در مقابلۂ آن، اقوام کہ صرف بر اسباب اعتماد دارند ہرگز ایستادہ شدن نمی توانند

تاریخ قابل فخر ماضی پیدا کنندۂ زندگی و جوش عمل در یک قوم تاریخ سابق آن قوم میباشد، چونکہ از تاریخ زندگی اقوام بدست می آید. تاریخ سابق اسلام در قربانی و جانفروشی یک تاریخ بیمثال است کہ دیگر قوم را نصیب نہ شدہ است. اگر در مربوط کردن اہل اسلام با تاریخ ماضی آن کوشش کردہ شود ہر مجاہد اسلام بائید، وجنم می گردد چنانچہ ہر واقعۂ تاریخ ماضی برین گواہ است.

جو دیکھی ہسٹری اس بات پر کامل یقین آیا :. جسے مرنا نہیں آیا اُسے جینا نہیں آیا

ترجمہ) کسیکہ تاریخ را مطالعہ کردہ است آنرا باین سخن یقین حاصل است کہ کسی را کہ طریق مردن معلوم نباشد طریق زندگی نیز معلوم نیست.

برای طاقت بیمثال گشتن ملت اسلامیہ بحمداللہ این ہشت اسباب موجود است کہ ہیچ قوم دنیا را نصیب نیست مگر این قوت را انتشار و لامرکزیت ما تباہ کردہ است اگر یک مرتبہ بشکل اتحاد اسلامی این قوت منظم شود تنگ و د و فیصلہ ہای روس و چین و امریکا و اروپا بدست اتحاد اسلامی خواہد آمد. اکنون ما خاکہ مختصر اتحاد اسلامی را پیش می کنیم کہ آن ذریعہ واحد است برای حل مسائل تمام عالم اسلام خواہ آن حل کشمیر باشد یا قبرص مسئلہ عرب و اسرائیل باشد یا مسئلہ نائیجریا نقشہ آن حسب ذیل است.

مرکزیت تمام مملکتہای اسلامی خواہ نظام ایشان جمہوری باشد یا شاہی و خواہ مغربی جمہوریت باشد یا دیگر قسم جمہوریت، خواہ پارلیمانی نظام باشد یا صدارتی ہمگی در یک مجلس شوری مشترکہ منسلک شوند. و از ہر مملکت حسب تعداد نمایندہ منتخب کردہ شود، مگر در وکلاء و نمایندگان صفات ذیل را ملحوظ داشتہ شود.

۱۔ بر اسلام یقین پختہ داشتہ باشد ۲۔ جرأت و شجاعت و تدبر. ۳۔ عاقبت اندیشی و ادراک سیاسی. ۴۔ پاک بودن از حرص مال و جاہ و از مفاد ذاتی و خودغرضی ۵۔ بقدر ضرورت فہم اسلام و باخبر بودن از فریب ہا و نفاق دور حاضر. ۶۔

پابندی اعمال اسلامی ۔

اشتراک تمام کشورہا در امور ذیل ضروری است

(۱) اشتراک در امور خارجہ ۔ دوست یگی دوست ہمگی، دشمن یکی دشمن ہمگی

۲۔ دفاع و شرکت ہای متعلقہ دفاع از سرمایہ مشترک ساختہ شود ۔

۳۔ صنعت مشترک ہر آن صنعت کہ در آن سرمایۂ یک مملکت کافی نباشد یا مواد خام میسر نشود در آن از تعاون یک دیگر کار گیرند ۔

۴۔ تجارت ، مصنوعات و تبادلۂ اشیاء خام تا حدّ الامکان در زیر دست اتحاد اسلامی باشد و تدریجاً خود را قابل این کنند کہ از در آمد کردن اشیاء بیرونی خود را بے نیاز کنند ۔

۵۔ مطابق اصول اسلامی مملکت ہای مربوطۂ اتحاد اسلامی بنک مشترک داشتہ باشند و بدون ضرورت در ممالک خارجی سرمایہ خود را نگذارند

۶۔ نصاب تعلیم تا حدت الامکان یک باشد ۔

۷۔ قانون عدالتی در تمام ممالک اسلامی یک باشد ۔

۸۔ اگر ممکن باشد سرکاری زبان ممالک اتحاد اسلامی نیز یک باشد مناسب تر این است کہ آن زبان عربی باشد ۔

۹۔ باوجود آزادی تبلیغ کوشش کنند کہ ہر آن تحریک کہ متصادم مقاصد اتحاد اسلامی ، باشد بر آن پابندی عائد کنند ۔

تمت بالخیر

اختتام ترجمہ در ۲۰ ر رمضان المبارک ۱۳۹۳ھ مطابق ۸ ر اکتوبر ۱۹۷۳ء